

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

15. VE 16. YÜZYILARDA
OSMANLI TIP ESERLERİNDE
CÜZZAM HASTALIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma YILDIRIM

İstanbul
Ocak-2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

15. VE 16. YÜZYILARDA
OSMANLI TIP ESERLERİNDE
CÜZZAM HASTALIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma YILDIRIM

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ziya KAZICI

İstanbul
Ocak-2023

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Ziya KAZICI

Üye Prof. Dr. Gülgün UYAR

Üye Doç. Dr. Mehmet ÖNCEL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Tıp Eserlerinde Cüzzam Hastalığı**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandırıldığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Fatma YILDIRIM

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti her alanda araştırma ve incelemeye değer bir muhtevaya sahip olup Türk tababeti alanında da özgün bir değere sahiptir. Bu anlamda “**15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Tıp Eserlerinde Cüzzam Hastalığı**”adlı çalışmada Osmanlı Devleti’ni etkileyen cüzzam hastalığı klasik dönem Osmanlı tıp yazmaları üzerinden değerlendirilmiş ve tedavi yöntemleri belirtilmiştir.

Çalışmanın yürütülmesi ve hazırlanmasında deneyimlerini paylaşarak, desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Ziya KAZICI’ya teşekkür ederim. İsimlerini burada tek tek telaffuz edemediğim İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı hocalarıma bilhassa Sanat Tarihçisi Semih YAKUT’a ve arkadaşlarıma hasbî yardımlarından ötürü şükranlarımı sunarım. Maddi-manevi destekleriyle her daim yanımda olan kıymetli anneciğim ve babacığma, teşekkürlerimi borç bilirim.

Fatma YILDIRIM

İstanbul – 2023

ÖZET

15. VE 16. YÜZYILLARDA OSMANLI TIP ESERLERİNDE CÜZZAM HASTALIĞI

Fatma YILDIRIM

Yüksek Lisans, İslam Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ziya KAZICI

Ocak, 2023 -149 Sayfa

Dünyanın çeşitli bölgelerinde salgın hastalıklar baş göstermiş ve toplumların bu hastalıklara karşı mücadeleleri ise tıp tarihinin seyri açısından farklı gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bulaşıcı hastalıkların viran ettiği topraklarda insanlar, sağlıklı yaşamın yanı sıra toplumsal alanda tecrite de maruz kalmışlardır. Bir salgın hastalık olan cüzzam, korku verici bir hastalık olarak da tanımlanarak kara listede yerini alsada Türk tıp tarihi açısından önem arz eden, geçmişte Osmanlı Devleti'ni etkileyerek kendisine has kurumlar oluşturan ve mütenevvi şekilde tedavi yöntemleri geliştirilen bir hastalık olmuştur. Bu hastalığın Osmanlılar üzerinde izlerini sürmek üzere çalışmamızın ana konusu olan 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı tıp eserlerinde cüzzam hastalığını incelemeyi uygun gördük. Çalışmada bahsi geçen eserler dönemin tıp kaynakları arasında öne çıkanlar olup, 'cüzzam hastalığı' hakkında ehemmiyet arz eden bilgiler ihtiva etmektedir.

Osmanlı tıp tarihi kaynaklarında cüzzamın, Osmanlılar üzerindeki tesirini ve sürecini belirlemek açısından kayda değer verileri elde etmek üzere hazırlanan çalışmada, 15. ve 16. yüzyıllarda tıbbi bağlamda kaleme alınan Osmanlı yazmaları ışığında, cüzzam hastalığının ve cüzzamlının durumunu ortaya koyarak, cüzzamın tarihsel konumu bir temele oturtulmaya çalışılmış, Osmanlı kurumlarının ve Osmanlı hekimlerinin gelişimiyle hastalığa karşı mücadele yöntemleri incelenmiştir.

Cüzzam merak uyandıran süje olduğu için birçok esere, filmlere, belgesellere konu olmuştur. Bu bağlamda Ortaçağ İslam dünyasından, Ortaçağ Avrupası'na ve Osmanlılara kadar uzanan cüzzamın, tarihsel araştırmasını yaparken, araştırmanın asıl konusu olan klasik dönem Osmanlı tıp yazmalarında cüzzam hastalığının tanımını ve tedavilerini ortaya koymanın önem arz ettiğini belirtmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Cüzzam, Hastalık, Tıp, Tarih, Tecrit, Tıp Yazmaları.

ABSTRACT
**LEPROSY IN THE OTTOMAN MEDICAL MANUSCRIPTS OF
THE 15th AND 16th CENTURIES**

Fatma YILDIRIM

Master, Islamic History and Arts

Thesis Advisor: Prof. Dr. Ziya KAZICI

January, 2023 – 149 Pages

Epidemics have been seen in various parts of the world from past to present, and thanks to the struggle of societies against these diseases, different developments have been experienced in terms of medical history. Throughout history, infectious diseases have condemned people to death, an unhealthy life and generally isolation in the social sphere. Although leprosy, an epidemic disease, took its place on the blacklist as a fearful disease, it caused the Ottoman Empire to engage in positive activities in terms of Turkish Medical History. To investigate the traces of this disease on the Ottomans, I determined the main subject of my study as “*Leprosy Disease in Ottoman Medical Works in the 15th and 16th Centuries*”. The works mentioned in this study; They are the most important medical works of the Ottoman period and are the main sources in terms of ‘*leprosy disease*’.

In this study, which was prepared to investigate the effect of leprosy on the Ottomans, based on the Ottoman medical history works, 15th and 16th in the light of the Ottoman manuscripts written in the medical sense in the centuries, it aims to determine what kind of treatment was applied to the patients suffering from this disease, to determine what kind of drugs were prepared and to reveal the point of view of the doctors of this period.

Leprosy is an intriguing subject, so it has come to the fore as an important phenomenon whose treatment has been sought by many societies from past to present. In this context, it is possible to state that it is important to reveal the definition and treatments of leprosy in the Classical Period Ottoman Medical Manuscripts, which is the main subject of the research, while conducting historical research on leprosy in the historical process extending from the Medieval Islamic world to the Medieval Europe and the Ottomans.

Keywords: Ottoman, Leprosy, Disease, Medicine, History, Isolation, Medical Manuscripts.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
RESİMLER LİSTESİ	x
SÖZLÜK	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Yöntem.....	2
1.2. Literatür Taraması	3
İKİNCİ BÖLÜM	5
XV. VE XVI. YÜZYILA KADAR CÜZZAM HASTALIĞI'NIN	5
TARİHİ ARKA PLANI	5
2.1. Cüzzam Hastalığı	5
2.1.1. İslâm Öncesi Arabistan'da Cüzzam Hastalığı.....	7
2.1.2. İslâm Medeniyetinde Cüzzam Hastalığı	8
2.1.2.1. Hz. Muhammed ve Halifeler Dönemi'nde Cüzzam Hastalığı	9
2.1.2.2. Emeviler ve Abbasiler Döneminde Cüzzam Hastalığı.....	14
2.1.2.3. Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Cüzzam Hastalığı	15
2.1.3. Roma ve Bizans Döneminde Cüzzam Hastalığı	16
2.1.4. Ortaçağ Avrupası'nda Cüzzam Hastalığı	17
2.2. Cüzzamhâneler ve Cüzzam Hastalığının Tedavi Yöntemleri.....	22

2.2.1. İslam Medeniyetinde Cüzzamhâneler ve Cüzzam Hastalığının Tedavi Yöntemleri	22
2.2.1.1. Emeviler ve Abbasiler Döneminde Cüzzamhâneler ve Cüzzam Hastalığının Tedavi Yöntemleri	22
2.2.1.2. Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Cüzzamhâneler ve Cüzzam Hastalığının Tedavi Yöntemleri.....	23
2.2.2. Roma ve Bizans Döneminde Cüzzamhâneler ve Cüzzam Hastalığının Tedavi Yöntemleri	24
2.2.3. Ortaçağ Avrupası'nda Cüzzamhâneler ve Cüzzam Hastalığının Tedavi Yöntemleri	25
2.3. XV. ve XVI. Yüzyılda Osmanlı'da Cüzzam Hastalığı ve Cüzzamhâneler ...	29
2.3.1. XV. ve XVI. Yüzyılda Osmanlı'da Cüzzam Hastalığı.....	29
2.3.2. XV. ve XVI. Yüzyıl'da Osmanlı'da Cüzzamhâneler	32
2.3.2.1. Üsküdar Miskinler Tekkesi (1514-1927).....	33
2.3.2.2. Bursa Miskinhânesi (1551-1867)	37
2.3.3. XV. ve XVI. Yüzyılda Osmanlı'da Cüzzam Hastalığı ile İlgili Tıp Eserleri	37
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	40
XV. YÜZYILDA OSMANLI TIP ESERLERİNDE	40
CÜZZAM HASTALIĞI	40
3.1. XV. Yüzyılda Osmanlı'da Tıbbi Gelişmeler	40
3.2. XV. Yüzyılda Osmanlı Tıp Eserleri.....	43
3.3. XV. Yüzyılda Osmanlı Tıp Eserlerinde Cüzzam Hastalığı ve Tedavisi	44
3.3.1. Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (XIV. Yüzyıl Sonu- XV. Yüzyıl Başı)	44
3.3.2. Müntahab-ı Şifâ	50
3.3.3. Hazâ'inü's-Sa'âdât (1460)	58
3.3.4. Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece (XV. Yüzyıl).....	61
3.3.5. Müntahab-ı Fi't-Tıbb (XV. Yüzyıl)	71

3.3.6. Sultâniyye (XV. Yüzyıl)	73
3.3.7. Terceme-i Akrâbâzin (XV. Yüzyıl).....	76
3.3.8. Yadigâr-ı İbn-i Şerîf (1425)	84
3.3.9. Maddet'ül Hayât (Maide'tül Hayât) (XV. Yüzyıl)	101
3.3.10. Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb (XV. Yüzyıl İkinci Yarısı)	104
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	107
XVI. YÜZYILDA OSMANLI TIP ESERLERİNDE	107
CÜZZAM HASTALIĞI	107
4.1. XVI. Yüzyıl'da Osmanlı'da Tıbbi Gelişmeler.....	107
4.2. XVI. Yüzyıl'da Osmanlı Tıp Eserleri	111
4.3. XVI. Yüzyıl'da Osmanlı Tıp Eserlerinde Cüzzam Hastalığı ve Tedavisi ..	112
4.3.1. Alâim-i Cerrâhîn (1505)	112
4.3.2. Menafiu'n- Nâs (XVI. Yüzyıl).....	114
4.3.3. et-Teshil fit-Tıbb (XVI. Yüzyıl).....	118
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	121
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	125
ÖZGEÇMİŞ	134

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. 1: Kıbrıs Miskinhanesi'nde Osmanlı'da Cüzzam Hastaları (1830).....	2
Resim 2. 1: Cüzzamlıların Tecrit Edildiği Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Harap Hali	34
Resim 2. 2: Süheyl Ünver'in 1936'da Yıkık Duvarlardan Çıkardığı Miskinler Tekkesi'nin Planı	35
Resim 3. 1: Süleyman Taşı (Grena)	48
Resim 3. 2: Müntehab-ı Şifâ Adlı Eserin Millet Kütüphanesinde Bulunan Nüshasının Kapak Kısmı.....	51
Resim 3. 3: Tatarcık Kurdu (Phlebotomus)	57
Resim 3. 4: Cinsaçı Otu (Cuscuta Epithymum)	76
Resim 4. 1: Menafi'u'n Nâs Adlı Eserin İlk İki Sayfası	115
Resim 4. 2: Hüdhdü Kuşu (İbibik- Upupa Epops)	118
Resim 4. 3: Et Teshil Fit Tıb Adlı Eserin İlk İki Sayfası	119

SÖZLÜK

- Afsentin** : Anadolu'da doğal olarak bulunan bir yavşan türü, pelinotu (*Artemisia absinthium*).
- Ağu** : Zehir.
- Ahlat** : Besinlerin vücutta oluşturdukları dört element: kan, safra, balgam, sevda.
- Ak fülül** : Beyaz biber (*Piper nigrum*).
- Ak günlük** : Tütsü olarak da kullanılan bir tür bitki.
- Andüz** : Andızotu (*Inula helenium*).
- Anıson** : Anason, maydanozgillerden bir bitki.
- Asfur** : Aspir denilen, çiçekleri safran yerine boya maddesi olarak kullanılan bir madde.
- Ayaric** : İshal edici ilaç olarak kullanılan bir tür macun.
- Badişnam** : 1. hint inciri, firavun inciri, frenk inciri. 2. Yüzdeki kızarıklıklar, yüz kızarıklığı.
- Baras** : Vücutta yer yer beyaz ve alaca lekeler meydana getiren bir hastalık, abraşlık hastalığı.
- BaşSünügi** : Kafatası.
- Behak** : İnsanın derisinde pulpul beyazlık ve alaca bir renk.
- Belilec** : Helile otu, kara helile ve sarı helile gibi türleri bulunur (*Terminalia*).
- Besfayic** : Pespaye, kaya eğreltisi (*Polypodium vulgare*).
- Buhar** : Buhar, buğu, başta olan ateşli bir çeşit hastalık;
- Cavşir** : Çavşir out ve bundan elde edilen tıbbi bir zamk (*Ferula elaeochytris*).
- Çoğan** : Çövenotu, dişi çöven, helvacı çöveni, helvacı kökü (*Gypsophila*).
- Cüzam** : Lepra mikrobinin neden olduğu bir tür cilt hastalığı.
- Dar-ı fülül** : Uzun biber (*Piper longum*).
- Ebhertamar** : Ebher: (Temiz kanı yürekte bedene dağıtan büyük damar) Atardamar.
- Edviye** : ilaç, ilaçlar.

Eftimun	: Bostanbozan, bağbozan, cinsaçı, gelinsaçı, kızılarmaşık (Cuscuta).
Ekhel tamarı	: Ekhel: Baş ve gövde damarı. Kolun içindeki ana damar.
Emlec	: Emlec olarak bilinen bitki ve bu bitkinin meyvesi (Phyllanthus emblica).
Ferfiyun	: Sütleşen otu, sütlü ot, sütlücen (Euphorbia).
Fülfül	: Biber (Piper nigrum).
Ğaliz hıltlar	: Yoğun özellikteki hıltlar, koyu özellikteki vücut sıvıları; iltihap.
Habb	: Hap, hamur kıvamına sokulan karışımların, küçük yuvarlaklar haline getirilmesiyle elde edilmiş ilaçlar.
Habb-ı kurs	: Öksürük tedavisinde kullanılan bir tür hap.
Hanzal	: Ebû cehil karpuzu, acıelma, acı karpuz (Citrullus colocynthis).
Havlincan	: Zencefilgillerdendir, Türkçede kulunç otu denir (Alphina galanga).
Hılt	: Besinlerin sindirilmesiyle oluşan karışım, vücut sıvıları, eski tıp anlayışına göre vücuttaki kan, balgam, safra ve sevda olmak üzere dört temel sıvı.
Hıyarşenbe	: Hıyarşenber, acur (Cucumis flexuosus).
Hub	: Güzel, ciltte canlı, parlak renk, cilt ve yüz güzelliği.
Itrifil	: Su yoncası (Menyanthes trifoliata).
Kâfur	: Kâfur otu ve bundan elde edilen koku (Camphorosna Monspeliaca).
Kebabe	: Kuyruklu biber (Piper cubeba).
Köknar	: Köknar ağacı ve yemişi (Abies cilicica).
Lakva	: Yüz felci, yüzde meydana gelen kısmi felç.
Ma'cun-ı itrifil	: Mideyi ve zihni kuvvetlendiren, basur ağrılarına ve nezleye iyi gelen, gözün parlaklığını artıran bir macun türü.
Malihulya	: Melankoli, depresyon. Kişide durgunluk.
Maraz	: Hastalık, maraz, rahatsızlık, bozukluk.
Mazarrat	: Zarar, zararlılık.
mu'acele	: Tedavi, sağaltım, ilaç yapma ve kullanma.
Muğlab	: Bir tür şurup.

Murabba	: Kaynayıp kıvama geldikten sonra dondurulmuş meyve suyu tatlısı.
Murd şerbeti	: Mersin ağacı meyvesinden yapılan bir şerbet. Sadeyağ, tereyağı.
Penbe	: Yara bakımı ve temizliğinde vb. kullanılan pamuk.
Renc	: Sıkıntı, ağrı, hastalık.
Sabır	: Sabır, sarısabır olarak da bilinen bir bitki (Aloe vera).
Sadec-i	: Hint sümbülü (Nardostachys jatamansi).
Hindi	
Safra	: Öd, sarı safra, eski tıp anlayışına göre vücuttaki dört ana hılttan biri.
Sakmunya	: Mahmude otu, yer pelidi (Convolvulus scammonia).
Şaytarac	: Serkele otu (Plumbago zeylanica).
Sekte	: Felç, inme.
Selile	: Aselbent sakızı; bir tür pelesenk ağacından ve katır kuyruğu otundan elde edilen, birkaç türü bulunan tıbbi bir zamk.
Tiryak	: Genellikle panzehir niteliğinde olan bir grup macun.
Usfûr	: Yalancı safran, asfûr (Carthamus tinctorius).
Ustuhudüs	: Karabaş otu, keşiş otu (Lavandula stoechas).
Ütrüc	: Ağaç kavunu (Fructus aurantii).
Za'feran	: Safran (Crocus sativus).
Zeban-ı murg	
Zencebil	: Zencefil (Zingiber officinale).

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.mlf	: Aynı Müellif
a.y.	: Aynı Yer
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleme
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed./ Haz.	: Editör/Yayına Hazırlayan
h.	: Hicrî
Krş.	: Karşılaştır
m.	: Miladi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa Aralığı
t.y.	: Tarih Yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
v.d.	: Ve Diğerleri
vb.	: Ve Benzeri
y.y.	: Yayın Yeri Yok
yy.	: Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Cüzzam tarihsel süreçte dünyanın birçok yerinde önemli bir sağlık problemini oluşturan ve toplumları korkutan eski bir bakteriyel hastalıktır. İnsanoğlu cüzzama karşı tedbirler almaya çalışsa bile bazı medeniyetlerde lepranın sadece cilt hastalığına değil, aynı zamanda kişilerin manevî olarak kirlilik durumuna ve günahların cezasına da atıfta bulunduğu görülür. Ancak XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı döneminde yazılan tıp eserlerinde cüzzamın tanımı ve tedavisi ile ilgili birçok bilgi bulunduğu gibi söz konusu dönemlerde Osmanlı toplumunu ne yönde etkilediğini, bu hastalığa devletin ne gibi tedbirler aldığını ve ne tür tedavileri kullandığını tespit edebilmekteyiz.

Mycobacteriumleprae mikrobunun çeşitli yollarla insan vücuduna bulaşması sonucu oluşan cüzzam hastalığı, kelime kökeni olarak Arap literatüründe “*parmak düşmesi, el kesilmesi*” manasında olan ‘c-z-m’ kelime köküyle meydana gelmiştir. Bu hastalık, ‘fil hastalığı’ veya ‘aslan hastalığı’ şeklinde toplumlar tarafından farklı şekillerde isimlendirilmiş, zaman zaman başka hastalıklarla karıştırılmıştır.¹ Örneğin; bir cilt hastalığı olan baras, başlangıç evresinde hasta kişinin yüzünde parlaklık ve beyazlığa sebep olduğu için cüzzama benzetilmiş, başka bir cilt hastalığı olan ve Osmanlı tıp eserlerinde de badeşnâm olarak adı geçen hastalık ise yüzde kızılığa neden olduğundan geçmişte cüzzam ile karıştırılmıştır.²

Günümüzde cüzzam hastalığı bilimsel olarak üç şekilde sınıflandırılmış olup bunlardan ilki olan lepromalı cüzzamdır ve hastalığın en ağır şeklidir. Bu tür cüzzam hastalarının vücudunda kırmızı şişliklerin yanı sıra burun içi, yüz ve eklem yerlerinde de şekil bozuklukları meydana gelmektedir. Cüzzamın diğer bir türü ise sinir cüzzamı olarak adlandırılmıştır. Bu tür cüzzam sinirlerde oluşturduğu tahribat nedeniyle hastanın duyu hissini yitirmesine dahası sıcaklığa karşı hastanın dayanıklı hale

---

¹ M. Zeki Palalı, “Cüzzam”, *DİA*, C. 8, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 150.

² Michael W. Dols, “The Leper in Medieval Islamic Society”, *Spekulum*, C. 58, S. 4, (Chicago: The University of Chicago Press, 1983), 891.

gelmesine sebep olmaktadır. Hastalığın son türü olan tüberkülozlu cüzzam ise hasta kişinin derisinde su kabarcıkları şeklinde lekeler oluşturmaktadır (Resim 1.1).³

Resim 1. 1: Kıbrıs Miskinhanesi'nde Osmanlı'da Cüzzam Hastaları (1830)⁴

Çalışmanın konusu XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı tıp eserlerinde cüzzam hastalığını ele alarak, cüzzamın tanımı, tedavileri ve cüzzamlı hastaların toplumsal durumunu tarihsel süreçte bir zemine oturtmaktır.

1.1. Yöntem

Bu çalışmanın en genel amacı XV. ve XV. yüzyılda Osmanlı toplumunda cüzzam hastalığının nasıl ele alındığı ortaya koymaktır. Bu minvalde bu dönemdeki tıp eserleri detaylı bir şekilde incelenip ilgili kısımları bilimsel yöntemler ile ele alınmıştır. Konunun daha derine inmesi açısından çalışma XV. ve XVI. yüzyıllarla sınırlandırılmış olup Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş dönemlerinde cüzzam hastalığına yaklaşımı en doğru şekilde verilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma nitel olarak hazırlanmış, doküman incelemesi kullanılmıştır. İncelenen dökümanlar birincil kaynaklar olup Osmanlıca tıp yazmalarıdır. İlk aşamada yazma eserler okunarak Osmanlı döneminde kullanılan alfabeden günümüze latinize edilmiştir. Ardından Osmanlıca yazım kurallarına uygun

³ Fevzi Çakmak, vd., *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, (Ankara: Gece Yayınları, 2018), 81-82.

⁴ <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/cuzzam-hastalarinin-tedavi-icin-karantina-altina-alindigi-miskinler-tekkesi> (01.12.2022).

şekilde yazılmış eserlerin içerisinde geçen cüzam ile ilgili ifadeler tek tek incelenerek ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmada oldukça fazla tıbbi ve botanik terimlere yer verildiğinden kullanılan kaynaklara bağlı olarak sözlük oluşturulmuştur.

1.2. Literatür Taraması

Bu çalışma için kullanılan XV. yüzyıl ana kaynakları XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıl başlarında yazıldığı tahmin edilmekte olup yazarı ve yazılış tarihi kesin olarak bilinmeyen *Kitâb-u Tıbb-ı Latîf*, XV. yüzyılda Celaleddin Hızır Paşa tarafından yazılan *Müntahab-ı Şifa*, Eşref bin Muhammed'in *Hazainü's-Sa'dat* adlı eseri, XV. yüzyıla ait Osmanlı tıp eserlerinden olan ve Dâî Ahmed b. İbrahim'e ait *Hazâ Kitâb-u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece*, Abdulvehhâb bin Yusuf tarafından yazılan XV. yüzyıl Osmanlı tıp eserlerinden *Müntahab-ı Fit't-Tıbb*, müellifi XV. yüzyıl Osmanlı hekimlerinden Muhammed b. Mahmud Şirvanî'nin kaleme aldığı *Sultâniyye*, 1444 yılında Sabuncuoğlu Şerefeddin tarafından yazılan *Terceme-i Akrâbâzin*, İbn-i Şerîf tarafından 1425 yıllarında yazıldığı bilinen *Yadigâr-ı İbnu's-Şerîf*, Akşemseddin tarafından yazılan ve yazım tarihi belli olmayan *Maddet'ül Hayât* ve diğer bir eserde *Hazâ Kitâb-u Hulâsa-i Tıbb* olup XV. yüzyılın ikinci yarısında Cerrâh Mes'ûd tarafından kaleme alınmıştır.

Çalışmada kullanılan XVI. yüzyıla ait kaynaklar ise 1505 yılında İbrahim b. Abdullah tarafından yazılan *Alâim-i Cerrâhin (Cerrahnâme)*, 1566 yılında kaleme alınan Kaysûnîzâde Şaban Nidâî'ye ait *Menafî'u'n-Nâs*, XVI. yüzyıla ait, Celalüddin Hızır b. Ali el-Konevi el-Aydini tarafından yazılan *et-Teshil fi't-Tıbb* adlı eserler ele alınmıştır.

Bu konuda direk olmasa da dolaylı olarak yapılan birçok çağdaş çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların başlıcaları şunlardır; Süheyl Ünver'in *Dirim Dergisi*'nde yayınlanan *Cüzâm Hastalığına Dair Arşiv Kayıtları ve Kayseri Leprosiserisi* adlı makalesi, Fevzi Çakmak'ın editörlüğünü yaptığı *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzam* adlı kitabı, Bilal Ak'ın Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu'ndaki bildirisi olan *Osmanlılarda Sağlık ve Hastane Yönetimi*, Nuran Yıldırım'ın *İstanbul'un Sağlık Tarihi* adlı eseri, Nil Sarı'nın Üsküdar Sempozyumu IV'de yayınlanan *Üsküdar Miskinler Tekkesi* adlı makalesi, Özlem Dilekçigil'in *Osmanlı İmparatorluğu'nda Miskinler: Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sosyal ve*

İktisadi Etkileri adlı yüksek lisans tezi, Nuran Yıldırım'ın DİA'daki *Miskinler Tekkesi* adlı makalesi önemli çalışmalardır.

İKİNCİ BÖLÜM

XV. VE XVI. YÜZYILA KADAR CÜZZAM HASTALIĞI'NIN TARİHİ ARKA PLANI

İnsanoğlunun bildiği en eski hastalıklardan biri olan cüzzam, tarihsel süreçte toplumlar arasında hem tıbbi hem de sosyal olarak tedavisi zor bir hastalık olarak kabul edilmiştir. Sadece elli yıl önceye kadar cüzzam tedavi edilemez bulaşıcı bir hastalığı ve hala daha ciddi bir küresel endişe olmaya devam ettiği bilinmektedir. Cüzzam veya bilimsel adıyla lepra tıp biliminden görsel sanatlara kadar dikkat çekmiş, zaman zaman görsel eserlere ve kitaplara konu olmuştur. Lepra tarihinde toplumsal tepkimeler oldukça farklılık göstermiştir. Ortaçağ Avrupası'nda hükümdarlar, dilenciler, azizler ve günahkârlar için cüzzam, korku verici, ilahi bir ceza olarak görülüp büyüleyici hikâyelerin yansıtıldığı arka plan haline gelse de İslam medeniyetlerinde sair toplumların zıttına cüzzam damgalayıcı bir sorun olmaktan çıkmış ancak halk sağlığına dair sorun olmuştur. Bu bağlamda hastalığa bakış açısı Hz. Peygamberin cüzzamlı hastalara yaklaşımı doğrultusunda ilerlemiş, İslami değerlere ve ilkelere bağlı olarak gelişmiştir.

Bu bölümde cüzzam terminolojisinin tanımlanması yapılmış, bunun yanı sıra cüzzamın tarihsel ve dini anlatımlarını betimleyerek ve cüzzamla yaşayan toplumların çerçevesinden devletlerin hastalığa karşı tutumları, oluşturdukları kurumlar değerlendirilmiştir.

2.1. Cüzzam Hastalığı

Mycobacterium leprae mikrobuunun çeşitli yollarla insan vücuduna bulaşması sonucu oluşan cüzzam hastalığı, kelime kökeni olarak Arap literatüründe “*parmak düşmesi, el kesilmesi*” manasında olan ‘*c-z-m*’ kelime köküyle türetilmiştir. Bu hastalık, ‘fil hastalığı’ veya ‘aslan hastalığı’ şeklinde toplumlardan tarafından farklı şekillerde isimlendirilmiş ve zaman zaman farklı hastalıklar ile karıştırılmıştır.⁵ Örneğin; bir cilt hastalığı olan baras, başlangıç evresinde hasta kişinin yüzünde parlaklık ve beyazlığa sebep olduğu için cüzzama benzetilmiş, başka bir cilt hastalığı olan ve Osmanlı tıp

---

⁵ M. Zeki Palalı, “Cüzzam”, 150.

eserlerinde de badešnâm olarak adı geçen hastalık ise yüzde kızılığa neden olduğundan geçmişte cüzzam ile karıştırılmıştır.⁶

Cüzzam hastalığı bilimsel olarak üç şekilde sınıflandırılmış olup bunlardan ilki olan lepromalı cüzzamdır ve hastalığın en ağır şeklidir. Bu tür cüzzam hastalarının vücudunda kırmızı şişliklerin yanı sıra burun içi, yüz ve eklem yerlerinde de şekil bozuklukları meydana gelmektedir. Cüzzamın diğer bir türü ise sinir cüzzamı olarak adlandırılmış vebu, sinirlerde oluşturduğu tahribat nedeniyle hastanın duyu hissini yitirmesine dahası sıcaklığa karşı hastanın dayanıklı hale gelmesine neden olmaktadır. Bu hastalığın son türü olan tüberkülozlu cüzzam, hasta kişinin derisinde su kabarcıkları şeklinde lekeler oluşturmaktadır.⁷

Tarihsel olarak cüzzamı ele aldığımızda ise Antik Çağlar'dan beri varlığını devam ettiren bir hastalık olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Mezopotamya'nın çivi yazılarında hastalığın teşhisi, tedavisi, belirtileri ve seyri hakkında bilgiler mevcuttur. Bu metinlerde cüzzam hastalığı Sümerce *sahar*, Akadca *garâbu/epqu* şeklinde isimlendirilmiştir. Anadolu'da bilinen ilk cüzzam kayıtları Hititlere ait olup, Mısır kayıtları olan *Ebers* papirüsünde de cüzzamı tanımlayan bilgilerin olduğu bilinmektedir. Mısırlılar bu hastalığa fil hastalığı adını vermişlerdir. Eski tarihlerden itibaren görülen cüzzam hastalığının bir bakteriye bağlı olarak meydana geldiğini, 1873 yılında Norveçli bir doktor olan Armaur Hansen bulmuştur.⁸

İslam âlimleri ise cüzzam hastalığı için farklı tanımlar yapmış olup buna çeşitli tedavileri öngörerek, aşırı kara safranın vücuda yayılmasıyla cüzzamın oluşmuş olacağını ve bunun vücutta şekil bozukluklarını da meydana getireceğini varsaymışlardır. XIV. yüzyılda yazılan, Türk dilinde tıp kitabı olarak ön plana çıkan *Edviye-i Müfredde* adlı eserde "... *cüzzam rencindendir, cümle ulemanın ittifakına göre bu hastalık hayzın eserlerindendir. İlacı ve tedavisi zorludur. Cüzzamlıdan sakınmak gerekir. Hastalığın alametleri ise saç ve kirpiklerin dökülmesi, yüzün alaca olarak kızarması ve şişmesidir.*"⁹ şeklinde belirtilmiştir. İbn-i Sinâ da *el-Kânûnfi't-Tıbb* adlı

⁶ Michael W. Dols, "The Leper in Medieval Islamic Society", 901.

⁷ Fevzi Çakmak, vd., *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, 81-82.

⁸ Fevzi Çakmak, vd., *A.g.e.*, 37, 54.

⁹ Celalüddin Hızır Paşa, *Müntehab-ı Şifa*, çev. Zafer Önler, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1990), 142.

eserinde cüzzamın sebeplerinden bahsetmiş olup, El Zerkeşi ise haşhaş tüketiminin akli harap ederek, cüzzama sebep olduğunu varsaymıştır. Ona göre cüzzam hastalığı insan bedeninde titremeye neden olur, bu süreç kaşların dökülmesiyle başlar, kol ve bacakların uyuşmasıyla devam ederek kanı yakar ve en son olarak da ruhun yetilerini azaltmaya sebep olur.¹⁰ El Antaki de sütlü kahve tüketmenin cüzzama sebebiyet verebileceğini belirtmiş,¹¹ İbn-i Kayyim El Cevziyye ise mercimek ve dana eti tüketmenin cüzzam hastalığını oluşturduğunu ifade etmiştir.¹²

2.1.1. İslâm Öncesi Arabistan’da Cüzzam Hastalığı

Arabistan toplumunun İslâm öncesinde şiir, hikâye, ilm-i ensab gibi alanlarda ileri olmalarına rağmen tıp alanında daha zayıf oldukları bilinmektedir. Bu zayıflık onlarda hem inançlarının güçlenmesine hem de davranışlarının bir ürünü olarak oluşan tıbbi anlayışlarının gelişmesine katkı sağlamıştır. Arap Yarımadası’nda yaşayan topluluklar bir hastalığın sebebini bilmedikleri zaman bunun şeytan veya cinlerin işi olduğuna inanmış olduklarından kâhinler ve sihirbazlar toplum içinde hekimlik rolünü üstlenmişlerdir. Araplar’ın, bu tedavi yöntemini Babil devrindeki kehanet ile iyileştirme yönteminden öğrendikleri iddia edilmektedir.¹³ Buna göre hasta kişi adına kurbanlar adanmış, hastanın bedeninde bulunan kötü ruhlara muska yazılarak ortadan kaldırmak istemişlerdir. İslâm öncesinde Araplar’ın bir diğer tedavi yöntemi ise çeşitli bitkilerden elde ettikleri karışımlar ile oluşturdukları ilaçlardır. Bundan başka kan aldırma, yarayı dağlama (key), kanayan yaraya kül basma, şaşılığını düzeltmek için hastayı dönen değirmen taşına baktırmak gibi yöntemler de kullanılmıştır. Kutsal sayılan kabile reislerinin kanı sulandırılarak felç geçiren hastalara içirilmiş, cüzzam, çiçek, veba gibi bulaşıcı hastalıklardan uzak durulmuş ve eşek gibi bağırmanın hastalığın bulaşmasını önleyeceğine inanmışlardır. Cahiliye dönemi tıbbî yöntem ve tedavilerin daha çok toplumun inanç, tutum ve davranışlarının bir ürünü olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Fakat buna mukabil en tanınmış hekim olan Hâris b. Kelde’nin

---

¹⁰ Micheal Dols, *Mecnun: Ortaçağ Toplumunda Deli*, çev. Didem Gamze Dinç, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2013) 144.

¹¹ Micheal Dols, *A.g.e.*, 148.

¹² Micheal Dols, *A.g.e.*, 314.

¹³ Mehmet Bölükbaşı, “Cahiliye Devrinde Araplarda Kehanet”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 47 (Ankara 2018): 140.

yanında Damâd, Ebu Rimse, Semerdel, İbn-i Hizyam ve Zeyneb gibi dönemin hekimlerinin adları aktarılmıştır.¹⁴

İslâmiyet öncesi Arabistan'ın iki ünlü şair olan Abid İbni el Abras ile el Hâris ibni Hillizah Yeşkûr'un cüzzamlı hastalar olduğu bilinmektedir. Her iki ünlü şair de şiirlerinde hastalıklarından müzdarib olduklarını vurgulamışlardır. Nitekim cüzzam hastalığına yakalanan ünlü Arap şairi el-Hâris ibni Hillizah Yeşkûr, el-Hire kralının onun hastalığı nedeniyle asılmasını emretmesi üzerine, o *Muallakat* adlı eserinin yedinci kısmını bu krala okumuş, kral ise şairane yeteneğini göz önüne alarak bu şairi asmaktan vazgeçmiştir. Dönemin kaynaklarında Tanûhîler'in (Sarazen) Kralı Jadhima el-Abrash veya diğer adıyla el-Waddah'ın da cüzzam hastalığına yakalandığı bilinmektedir. Öyle görülüyor ki cüzzam, diğer bulaşıcı hastalıklar ile birlikte Arap Yarımadası'nda varlığını ciddi şekilde göstermiştir. Eski Arap hekimi ve Peygamber'in arkadaşı olarak bilinen Hâris b. Kelde'nin da İran'daki doktorların hastalığa karşı başarısız olmasıyla cüzzamlı bir hastayı Taif'te iyileştirdikleri bilinmektedir.¹⁵

İslam öncesinde Arabistan toplumunda cüzzam hastalığına yakalanan kişilerin genel olarak günahkâr olmaları sebebiyle tanrıları tarafından cezalandırıldıklarına inanılmıştır. Beni Sa'd yurdunda Dıman bin Sa'lebe adında bir kişi İslâm dinini kabul etmiş, daha sonra da Medine'ye gelip kabilesine seslenerek kavmine:

*'Lat ve Uzza ne fena şeylermiş' dedi. Onlar da: 'Ya Dıman sus. Delirdin mi? Baras yahut cüzam hastalığına tutulmayasın', o da 'Yazık size! Lat ve Uzza'nın fayda vermeyeceğini bilmiyor musunuz? Allah size Peygamber gönderdi. Ona kitap verdi. İnsanları dalâletten kurtardı' dedi. Dıman böylece kavmine Müslüman olduğunu ilan ederek samimi bir şekilde nasihatler verdi, onlar da kabul edip bir gün içinde hepsi Müslüman oldular*¹⁶

2.1.2. İslâm Medeniyetinde Cüzzam Hastalığı

Ortaçağ'da Müslüman medeniyetlerdeki İslâmî kazanımlar tıp alanında da kendini göstermiştir. Cüzzam hastalığına karşı direniş İslâm dünyasında, Ortaçağ Avrupa

¹⁴ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, (İzmir: Sade Matbaa, 2003), 169-170.

¹⁵ Michael W. Dols, "The leper in Medieval Islamic Society", 901.

¹⁶ İbnu'l Emin Mahmut Esad, *Tarih-i Din-i İslam Tarihi*, çev. Ahmet Lütfi Kazancı, Osman Kazancı (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 106.

tibbının oluşturduğu kilise tekelindeki katı ve tedaviden uzak yöntemlerden farklı olarak gelişmiştir. Bu gelişim, Hz. Peygamber dönemi ile başlayarak Osmanlı Devleti'ne kadar kümülatif olarak ilerlemiştir. Ancak Ortaçağ İslâm toplumlarında hastalığın tanımını ve tespitini yapmak, kaynakların yetersizliği sebebiyle biraz zor olacaktır. Bu kaynak yetersizliği kimi araştırmacılara göre doğu toplumlarında cüzzamın prevalansının azaldığını veya söz konusu bölgelerde hastalığın Ortaçağ Avrupası'ndaki kadar ciddi bir sorun oluşturmadığını düşündürmektedir.

2.1.2.1. Hz. Muhammed ve Halifeler Dönemi'nde Cüzzam Hastalığı

Hz. Peygamber, sağlıklı olsa dahi hekimlere başvurmayı tercih etmiş, devamlı olarak sahabelere çeşitli tavsiyeler vererek, sıhhatinin bozulduğu zamanlarda bile ilaçla tedavi olmayı geciktirmemiş, zaman zaman Hz. Aişe ilaçların hazırlanmasında ona yardım etmiştir. Hz. Peygamber, hastalıkları bedenî ve ruhî olmak üzere ikiye ayırmıştır. Sağlığa kavuşmak için bal yemenin, kan aldırmanın, dağlama yönteminin faydalı olduğunu öğütlemiştir. Kaynaklarda, peygamber tarafından isimleri zikredilen bazı hastalıklar vardır. Bunlar; cüzzam, cüderi (çiçek), carab (uyuz), udre (enfeksiyon) gibi hastalıklardır. Peygamberimiz, bunların tedavisinde çilden imal edilmiş hasır bir parçanın yaraya bastırılarak dağlama yöntemiyle tedavi edilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁷ Buna mukabil, Mâide süresinde:

*'Kim bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmış olmasına karşılık olmaksızın bir canı öldürürse o, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim de bir canı kurtarır; hayata döndürürse o, bütün insanları kurtarıp hayata döndürmüş olur.'*¹⁸ şeklinde geçmektedir.

Bu bakımından İslâmî anlayışa göre inanç ve kimliği ne olursa olsun bir insanın hayatı ve sağlığı çok kıymetli olmuştur.

Hz. Peygamberin, hastalıkların bulaşıcılığını belirten hadislerinin yanısıra toplumsal alanda hasta kişilerin onurunu korumak adına da hadislerin var olduğu bilinmektedir. Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber:

---

¹⁷ Ahmet Ağrakça, *İslam Tıp Tarihi: Başlangıçtan VII. / XIII. Yüzyıla Kadar*, (İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2004), 80.

¹⁸ *Mâide*, 5/32

'Adva (hastalık bulaşması), safer (aç kurt/aç yılan saldırmaması), hame (uğursuz kuş veya intikamını almamış ruhun kötülük yapması) diye bir şey yoktur.' buyurdu. Orada bulunan bir Arabî (bedevî): 'Peki Ya Resulallah! Kumluklarda geyikler gibi sağlam duran sonra bir uyuz devenin içlerine sokulmasıyla uyuz olan develer için ne dersiniz?' dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz: 'Peki, bu uyuz, ilk deveye nereden bulaştı?' diye buyurdu.¹⁹

Abdullah İbn Abbas'ın bir başka rivayetine göre hastalığın bulaşması yoktur. Arabî: 'Ya Resulallah! Biz, uyuz olmuş bir keçiyi davarların arasına koyduğumuzda, onların hepsi uyuz oluyor.' deyince, Hz. Peygamber 'Ya Arabî! peki o ilk hayvanı kim uyuz etmişti?' diye buyurmuştur.²⁰

Hz. Peygamber tüm bu ifadeler ile hastalıkların sebeplerini düşündürmekten ziyade, hastalıklara maruz kalan kimselere söz konusu durumun Allah'tan geldiğini aşılamayacağı amaçlamış ve hastanın kalbinde tevhit inancı ile tevekkülü oluşturarak ruhsal açıdan kişinin kendini daha iyi hissetmesine yardımcı olmaya çalışmıştır.

İslâmiyet'in Araplar arasında yayılışı ile birlikte *tabâbet* alanındaki söz konusu gelenekler yerini daha çok Hz. Peygamber'in uyguladığı tedavi yöntemlerine bırakmıştır. Bu durum İslâm ve tıbbın sosyolojik bir kalıntısı olan *Tıbb-ı Nebevî* usullerini ortaya çıkarmıştır. Tıbb-ı Nebevî günümüz tıp anlayışından farklı olup daha çok vahiy kaynaklı, kâmil bir akıl ve Peygamberin nuruyla oluşturulmuştur. Mikrop teorisinin oluşmadığı dönemlerde Hz. Peygamber'in "...karasineğin bir kanadında zehir diğerinde ise panzehir vardır."²¹ ve "...mantar ekip dikmeden kendiliğinden meydana gelen bir bitkidir, suyu ile göz hastalıkları şifa bulur."²² buyurması ilahi kaynaklı olduğunun göstergesidir.

Tıbb-ı Nebevî'de tedavi üç şekilde gerçekleştirilmektedir. İlki doğal ilaçlar ile yapılır, ikincisi ilahi devalarla yapılır ve en sonuncusu da her iki yöntemi kullanarak

---

¹⁹ Müslim, *Selam*, 101.

²⁰ Nûreddin el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, C. 5, 102; Ali Rıza Karabulut, *Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi*, C. 1, (Kayseri: Mektebe Yayınları, 1993), 162.

²¹ Buhari, *Tıbb*, 58.

²² İbni Mâce, *Sünen*. 8.

oluşturulan tedavi usulüdür. Peygamberin cüzzam hastalığına karşı oluşturduğu yöntemler de bu üç ana metot ile yürütülmüştür.²³

Cüzzam hastalığı, siyah salgının vücuda yayılması sonucunda oluşan, sınırlarda tahribat bırakan bir cilt hastalığıdır. Bu sebeple organlar zamanla parçalanarak dökülmeye başladığı için hastanın yüzü bir aslana benzetilmiştir. Bu yüzden de İslâm âlimleri bunu “Dâü'l Esed (aslan hastalığı)” şeklinde tanımlamışlardır. Fakat bu isimle anılmasının sebebi üzerine farklı görüşler vardır. Aslan, söz konusu hastalığa yakalandığında suratı asık olması ve cüzzam hastalarının da genelde asık suratlı olmaları sebebiyle cüzzamlı kişilerin yüzleri aslana benzetilmiştir. Bir diğer görüş ise meczum kişiye yaklaşan kimselere hastalık aslan gibi hücum eder ve hastalık bulaşır. İbn-i Kuteybe cüzzamlı kişinin kötü kokmasından bahsetmektedir. Ona göre bu tür hastalarla aynı havayı solumak, birlikte oturmak doğru değildir. İbn-i Ebî Müleyke'nin bildirdiğine göre:

Hz. Ömer, Kâbe'yi tavaf etmeye gelen cüzzamlı bir kadına: 'Ey Allah'ın cariyesi! Cüzzamın kötü kokusu ile halka eziyet verme! Eğer evinde oturursan senin için daha hayırlı olur' dedi. Kadın bu sözü kabul ederek evine geri döndü. Bir süre sonra kadının yanına biri geldi ve Hz. Ömer'in vefat ettiğini Kâbe'yi tavaf edebileceğini söyledi. Kadın ise 'sağlığında sözümü tuttum ölümünden sonra ona karşı gelemem o doğru söyleyenlerdendi.' diyerek cevap verdiği bilinmektedir.²⁴

X. ve XI. yüzyıllarda dikkat çeken şahsiyetlerinden birisi olan Ebû Nuaym el-İsfahânî de *Tıbbu'n-Nebevi* adlı eserinde cüzzam hastalığından bahsetmiş ve bu hastalıktan uzak durulması hususunda tavsiyelerde bulunmuştur.²⁵

Tarihçi El Belâzuri, Halife Ömer'in veba salgını nedeniyle Golan civarından geri çekilmesinden sonra Suriye'ye gittiğini bildirmiş, sıkıntı içindeki bir Hıristiyan cüzzamlı grubuna rastladığını, onları beslemek ve desteklemek için erzak hazırlattığını belirtmiştir. Bu olay, diğer Arap toplulukları arasında cüzzamlı grupların da

²³ Veli Atmaca, “Tıbbı-ı Nebevi”, <http://www.islamtarihi.net/2016/03/tbb-nebevi.html> [07.06.202].

²⁴ Ali Rıza Karabulut, *Tıbb-ı Nebevi Ansiklopedisi*, 162.

²⁵ Mustafa Dönmez, “Ebû Nuaym ve Et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine”, *T. C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1 (Bursa 2007): 338.

olduğuna işaret etmektedir.²⁶ Aynı zamanda bu, Müslümanların fethedilen topraklarda halka ve dezavantajlı gruplara karşı iyimser davrandıklarını dahası onlar için çalışmalar yürüttüklerini göstermektedir.

Hz. Peygamber'in mühürdarlarından olan Muaykib b. Ebi Fatıma'nın cüzzam hastalığına yakalandığı bilinmektedir. Ancak hastalığın peygamber döneminde değil Hz. Ömer'in hilafeti zamanında gerçekleştiği görüşü de bulunmaktadır. Hz. Ömer Yemen dolaylarından gelmesine vesile olduğu doktorları bu zatın hastalığıyla meşgul olmalarını istemiş fakat hastalık yine de vuku bulmuştur. Bu zatın daha sonra Hz. Osman veya Hz. Ali hilafeti sırasında vefat ettiği kaynaklardan günümüze aktarılmıştır.²⁷

İslâm'da hastalıklara karşı tutum Avrupa'nın karanlık bakışından çok farklı olmuştur. Avrupa'da cüzzamlı bir hasta toplumun günahkârı seçilirken böylesine acı çeken mağdurlar için Müslümanlar kırıcı veya incitici söz ve davranışlardan uzak durmayı hedeflemişlerdir. Diğer yandan Müslümanlar "*Allah her hastalığı şifasıyla yaratmıştır.*"²⁸ düşüncesiyle hareket etmiş ve sağlık alanında hizmetler vermişlerdir. Hz. Peygamber salgın hastalıklar konusunda insanlara sabrı, korunmayı ve tedavi olmayı tavsiye etmesi Müslümanlar arasında hastalıklara yaklaşımı olumlu hale getirmiştir.

Hz. Peygamberin, bulaşıcı hastalıktan uzak durulmasını ancak hasta kimselere karşı ise daima yumuşak davranılması gerektiğini belirtmiştir. Yahya b. Hakem'in, Muhammed b. Lebid'i Cüraş bölgesinde görevlendirdiği sırada Muhammed b. Lebid, Abdullah b. Cafer'in naklettiğine göre Hz. Peygamber "*cüzzamlıdan yırtıcı hayvandan korkar gibi korkun. O bir vadiye giderse siz başka bir vadiye gidin.*" dediğini bildirmiştir. Ancak Abdullah bu hadisi kendisinin nakletmediğini belirterek şunları söylemiştir:

Ömer b. Hattab içi dolu bir kap su istedi, getirdiler. Daha sonra onu yanındaki cüzzamlı hastaya verdi ve aynı yerden kendisi de su içti. Ömer hastaları iyileştirmek için birileri var mı diye sordu. İki Yemenli adam

---

²⁶ Michael W. Dols, "The Leper in Medieval Islamic Society", 902.

²⁷ Abdülkadir Şenel, "Muaykib b. Ebû Fâtıma", *DİA*, C. 30 (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 336.

²⁸ Buhari, *Sahih*, C. 7, (1992), 11.

çıkageldi. Şu salih için bir ilâç biliyor musunuz? dedi. Onlar da ıstırabını dindirecek bir tedavi uygulayabiliriz, dediler. Yemenliler memleketinizde “Hanzal” yetişir mi? diye sordular. Onlar da iki büyük miktel toplayıp getirdiler. Adamlar her hanzalı dövüp ikiye böldüler. Hastayı yatırıp her iki ayağının altına bu otları hazırlanmış macunu sürerek ovmaya başladılar. Sonra hastanın burnundan yeşil sıvı geldi. Bundan sonra ağrısı olmayacak dediler.²⁹

Hz. Peygamber’in cüzzamlının durumunu betimleyen “... cüzzamlıdan aslandan kaçır gibi kaçın.”³⁰ hadisinden başka Sakif’ten gelen bir heyet arasında bir cüzzamlının bulunmasıyla “Biz senin biatını kabul ettik siz evinize dönün.”³¹, “... cüzzamlı ile bir mızrak boyu mesafe olduğu halde konuş.”³² buyurduğu bilinmektedir. Yine Hz. Peygamber “Allahım! Abraşlıktan, delilikten, cüzzamdan ve diğer kötü hastalıklardan sana sığınırım.”³³ diye dua etmiştir. Sahabeden Enes İbn-i Malik “Müslüman kimse kırk yaşına ulaştığında, Yüce Allah onu delilik, abraşlık ve cüzzamdan korur.” demiştir. Hz. Peygamber “her kim hayızlı hanımıyla cinsî münasebette bulunur ve bu ilişki sebebiyle doğacak çocuğu cüzzama yakalanırsa, o kimse kendisinden başkasını suçlamasın.”³⁴ Başka bir hadisinde, “cüzzam, alaca ve delilik gibi hastalıklardan olan kimselerle evlenmekten kaçınınız!”³⁵ buyurmuştur. Cüzzam, frengi, veba gibi illetler topluma sirayet eden hastalıklar olup bu sebeple İslâm’ın kararları gereği peygamber onlardan uzaklaşmanın doğru olduğunu belirtmiştir. Ancak söz konusu hadislerde peygamberin hasta kişilere karşı değil hastalıklardan uzak durulması gerektiği açıkça görülmektedir.

Medine Devleti’nde, cüzzam hastalığının tedavi usülleri hakkındaki bilgiye peygamberin hadislerinden yola çıkarak ulaşılmaktadır. O’nun tavsiyeleri arasında zeytinyağı, bal şerbeti, acve hurması, hanzal (Ebu Cehil karpuzu), nergis, kızcılık gibi bitkilerin hastanın şifa bulmasına vesile olduğu bilinmektedir. Nitekim “... zeytinyağı

²⁹ Müttaki el-Hindî, *Kenzü'l-‘ummâl*, C.10, nşr. 28500.

³⁰ Buharî, *Tıbb*, 19.

³¹ Müslim, *Selam*, 136; Nesaî, *Biat*, 19.

³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. 1, 78.

³³ Ebu Davud, *Kütüb-i Sitte*, C. 2, 93.

³⁴ Ali Rıza Karabulut, *Tıbb-ı Nebvî Ansiklopedisi*, C. 1, 162.

³⁵ Edib Ahmed Yüknekî, *Atebetü'l-Hakâyk*, C. 1, 9.

yyiniz ve onunla yağlanınız! Zira zeytinyağı birçok hastalık için şifadır. Cüzzam da o hastalıklardandır.”³⁶“Her kim aç karnına her ay üç kaşık bal şerbeti içerse, felç, cüzzam, alaca gibi kötü hastalıklardan afiyet bulur.”³⁷ buyurmuştur. Bir başka ifadesinde “Başın ortasından kan aldirmek, deliliğe, cüzzama, dokularda meydana gelen uyşukluğa ve diş ağrularına karşı faydalıdır.”³⁸ ve “Medine'nin toprağı cüzzama karşı koruyucudur.”³⁹ diyerek cüzzam illetine karşı şifa metotlarını belirlemiştir.

2.1.2.2. Emeviler ve Abbasiler Döneminde Cüzzam Hastalığı

Merkezi Şam olmak üzere kurulan Emevi Devleti'nde cüzzam hastalığının varlığından söz edilebilir. Erken İslâm tarihinde bir siyasi aktör olarak Emevi halifesi I. Mervan'ın oğlu Abdülaziz'in cüzzam hastalığına yakalandığı bilinmektedir (ö.85/704). Babası tarafından Mısır'a vali olarak atanmış, aslan hastalığı denen bu rahatsızlığına rağmen yirmi yıl boyunca görevini yerine getirmiş, yetenekli bir yönetici olduğunu göstermiştir. Abdülaziz'e tedavi sürecinde çeşitli ilaçlar verilmiş, kükürtlü kaynakları nedeniyle Bağdat- Horosan yolu üzerinde bulunan, Hulvân bölgesine yerleşmesi önerilmiştir.⁴⁰

Endülüs Emevileri döneminde Kuzey Afrika ile Güney İspanya ve Tunus'ta cüzzam kendini göstermiştir. Ebu Ubeyd el Bekrî, Hama şehrinde cüzzamlıların kükürtlü, şifalı suya sahip olan bir göl etrafında kulübelerde yaşadığını, Muvahhidler döneminde ise Fez şehrinde hastalığın yayıldığını belirtmiştir. 748-753 (H.131-136) yılları arasında Endülüs'te meydana gelen kıtlıkta çok sayıda cüzzamlının hayatını yitirdiği bilinmektedir. Diğer yandan Marakeş'de çeşitli mutasavvıflar cüzzama yakalanmış ve *Jedma* mahallelerinde bulunan bir mağarada kendilerini tecrit etmişlerdir. Şeyh Ebu Asfur 1116 yılında burada ölmüş, müritleri de dâhil bu hastalığa tutulmuşlardır. Aynı zamanda Selemcen şehrinde cüzzamlılar var olmuş ve bu bölgedeki türbelerde tuvalet

³⁶ Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, C. 2, 80.

³⁷ Süyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, C. 2, 413.

³⁸ Ali Rıza Karabulut, *A.g.e.*, 162.

³⁹ Ali Rıza Karabulut, *A.g.e.*, 163.

⁴⁰ Abu Salih, *The Churches and Monasteries of Egypt*, trans. B.T.A. Evetts, (London: Oxford University Press, 1969), 155.

temizleyicisi olarak görev yapmışlardır. Tarihçi Taberi'nin (MS 839-923) bildirdiğine göre cüzzamlıları tecrit eden ilk kişinin Velid bin Abdülmelik bin Mervan'dır ve aynı zamanda bu kişilerin geçimlerini dilenmek zorunda kalmamaları içinde onlara erzak sağlamıştır. Dahası o, cüzzamlı kişiler ve gözleri görmeyenler için hizmetçiler ve rehberler görevlendirmiştir.⁴¹

Abbasilerde cüzzama ve onun tedavisine ait bilgiler azınlıktadır. Devlet içerisinde cüzzamın varlığını Ali bin Rebban et Taberi'nin 850 yılında Sâmerâ'da kaleme aldığı ilk tıp ansiklopedisi olarak bilinen Firdevs'ül Hikme adlı eserinden öğreniyoruz. Eserde çeşitli hastalıkların yanında cüzzam da anlatılmış olup ayrıca halife Mütevekkil'in annesi tarafından 830 yılında yaptırılan *bimâristanda* cüzzamlılara da yer verildiği kaynaklarda aktarılmıştır.⁴²

2.1.2.3. Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Cüzzam Hastalığı

Türk İslâm devletleri arasında geniş sınırlara yayılan Selçuklular çeşitli bölgeler ile temas ettiklerinden dolayı salgın hastalıklarla tanışmış bir devlettir. Cüzzam, sıtma, veba gibi hastalıklar göçmenler, askeri seferler, kıtlık gibi olaylarla ülke sınırları içerisine nüfus etmiştir. Bu dönemdeki cüzzam hastalığı Ahmed Eflâki'nin *Ariflerin Menkıbeleri* adlı eserinde geçmektedir. Eserde Mevlâna hazretlerinin cüzzamlı hastalarla ilgili kıssası anlatılmıştır. Menkıbeye göre:

*Bir gün Mevlâna ılıcaya teşrif etmiştir. Emir Alim hazretleri havuz başında bulunan tüm hastaları ve cüzzamlıları inciterek oradan uzaklaştırmış, havuzu da elma ile doldurmuştur. Mevlâna hazretleri ise, 'bu insanların canları elmadan daha mı az kıymetlidir ki? Söyle hepsi geri gelsin hamama girsinler.' diyerek onlarla birlikte havuza girmiştir.*⁴³

Buradan hareketle Mevlâna'nın meczumlar için tedavi usulü olarak ılıcaları şifa vasıtası gördüğünü anlamak mümkündür. Ayrıca Eflâki ifadelerinde Mevlevi çevrelerde de cüzzamın yayıldığını bildirmekte ve müritlerden birinin cüzzam illetine

⁴¹ H. D. Isaacs, "A Medieval Arab Medical Certificate", *Medical History*, C. 2, S. 35, (Cambridge: Cambridge University Press 1991), 253.

⁴² Fevzi Çakmak, vd., *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, 86.

⁴³ Ahmed Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012), 383.

yakalanması sonucu Mevlâna'nın onu ılıcaya götürdüğü bildirmiştir.⁴⁴ Bu kaynak dışında Konya'da hekimlik yaptığı bilinen Burhaneddin İbrâhîm b. Abdurrahman b. Ebû Bekir el-Ezrâ, *Kitâb al-Teshil fi't-Tıbbe'l-Hikmet* adlı eserinde cüzzam illetinden bahsetmiştir.⁴⁵

2.1.3. Roma ve Bizans Döneminde Cüzzam Hastalığı

Cüzzam hastalığını Roma'ya ilk götürenlerin Fenikeliler olduğu bilinmektedir. Denizcilik faaliyetlerinde ileri olan Fenikeliler kolonileri vasıtasıyla Asya'dan Avrupa'ya kadar söz konusu hastalığı yaymışlardır. Ancak hastalığın Romalılar'a yayılış nedeni komutan Pompey'in doğu seferinden dönerken orduları ile ülkeye taşıdıkları görüşüdür.⁴⁶ Roma halkı lepralılara karşı şefkatle muamele etmemiştir. Cüzzamlı kişiler ellerinde tutmak zorunda oldukları zil ile sokaklarda gezer, özel kıyafetler giyerek şehir dışındaki hapisanelerde yaşarlardı. Roma İmparatorluğu'nun yetiştirdiği önemli hekimlerden olan Gelenos (M.S. 131-200) eserlerinde lepradan bahsetmektedir.⁴⁷

Bizans döneminde de cüzzam, insanların günah işlediği gerekçesiyle tanrı tarafından cezalandırıldığı anlamına gelmiştir. Söz konusu döneme ait kayıtlara daha çok azizlerin hayatlarını anlatan hagiografik eserlerde rastlanmaktadır.⁴⁸ Örneğin imparator Konstantinos'un cüzzamlı olduğu bilinmekte ve bu hastalıktan kurtulmak için yeni doğmuş bebeklerin kanıyla banyo yaptığı anlatılmaktadır. Fakat annelerin feryadı karşısında merhamet gösteren imparator bir gece rüyasında Hz. İsa tarafından

---

⁴⁴ Ahmed Eflâki, A.y.

⁴⁵ Seyhan Atak, "Selçuklu ve Bizans Dönemlerinde Tababet (Karşılaştırmalı Bir Çalışma)" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 38.

⁴⁶ Özlem Dilekçigil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Miskinler: Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sosyal ve İktisadi Etkileri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 8.

⁴⁷ Sevim Başer, "Başlangıcından Bugüne Kadar İstanbul'da Kurulan Lepra Hastaneleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 1992), 6.

⁴⁸ Evelyne Patlagean, "Yoksullar", *Cogito Dergisi- Bizans*, çev. Elif Özsayar, S.17, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2012): 130.

iyileştirilmiştir. Evliya Çelebiye göre bir Mecusi olan Konstantinos bu olay sonrasında Hristiyanlığa geçmiştir.⁴⁹

2.1.4. Orta çağ Avrupası'nda Cüzzam Hastalığı

Antik Çağ'dan itibaren cüzzam hastalığı Batı'da korku verici bir hastalık olarak tanınmıştır. Cüzzam hastalığı ahlakî sapkınlık olarak görülmüş, hastalığa yakalananlar arketipik olarak dışlanmaya mahkûm bırakılmış, fiziksel olarak ise cüzzamlı kişi korku verdiği gerekçesiyle toplumun paryası olmuştur. İnsanlık tarihinde cüzzam hastalığının tedavi yöntemleri geliştirilse de günümüzde Ortaçağ Avrupası'nın hastalık karşısındaki acizliğini anlamak daha mümkündür.

Cüzzam eski bir hastalık olması sebebiyle gerçek kökeni tam olarak bilinmemektedir. Hastalığa dair kayıtların M.Ö. 1550 yılına ait bir papirüs kâğıdında yazılı olduğu görülmektedir. Ayrıca M.Ö. 7. yüzyıla ait bir Hint kayıtlarında da bu hastalık *kušta* olarak geçmektedir. Diğer yandan cüzzama dair ilk somut kanıt Kudüs'te yapılan kazı çalışmalarında bir cesedin DNA'sına uygulanan radio karbon 1-50 CE yöntemiyle ortaya çıkmış, ölen hastanın cüzzamlı olduğu tespit edilmiştir. Avrupa'ya cüzzam hastalığının gelişi konusunda ise iki ayrı görüş mevcuttur. İlki Büyük İskender'in Hindistan seferi dönüşünde Avrupa'ya getirdiği görüşüdür. Diğeri ise M.Ö. 62 senesinde Pompei askerlerinin Anadolu'dan Roma'ya dönerken Avrupa'ya getirdikleridir. Ortaçağ Avrupası'nda bu hastalığın ne zaman yayıldığı kesin olarak bilinmese de İncil ve Tevrat'ta lepranın (cüzzam) adı geçmektedir. Bu durum hastalığın mazisinin oldukça eski olduğu gerçeğini göstermektedir.⁵⁰ Örneğin İncil'de “*Ve işte bir cüzzamlı gelip: Ya Rab, eğer istersen beni temizleyebilirsin, diyerek ona secde kıldı. İsa da ona dokundu ve cüzzamı temizlendi.*”⁵¹ Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'nın mucizeleri anlatılırken cüzzamlı kelimesinin karşılığı olan *baras* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.⁵² Öte yandan Tevrat'ta şu şekilde geçmektedir:

---

⁴⁹ Özlem Dilekçigil, A.g.e., 36.

⁵⁰ Fevzi Çakmak, vd., *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, 67.

⁵¹ *Matta*, 8/2- 3.

⁵² *Ali İmran*, 3/9, *el Maide* 5/110.

*Rab Musa'ya ve Kâhin Harun'a şöyle dedi: Bedeninde deri hastalığına dönüşebilecek şiş, kabuk ya da parlak leke bulunan kişi Harun'a kâhin oğullarından birine götürülecek. Kâhin derideki yaraya bakacak, yarada kıl ağarması varsa ve yara derine inmişse, kişi deri hastalığına yakalanmış demektir. Hastaya bakan kâhin onu kirli ilan edecektir.*⁵³

Zaman içerisinde hastalıkların pek çok nedeni olabileceği düşünülmüştür. Antik Çağ'dan itibaren bazı hastalıkların insan bedenine bulaşmış kötü ruh veya büyülerin etkisiyle oluştuğuna inanılmıştır.⁵⁴ Bu inanış toplumların cüzzamlı hastaya bakışını da olumsuz olarak etkilemiştir. Ortaçağ Avrupa'sında da cüzzamlı hastaya yaklaşım bu yönde olmuştur. Toplumda egemen olan söz konusu tutum ile hastaların hakları ihlal edilmiş ve bu durum insan onuruna karşı bir saldırı haline gelmiştir. Ortaçağ batı dünyasında hastalığın tespiti ve tanımını yapabilmek için öncelikli olarak mevcut dönemde batı Avrupa'nın toplumsal yapısını incelemenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Ortaçağ Avrupası Roma İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine kurulmuştur. Bu kalıntılar onu hem güçlendirmiş hem de engellemiştir. Romulus tarafından kurulan Roma *limes* adı verilen duvarlarla çevrili bir alan içinde oluşmuştur. Sert sınırların içerisinde yaşayan toplum üretmeden sömürme alışkanlığı kazanmıştır.⁵⁵ XI. ve XII. yüzyıllara gelince batı Avrupa ekonomik, toplumsal, kültürel alanlarda değişim yaşamıştır. Bu olumlu bir evrilme olup, doğal olarakta 'yeniden canlanmanın' sonuçları arasında sağlık da yerini almıştır. Bu dönemde sağlık alanının iyileşmeye başlamasındaki amaç; manastırda ve monastik tarikatların 'merhamet' kavramına önem vermeye başlamaları olmuştur.⁵⁶ Ancak Hristiyanlığın manevi kanadında oluşan Caritas (merhamet) ideali çoğu kez tasavvuf olarak adlandırılrsa da kapalı bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni dindarların dini aşırı derece sığ ve gri

---

⁵³ *Levililer/ 12.*

⁵⁴ Fevzi Çakmak, vd., *A.g.e.*, 47.

⁵⁵ Jacques le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven, Uğur Güven, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021), 27.

⁵⁶ Umberto Eco, *Ortaçağ Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*, çev. Leyla Tonguç, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 343.

diyebileceğimiz anlayışla yaşayarak, pratikte toplumun seküler kesimine ve cüzzamlılara sapkın olarak bakmasıdır.⁵⁷

Ortaçağ'da Avrupa'yı kilise yönetmiştir. Dindar bir toplum oluşturulmak istenmiş, tanrının yolundan ayrılanlar sapkın ilan edilmiştir. Üstelik bu sapkınlar iyileştirme gücüne sahipse büyücü, şeytanla iş birliği yapanlar cadı, tanrıya ortak koşanlar kâfir, Hristiyanlığı reddedenler ise imansız olarak tanımlanmış ve bu grubu genel olarak Yahudiler oluşturmuştur. Yoldan çıkan herkes papaya karşı geldiği gibi krala da başkaldırmış olduğundan kâfir kabul edilmiştir. Toplumunu oluşturanlar ancak dini kimlikleri ile varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Batı Avrupa'da yurttaşları bir arada tutan şey ise dinsel kimlik ve bütünlük olmuştur.⁵⁸

Kilise oluşan bu yeni toplum için Tanrı'nın karşısında Eyüp Peygamberin sabrını yücelten bir Hristiyan hümanizması geliştirmiştir. Meryem'e olan saygı ve Mesih'e olan tapınma kültürü ile dindarlık değişkenlik göstermeye başlamıştır.⁵⁹ Dinî alandaki gelişmeler ile daha barışçıl daha adil bir ortamın olduğunu söylemek mümkün değildir. Açlık, şiddet ve cüzzamlılar gibi bağımlı gruplara karşı toplumsal savaşım devam etmiştir. Ortaçağ Avrupası'nda insanlar için dinsel alana yerleşen ve yeşeren teolojik paradigma zamanla toplumun zehir saçan cüzzamlılara karşı oluşturduğu tecrit mekânları haline gelmiştir.

Ortaçağ Avrupası'nın ilk yüzyıllarında nüfus daha az, geniş ormanlık ve bataklık alanların hâkim olduğu bir manzara mevcut olmuştur. Kent ve köy hayatı daha pasif hale gelerek yaşam alanları da küçülmüştür. Fakat zamanla nüfus artmaya başlamış ve Avrupa'da karmaşık bir tablo görülmüştür. Bu karmaşalar içerisinde çevre faktörü de kendisini göstermiştir. Yoğunlaşan nüfus ile sulama kanallarının bakımı yapılmamış, toplum çöpler ile mücadele eder hale gelmiştir. Hidrolojik alanda oluşan kaos insan sağlığına da zararlı hale gelmiştir.⁶⁰ Diğer yandan tarım devrimiyle gelen insanoğlunun toprakla olan münasebetinin artışı mikroplarla olan tanışıklığı da

---

⁵⁷ Chris Wichkam, *Ortaçağ'da Avrupa: Batı Roma İmparatorluğu'nun Dağılmasından Reformlara Kadar*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 307.

⁵⁸ Thomas Stephen Szasz, *Deliliğin İmalatı*, çev. Gözde Genç, (İstanbul: Yerdeniz Yayınları, 2007), 20.

⁵⁹ Jacques le Goff, *A.g.e.*, 23.

⁶⁰ Umberto Eco, *Ortaçağ Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*, 252.

beraberinde getirmiştir. X. yüzyılda artan nüfus ile insanların toprak, bitki ve hayvanlar ile kurduğu temas onları çeşitli mikroplarla tanışmaya sevk etmiş ve Avrupa’da toplumun yakın arkadaşı veba, sıtma, tifo ve cüzzam gibi çeşitli hastalıklar olmaya başlamıştır.⁶¹

Cüzzam bir hastalık olarak ise Avrupa’da VI. yüzyılda görülmeye başlamıştır. XI. yüzyıla kadar tedavisi görülmeyen bir hastalıktır. Bunun nedeni cüzzamın toplumda Tanrı’nın laneti, cüzzamlının ise büyücü olarak görülmeye başlaması olmuştur. 1179 yılında Lateran Konsili hastalığa karşı nasıl bir yol alınması üzerine toplanmıştır. Bu konsilde hastalığa yakalananlar ile sağlıklı kişilerin aynı kilisede ibadet etmemesi, cüzzamlıların kendilerine ait kilise kurmaları gerektiğine karar verilmiştir. Hastalar onlar için Tanrı’nın lanetlediği çaresizlerdir.⁶² Dönemin cüzzamlı hastaları kara listeye almasındaki en etkin rolü Kilise oynamıştır. Katolikler’e göre bu hastalığa yakalananlar kirli ve lanetli sayılmıştır. Papazlar hekim sıfatıyla lepralı hastaları toplumdan tecrit ederek çeşitli haklarını ellerinden almışlardır. Buradaki temel görüş kilisenin Kutsal kitabın temizlik ve kirlilik anlayışını yanlış yorumlamaları olmuştur.⁶³ Ortaçağ Avrupası’nda hastalanarak ölen insanların çoğuna cüzzam teşhisi konulduğu da olmuştur. Bu nedenle şehirlerde, köylerde cüzzama yakalanan en az bir kişi de olsa görülmüştür. Örneğin, VIII. Louis’ in 1227’deki vasiyetine göre Fransa Krallığı’na ait cüzzamlı yurtlarına yüz metelik bıraktığı bilinmektedir. Yine Haçlı Seferleri ile XI. yüzyılda Avrupa’da hiç bilinmeyen bir hastalığın yayıldığı ve bu hastalığın cüzzam olduğu bilinmektedir. Bu seferler sırasında bölgeye hastalık iyice yaygın hale gelmiştir.⁶⁴ Hastalığın en yaygın olduğu bölgeler ise İngiltere, Fransa ve İtalya olmuştur. Cüzzamın tarihsel serüveninde daha çok denizaşırı ülkelerde görüldüğü bunda sıcak ve nem oranının tesir ettiği savunulmuştur. Özellikle Avrupa’da kırsal alanlarda oluşan yayılım zamanla iç kesimlere ve kentlere de sıçramaya başlamıştır.⁶⁵

---

⁶¹ Tolgahan Karaimamoğlu, *Ortaçağ’da Salgın Hastalıklar*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 9-10.

⁶² Fevzi Çakmak, vd., *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Cüzzam*, 68.

⁶³ Tolgahan Karaimamoğlu, *A.g.e.*, 49.

⁶⁴ Jacques le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, 257.

⁶⁵ Carmichael, Ann G., “Leprosy (Hansen’s Disease)”, *The Cambridge Historical Dictionary of Disease*, ed. Kenneth F. Kiple, (New York: Cambridge University Press, 2003): 194-195.

Ortaçağ Avrupası'nda cüzzamlının vehim durumundan bahsetmek aslında Graham Greene'nin masumiyeti tanımlarken, zilini kaybetmiş bir cüzzamlının dünyada başıboş dolaşmasına benzetmesiyle eşdeğerdir. Hastalık yıkanmayan, beslenmeyen ve soğuğa karşı dayanıksız kalanlar ve bağışıklığı düşük olanlar üzerinde tesir etmiş, bu sebeple daha çok yoksullar üzerinde etkin olduğu öne sürülmüştür. Bir lepralının hansen basiliyle mücadelesinde vücudunda oluşan lekeler, şişlikler, yaralar, şekil bozuklukları, soluk bir ten görülmüştür. Ancak bağışıklığına zayıf düşen hastada durum daha da korkunç hale gelmiş, burnun parçalanarak düşmesiyle, fiziksel şekil bozuklukları, dudakların ve dilin şişmesi de eklenerek cüzzamlının yüzü bir aslanın yüzünü andırmaya başlamıştır.⁶⁶ Dönemin hekimleri hastalığın nedenleri olarak birkaç teori ortaya atmıştır. Bunlardan ilki bozuk balık tüketiminden kaynaklandığıdır. Fakat bu teoriye göre denize yakınlığı olan bölgelerde balık diyeti yapılmış bununla adalarda ve deniz kıyılarındaki prevelans önlenmeye çalışılmıştır.⁶⁷ Diğer nedenleri arasında ise kadın-erkek teması sonucunda gelişen bulaşım ile erkekleri zehirli yılan sokmasıyla oluştuğu görüşüdür. Daha sonraları miasma adı verilen topraktan çıkan kötü havanın solunum yoluyla havadan insanlara bulaştığına da inanılmıştır.⁶⁸

Lepra toplumun her kesiminden insanda zamanla görülmeye başlamıştır. Örneğin XII. yüzyılda Fransız şair Jean Bodel cüzzam hastalığına yakalanmış ve kendisi gibi bu hastalığa yakalanan bir kız arkadaşının da olduğu bilinmektedir. 1202 yılında Jean kendisinde fark ettiği bazı hastalık belirtileriyle hekime başvurmuş ve lepraya mahkûm olmuştur. Şair Jean Bodel, böyle bir hastalığa yakalanmaktansa ölmenin daha iyi olduğunu düşünmüştür. Çünkü toplumun gözünde cüzzamlı bir ceset muamelesi görmüştür.⁶⁹ Lepra komisyonu toplandığında hastalıklı kişinin toplumdaki tecrit edildiğine dair bazı hükümler okunmuştur. Bu kurallara göre hasta kiliseye, değirmene, pazara girmeyecek, şahsına ait eşyalarını ve kendisini topluma ait alanlarda akarsular ve hamamlarda yıkanması yasaklanmıştır. Ayrıca cüzzamlı kişilerin özel üniforma hazırlanmış, toplumsal alana girecekleri zaman ellerine zilleri çalmaları istenmiştir. Ortaçağ Avrupası'nda bir cüzzamlı aynı zamanda dilenci konumuna da

---

⁶⁶ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, çev. Selahattin Erkanlı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 54.

⁶⁷ Carmichael, Ann G., "Leprosy (Hansen's Disease)", 193.

⁶⁸ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, 55.

⁶⁹ Andrew Nikiforuk, *A.g.e.*, 50.

gelmiştir. Konsil tarafından oluşturulan bu dışlamalarla lepralı hastalar şehir dışına atılarak kendi kaderlerine terk edilmiştir.⁷⁰

2.2. Cüzzamhâneler ve Cüzzam Hastalığının Tedavi Yöntemleri

Kadim bir hastalık olması bakımından cüzzam hastalığının tedavisine yönelik tarihsel süreç içerisinde çeşitli müesseseler oluşturulmuştur. Bu müesseseler genel olarak insanlardan uzak noktalarda inşa edilmiş olup, diğer insanlara bulaşması engellenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda çeşitli deneme yanılma yöntemiyle hastalar tedavi edilmeye çalışılmıştır. İslam medeniyetinde, Türk- İslam medeniyetinde, Roma-Bizans devrinde ve Ortaçağ Avrupası'ndaki cüzzamhâneler ve tedavi yöntemleri bu bölümün alt başlığında ele alınmıştır.

2.2.1. İslam Medeniyetinde Cüzzamhâneler ve Cüzzam Hastalığının Tedavi Yöntemleri

Erken dönem İslam toplumlarında cüzzam hastalığına karşı çeşitli tedbirler alınmış bu sebeple cüzzamhâneler kurulmuştur. Emeviler dönemiyle başlayan cüzzamevlerinin oluşumu Osmanlı Devleti'ne kadar gelişerek varlığını sürdürmüştür.

2.2.1.1. Emeviler ve Abbasiler Döneminde Cüzzamhâneler ve Cüzzam Hastalığının Tedavi Yöntemleri

Müslümanlar İslam'ın getirdiği hoşgörülü yaklaşımlarından ötürü tarihsel süreçte meczumlara karşı iyimser olmuşlar, onların haklarını koruma altına almaya çalışmış, hastalıklarından ötürü onları daha rahat yaşayabilecekleri kurumlar oluşturmuşlardır. Hz. Peygamberi'nin kurduğu İlk İslâm Devleti'nde cüzzamlı hastaları koruma altına almak için herhangi bir cüzzamevi açıldığı bilgisine rastlamamaktayız. Ancak kaynaklardan anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in onları daima koruduğu ve haklarını gözettiği görülmektedir. İslâm dünyasında ilk bimâristan, Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik tarafından 707 yılında Dımaşk'ta kurulmuştur. Bu yapının cüzzamlılara ait bir bölümü de mevcuttur. Söz konusu hastane şehirden uzak bir alana kurulmuştur. Meczumların bu alandan dışarı çıkıp dilenmeleri yasaklanmış ve onlara gerekli bakım

---

⁷⁰ Tolgahan Karaimamoğlu, *Ortaçağ'da Salgın Hatalıklar*, 50.

malzemeleri hayırseverler ile devlet tarafından tedarik edilmiştir.⁷¹ Halife, cüzzam hastalarıyla yakından ilgilenmiş ve onların toplumda kendilerini kötü hissetmemeleri gerektiğini söylemiş, barınmaları için onlara gelir tahsis etmiştir. Halife, aynı zamanda yatalaklara da hizmetçiler tahsis etmiş olup her âmâyada rehber vermiştir. Bu sayede o, cüzzamlıları başkalarına muhtaç bırakmamıştır.⁷² Cüzzamevlerinde hastaların iyi muamele gördüğü ve meczum kimselerin hastalıklarını unutmaya çalıştıkları, güzel bahçelerle çevrili geniş bir alanda yaşamlarını sürdükları bilinmektedir. Konuyla yakından ilgilenen Halife Velid b. Abdülmelik sosyal devlet anlayışıyla cüzzamlılara karşı iyimser tutumundan ötürü büyük bir saygıyla anılmıştır. Emeviler döneminde Ebu Zübeyd, Mısır'ın Fustat bölgesindeki evini *bimaristan*'a çevirerek cüzzamlı ve âmâlara erzak yardımlarında bulunmuştur.⁷³ Endülüs Emevileri'nde Kurtuba şehri civarlarında *Münyetü Aceb Sarayı*'nın yakınlarında cüzzamevi kurulmuştur. Yine halife I. Hakem'in eşlerinden birinin *bimaristan* yaptırdığı burada cüzzamlılara ve yetimlere özel ihtimam gösterdiği bilinmektedir.⁷⁴

Hayırseverliği ile bilinen gelirin büyük bir kısmını da ihtiyaç sahiplerine bağışlayan Abbasi veziri Ali bin İsa 931 yılında cüzzamlı hastalar için özel bir tedavi birliği kurmuştur. Abbasi halifesi el-Mütevekkil'in annesi tarafından 830 yılında bir *bimaristan* yaptırılmış, söz konusu kurumda cüzzamlılara da yer verilmiştir. İhşidi hükümdarı Kâfur'un Mısır'da kurduğu hastane, Memlük sultanı Kalavun'un kurduğu Kalavun Hastanesi ve 1187 yılında Selahaddin Eyyübi tarafından Kudüs'te açılan hastaneler de cüzzamlı hastaları tedavi etmek suretiyle kurulmuştur.⁷⁵

2.2.1.2. Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Cüzzamhâneler ve Cüzzam Hastalığının Tedavi Yöntemleri

Selçuklular diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi hastalıklarla mücadele etmek üzere çeşitli kurumlar oluşturarak tababetin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bu

⁷¹ Michael W. Dols, "The leper in Islamic Society", 12.

⁷² İbn'üt Tıktaka, *El Fahri: Devlet İdaresi, Halifeler Vezirler Tarihi*, çev. Ramazan Şeşen Bige, (İstanbul: Kültür Sanat Yayınları, 2016), 100.

⁷³ Eyüp Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 404.

⁷⁴ Naglaa Al Nabarawy, "Endülüs ve Fas'ta Cüzzam", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 430.

⁷⁵ Fevzi Çakmak, vd., *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, 86.

hastaneler bimâristan, darüşşifa, mâristan, darülâfiye gibi isimlerle adlandırılmış cüzzamlılar için açılan kurumlara ise ‘*mezzumin zaviyesi*’ adını verilmiştir.⁷⁶ Anadolu’da bilinen ilk cüzzamhanenin Kayseri de bulunan Salakon civarında dönemin hükümdarı olan Dulkadiroğlu Hasan Bey tarafından bir mekânlı arazinin tahsisi üzerine başladığı kaynaklarda geçmektedir.⁷⁷ Bu cüzzamhanede Eski Türk Takvimi’nde yer alan on iki hayvan, ay ve güneş motifleri mimariye işlenmiştir. Selçuklular devrinde 1217 yılında Sivas’ta Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus’un yaptırdığı Keykavus Darüşşifası, Anadolu Selçuklu sanatının güzide örneklerinden biri olan Tokat’ta bulunan Muhineddin Pervane Darüşşifası (1275), Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası (1206), Konya Darüşşifası (1219), Kastamonu Ali b. Pervane Darüşşifası (1272), Çankırı Atabey Ferruh Darüşşifası (1235), Amasya Darüşşifası (1308) gibi kurumlarda cüzzamlı hastalar için özel bölümler açılmıştır. Mezzumin zaviyelerinin başında şeyh adında bir kişi bulunmuştur.⁷⁸

Selçuklular döneminde Sivas, Kastamonu, Tokat, Adana gibi bölgelerde cüzzamevlerinin açıldığı bunların haricinde de Konya’da Sıracalı Tekkesi adında bir mezzumin zaviyesinin varlığı bilinmektedir.⁷⁹

2.2.2. Roma ve Bizans Döneminde Cüzzamhaneler ve Cüzzam Hastalığının Tedavi Yöntemleri

Lepralılar için kurulan tecrit alanları milattan öncesine kadar dayanmaktadır. Roma’da cüzzamlılar için kurulan ilk leprozinin Antakya’da Habibi Neccar Dağları’nda kurulduğu bilinmektedir. Bu tecrithanede kurbanlar kesilmiş, lepralı kişiler parmaklıklar ardında yemeklerini yemişlerdir.⁸⁰ Bizans da ise yoksulluk teması ile cüzzam girift bir yapı haline gelmiştir. İlk Hristiyan imparator Konstantinos vergi muafiyetleri karşılığında kiliseye hayırseverlik işlerini yükleyerek cüzzamlı kimseler

---

⁷⁶ Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1992), 61.

⁷⁷ Sevim Başer, “Başlangıcından Bugüne Kadar İstanbul’da Kurulan Lepra Hastaneleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 1992), xv.

⁷⁸ Fevzi Çakmak, vd., *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Cüzzam*, 88.

⁷⁹ Sevim Başer, *A.g.e.*, xv.

⁸⁰ Sevim Başer, *A.g.e.*, 6.

için çaba sarf etmelerini istemiştir. Öyle ki Nyssalı Gregorios'a göre üzerleri perişan halde dolaşan bu yoksullar, cüzzamlılardan bir başkası değildir.⁸¹

Hristiyanlar arasında hayırseverliğin yaygınlaşmasıyla birlikte leproziler kurulmaya başlanmıştır. Bizans'ın ilk leprozisinin Zootikos cüzzamhanesi olduğu kabul edilmektedir. Cüzzamın iyice yaygınlaşmasıyla dönemin imparatorunun Zootikos adlı saray memuruna şehirdeki tüm lepralı hastaları toplayıp denize attırmasını söylemesi üzerine, memur Elaiones Tepesi'nde adı geçen cüzzamhaneyi yaptırmıştır.⁸² M.S. 375 yılında Kayserili başpsikopos Basileios şehirden uzak alanda bir hastane kurarak cüzzamlıları buraya hapsedmiştir. IV. yüzyılda Sivas psikoposu Eusthanios'un açtığı hastaneyle birlikte imparator Theophilos (M.Ö. 829-842) zamanında İzmit'te yaptırılan iki katlı hastanenin açılmasıyla cüzzamlılara hizmet verilmiştir. IV. ve V. Yüzyıllarda sırasıyla Antakya, İskenderiye, Filistin, Taberiya gölü etrafında cüzzamhaneler kurulduğu bilinmektedir. İstanbul'da kurulan cüzzamhaneler arasında ise II. Ioannes Komnenos (1118-1143) ve karısı tarafından kurulan Pantokrator manastırı yanındaki hastanenin kilisesi ve Beykoz'da kurulanlar örnek gösterilebilir.⁸³

2.2.3. Orta çağ Avrupası'nda Cüzzamhâneler ve Cüzzam Hastalığının Tedavi Yöntemleri

Cüzzamın Avrupa'da XII. ve XIII. yüzyıllarda yaygın olduğu bilinmektedir. Bu yayılmaya engel olabilmek için XI. yüzyılda Avrupa toplumu cüzzamhaneler kurmuş ve çeşitli tedavi yöntemleri geliştirmişlerdir.⁸⁴ Lepranın Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya ve İspanya'da oldukça yaygınlık kazandığı bilinmektedir. Ortaçağ'da bu bölgelerde açılan cüzzam evleri 19.000'i geçmiştir. Nazım Beratlı açılan ilk lepra evinin 1096 yılında İngiltere'nin Canterbury bölgesinde, sonuncusunun ise Highgate'de açıldığı bilgisini vermektedir ancak bu hatalı bir bilgidir. Murat Serdar ve Murat Hanar Avrupa'daki cüzzam evlerini tanımlarken Ortaçağ'a ait belgelerde ilk açılan lepra evinin İngiltere'nin Hampshire'nin Winchester şehrinde kurulduğunu

---

⁸¹ Evelyne Patlagean, "Yoksullar", *Cogito Dergisi - Bizans*, 130.

⁸² Özlem Dilekçigil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Miskinler: Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sosyal ve İktisadi Etkileri", 39.

⁸³ Sevim Başer, "Başlangıcından Bugüne Kadar İstanbul'da Kurulan Lepra Hastaneleri", 10.

⁸⁴ Fevzi Çakmak, vd., *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, 71.

belirtmişlerdir.⁸⁵ İngiltere’de cüzzamevlerinin diğer Avrupa ülkelerine oranla daha fazla inşa edildiği görülmektedir. Döneme ait kayıtlarda toplamda 173 adet cüzzamhane inşa edilmiş ve bu hastanelerin yönetimi kilise ve hayırseverler üzerinde olmuştur. Söz konusu cüzzam evlerinin bulunduğu şehirler şu şekildedir:

*Berkshire(1), Cumberland (1), Herefordshire (1), Huntingdonshire (1), Kent (1), Lancashire (1), Surrey (1), Worcester (1), Buckinghamshire (2), Durham (2), Hampshire (2), Lincolnshire (2), Shropshire (2), Cornwall (3), Dorsetshire (3), Northumberland (3), Nottinghamshire (3), Staffordshire (3), Warwickshire (3), Derbyshire (4), Essex (4), Leicestershire (4), Oxfordshire (4), Westmoreland (4), Northamptonshire (5), Devonshire(6), Gloucestershire (6), Hertfordshire (6), Somersetshire (6), Sussex (6), Middlesex (7), Wiltshire (7), Suffolk (10), Yorkshire (20), Norfolk (22).*⁸⁶

Yukarıda adı geçen cüzzam evlerinin dışında Ortaçağ İngiltere’de Saint Albans’ta 1125 yılında bir cüzzam evi de kurulmuştur. Aziz Julian adına kurulan bu hastanenin ilk yöneticisi Ilbert’tir. Hastane içerisinde hastalar koyu kırmızı renkte uzun kollu ve bol giysilerini giymişler, kiliseye giderken uzun kapüşonlu siyah pelerinlerini ve botlarını giymek zorunda olmuşlardır. Müsait bir zamanda bir zil çalınmalıdır ve cüzzamlıların papazı olarak adlandırılan kişi tarafından söylenen saatlerde süren ayini dinlemek için şapele gitmişlerdir. Daha sonra doğruca hastaneye geri dönmüşlerdir. Kiliseye yakın alanlarda başıboş dolaşmalarına izin verilse de toplu alanlara girişleri yasaklanmıştır. Hastanenin kuralları sert olmuştur. Geceleri dışarı çıkmak yasaklanmış, cüzzamlılar birbirlerinden sorumlu tutulmuştur.⁸⁷

Avrupa’daki cüzzam evleri başlarda bir hastane fonksiyonu görmekten ziyade lepralı hastaları toplumdan tecrit etmeye yönelik oluşturulmuştur. Dönemin hekimleri cüzzam hastalığına yeterli özveriye göstermedikleri için kilise hastaların toplumdan ayrı tutulması ve korunması gerektiğine inanmış, sonuçta hekimlerin umursamazlığı

---

⁸⁵ Nazım Beratlı, *Kıbrıs Miskinhanesi Cüzzam ve Kıbrıs (1830-2001)*, (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2013), 34.

⁸⁶ Robert Charles Hope, *The Leper in England: With Some Account of English Lazar Houses*, (Gutenberg E Book, 2009), 16-17.

⁸⁷ *A History of the County of Hertford*, ed. William Page, C. 4, (London: Victoria County History, 1971) 20.

yüzünden kilise ve din adamları koruyucu hekim sıfatına bürünmüşlerdir. Kentten uzak yerlerde kulübelerde yaşayan lepralı hastalar, zamanla manastır benzeri hastanelerde yaşamaya başlamışlardır. Bu kurumlar Hz. İsa'nın rızasını kazanmak için çaba sarf eden hayırseverlerin bağışları ve kilisenin yardımlarıyla kalkınmıştır.⁸⁸ Bahsi geçen cüzzamhaneler tatlı su alanlarına yakın, şehirden ise uzak kesimlere yapılmaya çalışılmış, cüzzamlıların daha rahat hareket etmesi için çeşitli yollar oluşturulmuştur. Buradaki temel amaç *miasma* teorisine karşı önlem alabilmektir. Özellikle havadan insanlara bulaştığına inanılan bu hastalığın yayılım hızını engellemek için cüzzam evlerinin yerleşim bölgelerinden daha uzak istikametlere, rüzgârın estiği yöne doğru tesis edilmiştir. Bunlar, çoğu yurt tipinde, ortalama 6 veya 12 yataktan oluşan ahşap meskenlerdir. Etrafı çitlerle çevrili, küçük bir bahçesi ve bir şapele sahip olan kurumların cüzzamlı hastaların gömülmesi için mezarlıkları da bulunmuştur. Cüzzam hastalarının halkın mezarlıklarına defnedilmesi yasaklanmıştır. Atölyeler, tahıl ambarları, bahçeler, sığırlar ve ekilebilir arazilere de sahip olan söz konusu yerlerin XII. ve XIII. yüzyıllarda hayırseverleri çoğalmış, gelen yüklü bağışlar ile mevcut kurumlar manastırın mülkleri haline gelmiştir. Denetimi din elinde olduğundan geleneksel manastır ekonomisiyle idare edilmiştir.⁸⁹

Cüzzamlılara yardım etmek kişisel bir günah çıkarma işlemi haline gelmiş olup zenginler için bir cüzzam evi kurulmasına önyak olmak cennete bir bilet almak anlamı taşımıştır. Bir İngiliz soylusu olan Robert de Roots cenneti kazanmak için bir cüzzam evi kurduğunu belirtmiştir. İskoç olan II. Alexander da ruh sağlığına iyi geleceğini düşünmüş ve bir cüzzamhane açmıştır. Hastalık Avrupa'ya dalga dalga yayıldıkça bahsi geçen kurumların sayısı da artmıştır. İngiltere'de 1103 hastanenin yarısı, Fransa'da 2000 adet cüzzam evi inşa edilmiştir. Salgının doruk noktasına ulaştığı XIII. yüzyılda ise Avrupa'da lepra evlerinin sayısı artmıştır. Aslında bu nicel veriler lepranın Ortaçağ Avrupası'nda köy, kasaba dinlemeksizin her alana girdiğini göstermektedir.⁹⁰ Yine İngiltere'de XII. yüzyıldan önce kurulan Rochester Harbledown cüzzamhanesi sonrasında Whitby, London, Lincoln, Newark,

---

⁸⁸ İnci Hot, "Ortaçağ Avrupası'nda Salgınlar", *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, S. 23, (İstanbul: Haziran-Temmuz-Ağustos 2011-2012): 93.

⁸⁹ Guenter B. Risse, *Lepra Evleri*, file:///C:/Users/XcH/Downloads/Leperhouses.pdf, [02.01.2022].

⁹⁰ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, 63-64.

Peterborough, Aziz Alban açılmıştır.⁹¹ Bu dönemde sayısı çoğalan hastaneler buldukları bölgelerin adlarını da etkilemişlerdir. Örneğin Fransa’da *maladrerie* adında cüzzamlı yurtları, *La Madeleine* isminde kenar mahalleler, *mêsel* isminde mezra ve köyler bulunmaktadır.⁹²

Cüzzam yalnızca yoksulların cezalandırıldığı bir hastalık değildir. Aynı zamanda 1201 yılında İngiltere’de I. Henry’nin kızı da cüzzamdan vefat etmiş, 1203 yılında bir İngiliz asilzadesi olan William-Fitz Fulke’un oğlu bu hastalığa yakalanmıştır. Mevcut duruma göre hastalığın zengin fakir ayrımı gözetmeksizin herkese bulaştığını görülmektedir.⁹³ Söz konusu asilzadelerin zamanla cüzzam evlerinin kurulmalarına önayak olmaları, hastalığın kendi hayatları içine kadar girmiş olmasıyla cennetten bir bilet satın alarak ruhlarını temizleme girişimi olmuştur. Ortaçağ’da cüzzam XIV. yüzyıla gelindiğinde Avrupa’da zayıflamaya başlamış, bulaş etkisi azalmıştır. Fakat oluşturulan lepra evleri tüm cüzzamlıların acısını dindirmek yerine onları toplumdan soyutlama görevi görmüşlerdir. Toplumsal düzeyde oluşan bu gerginlik, korku ve üzüntü daha sonraları cüzzam hastalığının sanata ve edebiyata yansımalarına da sebep olmuştur. Bilhassa sanatta ‘çirkin güzellemesi’ yapıldığında bir cüzzamlının resmedildiğini ya da cüzzamlı hastanın Hz. İsa tarafından iyileştirildiği resmedilmiştir. Örneğin Bernard Von Orley’e ait *Cüzzamlılar* adlı eser, Ortaçağ Avrupa’sının cüzzamlı hastalara bakış açısını anlatmaktadır.⁹⁴

Avrupa’da Ortaçağ’ın toplumsal düzende sağlık politikasını tanımlamak cüzzam gibi bir hastalık üzerinden zor olmasa gerektir. Fakat Lepra evlerinin kilise tekelinde olduğu gerçeğiyle yüzleştığımızda yasa ve güvenlik mekanizmalarının cüzzamlı hastalara karşı daha zayıf ve ötekileştirici bir yol izlediği görülmektedir. Bu ötekileştirme toplumda cüzzamlı olanlar ile olmayanları birbirinden sert kurallar ile ayırmıştır. Kilisenin hastalara karşı sert tutumu sonucu zaruretle cüzzamhanelerin kurulmasına sebep olmuştur. Lepra evlerinin şehirden uzak mekânlarda inşa edilmesi

---

⁹¹ Fevzi Çakmak, vd., *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Cüzzam*, 73.

⁹² Jacques le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*,360.

⁹³ Jean De Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 170.

⁹⁴ Halit Yabalak, “Sanatçının Esin Kaynağı Olarak Salgın Hastalık ve Hastalığın Resim Sanatına Yansımaları”, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Van: 2020): 495.

hukuki, sosyal ve politik açılardan bakıldığında hastaları niteliksizleştirmiştir. Diğer yandan İslâm devletlerinde gelişen tıp Batı dünyasını etkisi altına almaya başlayarak *tababet*, Hristiyanlar arasında da yayılmıştır. XII. yüzyıl başlarına kadar tıp ilmi önemsenmemiş, kilise tekelinde kalmıştır. Daha sonraları XII. ve XIII. yüzyıllarda İbn-i Sina ve İbn-i Nefis gibi önemli hekimlerin Arapça olarak kaleme alınmış eserleri Latince'ye çevrilerek Batı'ya aktarılmıştır.⁹⁵

2.3. XV. ve XVI. Yüzyılda Osmanlı'da Cüzzam Hastalığı ve Cüzzamhâneler

Cüzzam Antik Çağ'dan itibaren bilinen eski bir hastalıktır. Oluşturduğu şekilsel bozukluk sebebiyle bazı toplumlarda korku oluşturmuş, hastalığa yakalananlar toplumdaki tecrit edilmiştir. Örneğin Ortaçağ Avrupası'nda cüzzamın oluşturduğu korku Osmanlı Devleti'nden çok daha farklı olmuştur. Cüzzamlı kimseler Avrupalılar için birer günahkâr olarak seçilmiş, toplumun paryası haline gelmiştir. Ancak Osmanlılar, hasta kişiye karşı değil hastalığın bulaşıcı olma ihtimaline karşı tecrit alanları inşa ederek, meczum kimselerin halkın arasında hor görülmesine engel olacak önlemler almışlardır.

Osmanlılarda cüzzamın varlığı gerek arşiv belgelerinde gerek tıp yazmalarında kendini göstermektedir. Hastalığın Osmanlı topraklarında ne zaman ve nerede ortaya çıktığı tam olarak bilinmese de fakir veya zengin ayrımı yapmadan herkese bulaşma ihtimali olduğu, bu marazdan kurtulmak için çeşitli cüzzamhaneler oluşturulduğu, tedavi yöntemleri geliştirildiği görülmektedir.

2.3.1. XV. ve XVI. Yüzyılda Osmanlı'da Cüzzam Hastalığı

Haçlı Seferleri sırasında yayılan, tarihçesi İlk Çağ'a kadar uzanan cüzzamın, Osmanlı Devleti'nde ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak devletin kuruluş dönemlerinde var olduğu kesindir. XV. ve XVI. yüzyıllarda yazılan tıp eserlerinde hastalığın adı çoğunlukla '*cüzâm*' veya '*cüdâm*' şeklinde geçmektedir. II. Murat döneminde ilk örneği Edirne Kirişhane'de görülen cüzzamhane ile meczumlar

---

⁹⁵ Pınar Ülgen, "Geç Ortaçağda İslam Tıbbı ile Batı Tıbbının Etkileşimi", 5. *Uluslararası İslam Tıp Tarihi Cemiyeti Kongresi*, (İstanbul: 25-28 Ekim 2010): 186.

tedavi edilmeye çalışılmıştır. Bu durum cüzzamın Osmanlı Devleti'nde ciddiyetle takip edilen bir hastalık olduğunu göstermektedir.⁹⁶

Avrupa'da XVI. yüzyıl ortalarından itibaren cüzzamın etkisi azalmaya başlamasına rağmen söz konusu bu dönemde, Doğu devletlerinde hastalığın tesiri devam etmiştir. Bu sebeple Osmanlılar da Selçuklular'ın yaptığı gibi cüzzamdan halkı uzaklaştırmak adına kurumlar oluşturarak çeşitli tedavi yöntemleri geliştirmişlerdir.

Osmanlıda cüzzam hastalığına yakalananlara 'miskin' adı verilmiştir. Sükûnet kelimesinden türeyen miskin sıfatı sözlükte 'aciz, zavallı, yoksul, tepkisiz, hareketsiz' anlamlarına gelmektedir.⁹⁷ Osmanlılar, meczum kimselerin onurlarının kırılmasından kaçındıkları için söz konusu adlandırmayı kullanmışlardır ve toplumsal düzenlerini İslâmiyet'ten aldıkları için hastalara karşı merhametli yaklaşmışlardır. Kur'an-ı Kerîm'de miskinlerin sadaka veya zekât verilen, yardıma muhtaç gruplar arasında adlarının geçmesi ile Osmanlılar, meczumları toplumsal alanda adaletli düzeneğe oturtmaya gayret etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde bir kimsenin cüzzamlı olduğunu tespit etmek üzere hekim raporu gerektiği gibi kadıdan da hasta olduğuna dair belge alınması gerekiyordu. XV. yüzyıldan itibaren sağlık işlerini hekimbaşılar yürütmüştür.⁹⁸ Cüzzamlı olan kimseler hastalıklarını teyit etmek üzere hekimler tarafından muayene edilmiş eğer kişi cüzzamlı olmakla itham ediliyorsa önce hekime başvurur ardından da tanıklar huzurunda kadıdan sağlıklı olduklarına dair belge almak zorunda olmuştur. Örneğin; 1484 yılında Kütahyalı Resul Fakih adıyla bilinen bir kişinin Bursa'daki hekimlere görülmesiyle cüzzamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bir diğer kayda göre ise Kastamonu vilayetinde Azdavay köyünde yaşayan Mehmet Efendi'nin cüzzam hastası olduğu iddia edilmiş, ailesiyle birlikte Tosya'ya sürülmesi istenmiştir. Müracaatı üzerine hekimler tarafından tekrar muayene edilmiş ve cüzzamlı olmadığı ortaya çıkmıştır.⁹⁹

1501 yılında II. Bayezid'in hazırlattığı *Kanunname-i İhtisab-ı İstanbul el Mahrûsâ*'nın 64. maddesinde "...cüzzamlıları şehirden süreler, şehirde komayalar..." hükmü ile

---

⁹⁶ Fevzi Çakmak, vd., *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, 117.

⁹⁷ Cengiz Kallek, "Miskin", *DİA*, C. 30, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 183.

⁹⁸ Bilal Ak, "Osmanlılarda Sağlık ve Hastane Yönetimi", *Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu*, (Ankara: 2000): 135-136.

⁹⁹ Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, (İstanbul: Düzey Matbaacılık, 2010), 63.

Kanunî döneminde 1565 yılına ait *Kanunname-i Saray Bosna*'nın 137. maddesinde “... ve cüzam taifesini şehirden süreler...”, Sultan Süleyman *Kanunnameleri*'nin birinci kısmında 308. maddesinde ise “... ve şehir içinde cüzam taifesini yürütmeyeler...” hükümleri meczumların şehirden uzak kesimlere yerleştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Yine II. Selim dönemine ait *Celâlzade Kanunnamesi*'nin *Ahval-i Voynugân* başlığı altında yer alan 90. maddede cüzzamlı bir kişi ölmüş kabul edilmekte, erkek bir evlada sahip değilse mal varlığının hazineye geçmesi emredilmektedir.¹⁰⁰ Kanunnamelerde cüzzamlıları şehirden dışarı sürme görevi ihtisap ağalarına verilmiştir. Muhtesiplerin hastaların sağlık süreçleriyle ilgilenmelerinin yanında kendilerini hekim olarak tanıtan sahte doktorları meslekten acz ettikleri de görülmektedir. Ayrıca muhtesipler cüzzamın bulaşıcı etkisine karşı önlemler almakla da görevlendirilmişlerdir. Bu anlamda cüzzamlı hastaların tecriti ile ilgilenerek onları şehirden uzak yerlere yerleştirme görevini üstlenmişlerdir.¹⁰¹

Osmanlı arşiv belgelerinde cüzzam; *illet* veya *maraz* yakıştırmalarıyla kayıtlara geçmiştir. 1581 yılına ait belgede, “*Mustafa bin Mehmed gelip Sivas sancağında üç bin akçe timara mutasarrıf olan Genç Arslan cüzzam marazına mübtela olduğundan maada Erzurum muhafazasına gelmemekle timarı alınıp kendiyeye tevcih olunup berat ettirdiğin bildirip inayet rica etmeğin beratı mucibince zabtı için hükm-i şerif buyurulduğu...*”¹⁰² ve buna göre cüzzam hastalığına yakalanan Genç Arslan adındaki kişinin sahip olduğu tımarı elinden alındığı görülmektedir. XV. yüzyıla ait bir başka belgede ise “*Erzurum beylerbeyisine hüküm: Ardahan kullarından olup Suk-ı Çermik karyesinde kardeşi Süphanverdi ve bazı akrabası ile sakin olan bende nam kimseden halk müşteki olmakla teftiş edilüp halka zulmü ve kardeşinde cüzzam illeti var ise oradan kaldırılması...*”¹⁰³ bildirilmiş olup cüzzamlı olan Süphanverdi adındaki kişi ve kendisi gibi cüzzamlı olan akrabalarından halk şikâyet etmiş ve bu hastalığa yakalanan kimseler için ihbarda bulunmuşlardır. Söz konusu belge bize halkın cüzzamlı kimseleri

---

¹⁰⁰ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II. Bayezid Devri Kanunnameleri*, (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 2010), 329.

¹⁰¹ Ziya Kazıcı, *Osmanlıda Yerel Yönetim*, (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2003), 235

¹⁰² BOA, 45 – 3580, Belge Tarihi: H-09-10-989.

¹⁰³ BOA, 29 – 415 Dosya Ek, Belge Tarihi: H-29-11-984.

devlet ricaline ihbar ettiklerini göstermektedir. Karantina uygulamaları kapsamında gösterebileceğimiz diğer kayıt ise şu şekildedir:

“Hırsova kadısına: Kasaba ahalisi Karacaoğlu Ahmed’in validesi ve ondan doğan çocuklarda cüzzam hastalığı olduğundan, kendilerine de bulaşması ihtimalinden dolayı hamamlarına ve cemiyetlerine dahil olmalarının engellenmesi, cüzzamlıların bulunduğu yerde iskân edilmelerini talep etmektedir. Gönderilen hükümde tabiblerle müşavere edilerek tedavisi mümkün bir hastalık mıdır yoksa cüzzam mıdır iyice anlaşularak cüzzamlı değilse cüzzamlılarla bir araya getirilmekten sakınılması buyurulmuştur...”¹⁰⁴ bu belgede Osmanlı Devleti’nin cüzzamlı kimselerin kamusal alanda dolaşmalarına izin vermediği ve cüzzamlı kişileri tecrit ettiği bilgisine vakıf olmaktadır. Diğer yandan söz konusu belgede dönemin hekimlerinin cüzzamın bulaşıcı bir hastalık olduğu bilgisine kesin kanaat getirdikleri görülmektedir. Kayıtlar daha çok cüzzama müptelâ olan kişilerin buldukları bölgeden uzaklaştırma kararlarıyla ilgili olmakla birlikte halkın cüzzamlıya karşı tutumunu ve cüzzamlı hastaların hukuki faaliyetlerdeki durumunu öğrenmemiz açısından önem arz etmektedir.

Osmanlı toplumunda cüzzamlılar devlet tarafından kontrol altında tutulmuş olup diğerlerinden farklı kıyafetler giyiyorlardı. Kadınlar mavi renkli çarşaf ve şalvar giyerken, erkekler ise, katır yemeni, mest pabuç, aba elbise ve keçeden takke takarlardı. Hastalar, kanunlar gereği halkın arasına karışamaz, sadece kapı önüne çıkabilirlerdi. Ancak bu hastalardan biri şehre girmek isterse tedavi edildikten sonra toplum arasına karışabilmişlerdir.¹⁰⁵ Zaman zaman sosyal alanda dışlanmaya maruz kalabilen hastaların yanında cüzzamlı olduğu iddia edilen kişilerin kendilerini aklamak zorunda kalmaları durumunda tecrit uygulamalarından kurtulmaları mahkeme yoluyla uzun bir süreçten geçse de Osmanlı Devleti’nin, meczumların haklarını koruyarak, onların yaşamlarını güvence altına alacak tutumlar sergilediği görülmektedir.

2.3.2. XV. ve XVI. Yüzyıl’da Osmanlı’da Cüzzamhâneler

Cüzzamlı hastaların toplumdan tecrit edilmesi amacıyla diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de cüzzamhaneler kurulmuştur. Osmanlılar söz konusu bu

---

¹⁰⁴ BOA, 72 – 715 Dosya Ek, Belge Tarihi: H-01-08-1002.

¹⁰⁵ Nuran Yıldırım, “Miskinler Tekkesi”, *DİA*, C. 30, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 185.

mekânlara ‘Miskinler Tekkesi, Miskinhâne, Mezcumin Zaviyesi, Miskinler Dergâhı’ adlarını vermişlerdir. Miskinhâneler, cüzzamlıların yaşam alanı olduğundan ve mezcumların tarikât pirleri gibi toplumdan uzak, sakin bir hayat sürdürdükleri gerekçesiyle dergâh, zaviye, tekke gibi adlandırmalar ile anılmışlardır. Bu kurumların idarecilerine şeyh adı verilmiştir. Osmanlı döneminde de ise ilk cüzzamhâne XV. yüzyılda Edirne’de faaliyete başladığı bilinmekte daha sonra bunu Üsküdar’daki cüzzamhâne izlemiş, devamında da Sakız, Bursa, Kandiye ve Lefkoşe gibi yerlerde bu tarz mekânlar tesis edilmiştir.¹⁰⁶ Osmanlılar, cüzzam gibi topluma korku salan hastalığa çeşitli çareler aramışlar ve hastaların bir arada bulunduğu kurumlar oluşturmuşlardır.

Nazım Beratlı, Osmanlı Devleti’nde miskinhanelerin varlığında tasavvufun etkisinden bahsetmektedir. Tekke ve zaviyeler, zaman zaman ruh ve sinir hastalıklarına deva olmak için manevi tedavi merkezleri olduğundan, mezcumin zaviyeleri de aynı işlevi cüzzamlı hastalar için yapmıştır. Hasta kimseler, gönüllerini onarmanın yanında bedenlerine de bu mekânlarda deva aramışlardır. Miskinhaneler toplumdan ayrıştırılan mezcumların yuvaları olmuş birer bakımevi olarak faaliyet göstermişlerdir.

2.3.2.1. Üsküdar Miskinler Tekkesi (1514-1927)

Üsküdar Miskinler Tekkesi 1514 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Bağdat Menzil yolu üzerinde inşa edilmiştir. Yavuz Sultan Selim İran Seferi’ne çıktığında yanında bulunan Miskin Dede adındaki bir zâtın önerisiyle cüzzamhaneyi inşa ettirmeye karar vermiş olsa da asıl amaç cüzzamlı hastaların halktan ayrı tutulması gerektiğidir.¹⁰⁷ Miskinler tekkesinin kuruluş yeri için Bağdat Menzil yolunun seçilmesi ise konum olarak işlek bir yerde olmasından dolayı cüzzamlı kimselere halktan yardım ve desteğin gelmesini sağlamak olmuştur. Bölgede bulunan kimseler tekkenin bahçesinde bulunan sadaka taşına yardımlarını bırakmışlar, taşlara para bırakıldığını gören “Gözcü Dede” isimli kişi cüzzamlılara “Selam” diye seslenip

¹⁰⁶ Nuran Yıldırım, “Miskinler Tekkesi”, 185.

¹⁰⁷ Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, C. 1, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, Temmuz 2019, 278.

sadakayı haber verdiği ve bunu işiten cüzzamlıların da “âmin” diye bağırdıkları bilinmektedir (Resim 2.1).¹⁰⁸

Miskinler tekkesinin idaresi *şeyh* adı verilen kimseler tarafından yapılmıştır. Bu kimseler imamlık vazifesi de görmüşlerdir. İlk başlarda cüzzamlıların içinden seçilseler de daha sonraları sağlıklı kişilerden de tekkeye atanan imamlar olmuştur.¹⁰⁹ Miskinler tekkesi aynı zamanda bir vakıf müessesesi olmuştur. Evkâf Nezareti, Atik Valide Sultan Vakfı ve Nurbanu Sultan Vakfı’ndan cüzzamhaneye yardımlar sağlanmıştır. Örneğin Atik Valide Sultan İmareti’nden her gün miskinlere yemek getirilmiştir.¹¹⁰

Resim 2. 1: Cüzzamlıların Tecrit Edildiği Üsküdar Miskinler Tekkesi’nin Harap Hali¹¹¹

Miskinler tekkesi, sadece cüzzamlılara hizmet eden bir kurumdur. Burada tecrit edilen hastaların cüzzamlı olduğunun ispatı gerekli olmuştur. Hastalığını kabul etmeyenler ise kolluk kuvvetleri ile cüzzamhaneye yatırılmıştır.¹¹² Cüzzamhane tarihsel süreçte pek çok kere tamire uğramıştır. Bahçe içerisinde kârgir bir bina yapısına sahip olan miskinler tekkesinin çatısı ve iç bölümleri ahşap olmasından dolayı zaman zaman

¹⁰⁸ Özlem Dilekçigil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Miskinler: Üsküdar Miskinler Tekkesi’nin Sosyal ve İktisadi Etkileri”, 78.

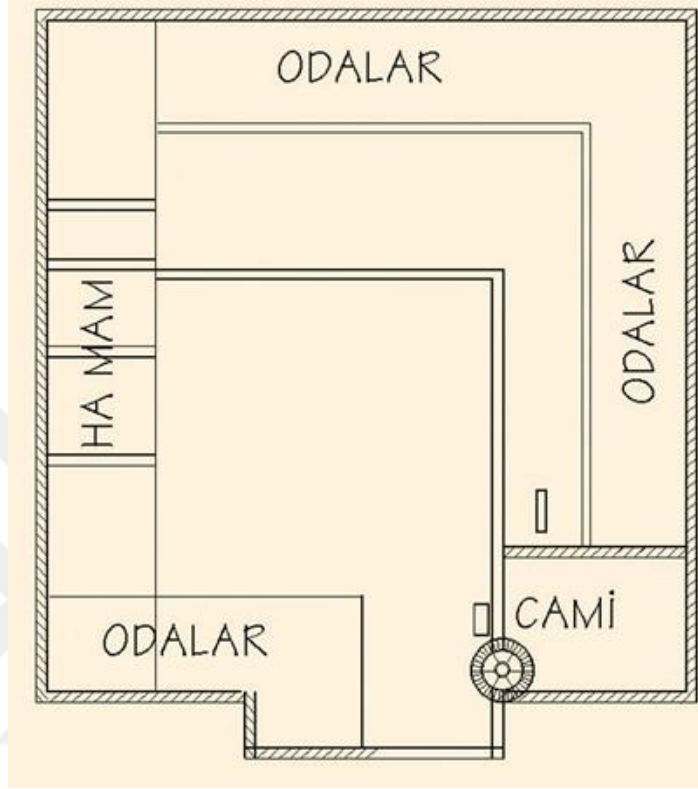
¹⁰⁹ Süheyl Ünver, “Cüzâm Hastalığına Dair Arşiv Kayıtları ve Kayseri Leproseri’si”, *Dirim Dergisi*, C. 11, S. 3, (İstanbul: 1936): 77-79.

¹¹⁰ Nil Sarı, “Üsküdar Miskinler Tekkesi”, *Üsküdar Sempozyumu IV*, (İstanbul: Üsküdar 3-5 Kasım 2006): 375.

¹¹¹ M. Zeki Palalı, “Cüzzam”, 150.

¹¹² Nil Sarı, *A.g.e.*, 368.

yangınlara maruz kalmıştır. Hastaların kapıları, avlu olarak kullanılan bahçeye açılır, meczumların ibadet edebilmeleri için bir de mescidi bulunmaktadır. 1810 tarihinden önceye kadar bina 9 odaya sahip iken II. Mahmut döneminde ciddi bir onarım geçirerek oda sayısı 20'ye yükseltilmiştir (Resim 2.2).¹¹³

Resim 2. 2: Süheyl Ünver'in 1936'da Yıkık Duvarlardan Çıkardığı Miskinler Tekkesi'nin Planı¹¹⁴

Üsküdar Miskinler Tekkesi 1927 yılına kadar aktif olarak görev yapmıştır ancak 20. yüzyılın başlarından itibaren modern anlamda tıp müesseselerinin faaliyete başlamasıyla bu kurum yavaş yavaş tarihe karışmış ve yangın nedeniyle geriye yalnızca II. Mahmut döneminde onarılan çeşme kalmıştır. Bu dönemde cüzzamlı hastalar Toptaşhastahanesinde tedavi edilmiştir. 1927 yılından sonra da Bakırköy Akıl, Ruh ve Sinir Hastalıkları hastahanesinde cüzzamlı hastaların tedavi edildiği bilinmektedir.¹¹⁵Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bu çeşmenin 17 beyitlik mermer

¹¹³ Özlem Dilekçigil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Miskinler: Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sosyal ve İktisadi Etkileri", 130.

¹¹⁴Nuran Yıldırım, "Miskinler Tekkesi", 185.

¹¹⁵ Nuran Yıldırım, "Miskinler Tekkesi", 185.

kitabesi bulunmakta olup bu kitabe Enderunî Vasıf Osman Bey hazırlamış ve Mustafa Rakım tarafından ta'lik hatla yazılmıştır. Kitabe şöyledir:

*Menba-ı cû-yi inayet mahsem-i âb-ı kerem
Hazret-i Sultan Mahmud Hân-ı İskender-vekar
Âb-eû-yişân-ı devlet der bahr-ı saltanat
Kilzem-i zehhâr-ı himmet dâver-i gevher-nisâr
Kilk-i lûtfubend-i kâma lûle-i ayn-ı atâ
Cud-i tab"ıkişver-i ihsana bahr-ı bî-kenar
Âlem-i sîrâb feyz-i cûyibar-ı hayridüb
Gülşen-i mülke su virdi ol şeh-i âli-tebâr
Sû-be-sû ma"mu ridüb dünyayı ol şah-ı cihan
Yapdı almede nice âsar-ı hayr-ı bî-şümar
Daima böyle cihanda vaz"-ı âsareyleyüb
Olduğiyçün mail-i hayrat o şâh-ı kâm-kâr
Meslek-i şâhanesine eyleyüb âlem sülûk
Hayrem eyitdi cihânın meşrebi bîr-ihiyâr
Bak vekîl-i künz-i şâhî Hafız İsa nâmaga
Kıldı bu hayrât-ı dil-cûyi binâya ihtidâr
Celb idiüb vakf-ı Selimiyye"denâb-ı dil-kişen
Eyledi bu çeşmeyi ibn-i sebile yâdigâr
Hiç söz olmaz tarhına bu çeşmesâr-ı himmetin
Nakşızîbâ resmi dil-cûâb-ı sâfi hoş güvar
Serbet-i kand ile hem taam olduğun gûşeyleyüb
Varsa bu da"vâmı inkâr eyleyen gelsün beri
İşte hammaş şerbeti işte bu şîrincûyibar
Bir midir bu âb-ı şîrin ile hiç âb-ı hayat
Bunda hem safvetnümayan hem letâfet âşîkar
Hak bu kim bu hayr-ü asâr ile Şah-ı âleme
Eyledi celb-i duâ atşândan leyl-ü nehâr
Tûl- i ömr ile muammer idiüb ol Şahinşehi
Mazhar-ı tevfîk ide zâtın cenâb-ı kirdgâr
Saye-i şâhide Hak ol sahib-ül hayratı da
Eyleye dil hâhı üzre feyz-yâb-ü behredâr*

*Oku vasıf su gibi târih-i cevher-mayesin
Gel su iç kıl Hakka hamd işte muallâ çeşmesâr. 1226.*¹¹⁶

2.3.2.2. Bursa Miskinhânesi (1551-1867)

1551 yılında Bursa'nın Yıldırım semtinde Muradiye yolu üzerinde Yıldırım Bayezid döneminde açılan Bursa Miskinhânesi, varlığını 1867 yılına kadar sürdürmüştür. Bu cüzzamhaneye Miskinler Zaviyesi denilmiştir. Kurumun idaresi şeyh adındaki kişiler tarafından yürütülmüştür. 1484 tarihine ait Bursa Şeriyye Sicilleri'nde hırsızlardan zarar gören miskinlerin Kayabaşında yer alan Miskinler meskenine yerleşmeyi ve başlarında bir yönetici olmasını istediklerinden bahsetmektedir. Bu kayıt şu şekildedir:

*Vechi tahriri sicil budur ki Fahrülayan şehir kethüdası Mahmud Çelebi tkriri kelâm edip mahalle-i Yıldırım Han aliyyehürrahme vel gufran zeylinde sakin olan miskinler bazı harami ve haramizâdeler ve hırsuzlardan ziyade mutazzarır olup Kayabaşı'nda olan Miskinler meskeninde sakin olmak murad ettiklerinden gayri kendi taifemizden bize bir kethüda nasbolunsa vaki' olan sadakatı Müslimini mabeynimizde adalet edip, taksim ve tevzi eyleyüp içimizde namertlik edüp inad ve muhalefet idüp şiddet ve şakavet eyleyenleri men eylese dediklerin ilâm etmeğin Yıldırım altında miskinler talepleriyle kendülerden Ahmed bin Abdullah kimesne yarar ve mutemedün aleyh kimesne olmağın mezburlara veçhi meşruh kethüda nasbolunmuş bu vesika yedlerine ref' olunduğu ledel ihtiyaç ihticac edine.*¹¹⁷

Bursa Miskinhanesi'nin 1551 ve 1817 tarihleri arasında hayatta kalmış, yalnızca cüzzamlıları tecrit etmek amacıyla faaliyet sürdürmüştür.

2.3.3. XV. ve XVI. Yüzyılda Osmanlı'da Cüzzam Hastalığı ile İlgili Tıp Eserleri

XIV. yüzyıldan itibaren Eski Anadolu Türkçesi'nin zirve yaptığı dönemlerde kaleme alınan Türkçe tıp yazmaları tababet kültürümüzün zenginliğini ortaya koymaktadır.

---

¹¹⁶ Enis Karakaya, "Miskinler Çeşmesi", *Türk Ansiklopedisi*, C. 11, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963), 476.

¹¹⁷ Özlem Dilekçigil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Miskinler: Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sosyal ve İktisadi Etkileri", 116.

Osmanlılar'da eğitim dili Arapça olmasına rağmen çalışmamızın kapsamındaki XV. ve XVI. yüzyıllarda ortaya çıkan Osmanlı tıp eserlerinin birçoğunun Türkçe yazılmış olması dikkat çekicidir. Söz konusu dönemlere ait yazmaların ortak özelliklerine bakıldığında Hipokrat ve Galinos gibi Yunan hekimlerin bilgilerinin yanında Arap ve Acem tıbbından da istifade edildiği görülmektedir. Diğer yandan eserler tedavi metotları açısından benzerlik göstermiş olup çoğunlukla bitkisel, madensel ve hayvansal ürünlerle şifa bulma yoluna gidilmiştir. Tüm bu bilgi birikimi Türk hekimlerinde yeni bir fikir ve tababet kültürü oluşturmuştur.

İslâm tıbbında salgı teorisiyle açıklanan cüzzam, bulaşıcı bir hastalıktır ve hastanın dış görünüşünde tahribata yol açmaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde korkuya sebep olduğundan meczumları toplumsal alanda tecrite yöneltmek zorunda bırakmıştır. Bazı hekimlere göre cüzzam illeti zorlu bir hastalıktır tedavisi güçtür. Bazılarına göre ise cüzzamın tedavisi mevcuttur. XV. ve XVI. yüzyıla ait tıp yazmalarında müellifler, hastalıkların insan vücudunda oluşan *anasır-ı erbaa* olarak adlandırılan dört unsurun oranlarında meydana gelen bozulmalar ile oluştuğunu vurgulamışlardır. Bu görüşe göre cüzzamın sebebi vücuttaki sevda sıvısının çoğalmasıdır. Ayrıca kalpte 'süveyda' adıyla var olduğu inanılan noktadan salgılanan sevdanın cüzzamın haricinde cinnete (cünün) sebep olduğu görüşleri mevcuttur.¹¹⁸

Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan tıp eserlerinin genel konuları hastalıkların nedenlerini, tedavi yollarını, bitkilerin özelliklerini, ilaç terkiplerini, doğru ve dengeli beslenmeyi, hekimliğin kutsal olduğunu anlatmak üzere oluşturulmuştur. Söz konusu dönemlerde öne çıkan eserlerde cüzzamın adı geçtiği için araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Ancak XV. ve XVI. yüzyıllara ait tıp yazmalarına bakıldığında daha çok belirli konuları ele aldıkları görülmektedir. Muhammed b. Mahmûd Şîrvânî tarafından kaleme alınan *Mürşid* adlı eserde göz ile ilgili hastalıklar için uygulanabilecek tedavi yöntemlerinin yanısıra bu hastalığın tedavisi için bazı ilaçların terkipleri verilmiştir. *Kitâbü'l- Mühimmât, Hulâsa-i Divân, Risâle-i Bâsûr* gibi eserler XV. yüzyılda Anadolu sahasında yazılmış bir tıp mecmuası içinde yer alır ancak müellifleri belli değildir. Candaroğlu İsfendiyar Bey'e sunulmak üzere Mümin b. Mukbil tarafından kaleme alınan *Miftâhu'n Nûr Hazâinü's-Sürûr* adlı eserde göz

---

¹¹⁸ Ahu Cavlazoğlu, "Kitâb-ı Tıbb-ı Latif (1a-72a) (İnceleme-Metin-Sözlük)" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 9.

hastalıkları üzerine yazılmıştır. *Hulâsatu't-Tıbb*, Hekim Hayreddin tarafından Candaroğlularından İsfendiyar Beyzade Kasım Bey adına yazılmış toplama bir eserdir. *Maddetü'l-Hayât*'ın yazarı Akşemseddin'dir. Eserde, canlılar anlatılmış, hastalıklar ve tedavilerine ilişkin olarak kullanılan ilaçlar açıklanmıştır. *Kenzu'l-Menafi* adlı tıp eseri ise XV. yüzyıl şairlerinden Şeyhi'ye aittir. Sabuncuoğlu Şerefeddin (1468) tarafından yazılan *Mücerrebname* isimli yazmada yazar bu hastalıkla ilgili hazırladığı ilâçlardan bahsetmektedir.¹¹⁹

---

¹¹⁹ Gürkan Gümüştam, *Hazâ Kitab u Hükema-yı Tertib-i Mu'alece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin-Terimler Sözlüğü)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 16.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XV. YÜZYILDA OSMANLI TIP ESERLERİNDE

CÜZZAM HASTALIĞI

Cüzzamın Osmanlı Devleti'ne ne zaman ve nerede girdiği tam olarak bilinmese de devletin bu hastalığa dair çeşitli tedbirler aldığı görülmüştür. Bu bölümde XV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde tıbbi gelişmeler değerlendirilmiş olup buna bağlı olarak hekimlerin kaleme aldıkları klasik dönem tıp yazmalarının genel literatürü verilmiştir.

3.1. XV. Yüzyılda Osmanlı'da Tıbbi Gelişmeler

İnsanlık tarihiyle başlayan tıp ilmi zaman içerisinde kurumsallaşmış ve İslâm medeniyetlerinde de darüşşifaların oluşmasına neden olmuştur. Hz. Peygamber döneminden itibaren oluşan tababet kültürü Abbasiler ile gelişmeler göstermiştir. Osmanlılar'da Selçuklu Devleti'nden aldıkları çeşitli uygulamaları geliştirerek tıba dair önemli katkılar sağlamışlardır. Osmanlı tıbbını ise Beylikler Dönemi, Klasik Dönem, Modern Dönem olmak üzere üç ana kolda incelemek mümkündür.¹²⁰ Devletin kuruluş aşamasında hekim yetiştirecek bir kurum olmadığından İslâm coğrafyalarında yetişmiş olan hekimlerden yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda usta-çırak ilişkisi içerisinde hekim yetiştirilmiştir. 'Müteabbib' denilen kimseler tarafından hastalar tedavi edilmiş, bazen de hastalar için tılsımlar hazırlanmıştır. Hastalara 'şifa tası' adındaki bir tas içinde okunmuş su içirilerek onlara şifa niyetiyle ayetler ve dualar ile bezenmiş tılsımlı gömlekler giydirilmiştir.¹²¹

XV. yüzyıl klasik dönem Osmanlı tıbbındaki gelişmeler ele alındığında Osmanlıların beylikler döneminden artık çıktığı ve daha güçlü bir devlet olarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu sebeple sağlık alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Tıbbi alandaki kurumsallaşmanın temeli ise vakıflara dayanmıştır. İslâm dünyasında hastaneler daru's-şifa, dar'ul-âfiye, bimâristan, dâru's-sıhha, bimârhane, şifaiyye,

---

¹²⁰ Abdullah Yıldız, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş" *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. 70, S. 3, (Ankara: 2017): 130.

¹²¹ Aybars Akkor, *Osmanlılarda Tıp ve Eczacılıkta Kullanılan Materyaller*, (Şubat 2014), 8.

dar'ut-tıb, gibi isimlerle anılmış,¹²² 1400 yılında Yıldırım Bayezid döneminde tam donanımlı olarak nitelendirilen ilk Osmanlı hastanesi açılmıştır. Burası tıp tarihindeki ilk Osmanlı hastanesi ve tıp okulu olma özelliğini taşımaktadır. Darüşşifanın yapılmasında Yıldırım Bayezid'in kızı Hundî Hatun'un katkısı büyüktür. Darüşşifa ilk kurulduğunda1 başhekim, 2 hekim, 2 şerbetçi, 2 eczacı, 1 aşçı ve 1 ekmekçi kadrosundan oluşan 9 personelden meydana gelir.

Daha sonra bu kadroya göz doktoru (kehhal), ikinci bir cerrah, kayyum (hizmetli), çamaşırçı, kilerci, kapıcı, vekilharç, mubayaa memuru, mühürdar, gassal (ölü yıkayan) ilave edilmiştir. Böylece toplam kadro 18 kişiye yükselmiştir. Kadro 1662 yılı kayıtlarına göre ise, 23 kişiden meydana gelmektedir.¹²³

Buradan anlaşılacağı üzere kurumda daha sonraları çalışan kişi sayısı artırılarak, hastanenin fonksiyonu daha geniş boyutlara ulaşmıştır.

Daha sonraki süreçte İstanbul'un fethi büyük yenilikleri beraberinde getirmiş ve 1470 yılında bir külliye imar edilmiş ve buranın içerisinde İstanbul Fatih Darüşşifası yer almıştır. Ortası açık avlulu etrafında hücreleri olan bu şifahane 70 odaya sahip olup bu yüzyılda Avrupa'nın en büyük hastanesi olma özelliği taşımıştır.¹²⁴ Ayrıca burada ünlü hekimler, kenhaller (göz uzmanları), cerrahlar görev almış, yoksul kimseler için ücretsiz bakım ve tedaviler üstlenilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin sosyal tıp anlayışına kanıt olarak gösterilmektedir.¹²⁵

Klasik dönemin bir başka hastanesi de Edirne Bayezid Darüşşifası'dır. Bu şifahane 1488'de tamamlanan külliyeinin bir parçasıdır. Mimari açıdan ilgi çekmekle birlikte Evliya Çelebi burada akıl hastalarının müzikle tedavi edildiğini bildirmiştir. 1876

---

¹²² Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2020), 377.

¹²³ Sezer Eser, "Osmanlılar Döneminde Bursa'da Kurulan Hastahaneler", *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 19, (Bursa: 2010): 243.

¹²⁴ Semavi Eyice, "Fâtih Camii ve Külliyesi", *DİA*, C. 12, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 245.

¹²⁵ Şahin Aksoy, *Tıp Tarihi Ders Notları*, (Urfa: Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi, 2010), 5.

yılına kadar faaliyet göstermiş, Balkan harbinden sonra terk edilmiş, bugün ise Trakya Üniversitesi'ne devredilmiştir.¹²⁶

XV. yüzyıl tıbbi gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Hekimlerin faaliyetleri ve tıp eserleri çağa damga vuracak niteliktedir. XV. yüzyılda öne çıkan Osmanlı hekimlerini ve eserleri şu şekildedir:

Ahmed Dâî (Ahmed b. İbrahim b. Muhammed el-Ma'ruf b. Dâî): Şair ve hekimlik vasıflarıyla ön plana çıkan Ahmed Dâî *Tıbb-ı Nebevi*'yi Arapça'dan dilimize çevirmiştir. Söz konusu eserde Ali b. Abbas, Ebu Bekr, Zehrâvî ve Ebu Nâim gibi İslam dünyasında tanınmış hekimlerden alıntılar da vardır. Bir diğer çeviri eseri *el-Şifa fi Hadis-i Mustafa* olup *Kitab el-Miftah el-Cennet* adlı eserinde ise önceki tıp yazarları ve hayatları hakkında önemli bilgiler vermektedir. İnsan vücudu hakkında kaleme aldığı Ehl-i Kemâl Ahmedi el-İslâm adlı eserini ise Türkçe şiir şeklinde yazmıştır.

Hekim Kutbeddin Ahmed (ö.1497): Başarılı bir hekim ve âlim olan Hekim Kutbeddin Ahmed, Fatih döneminde yetişen ünlü âlimlerden yedisi arasında yer almış ve Fatih Tıp Medresesinin başına getirilmiş olsa da günümüze ulaşan herhangi bir eseri bulunmamaktadır.

Yakup Paşa (1425-1481): Asıl adı Jacobo ya da Giacomo olan Yakup Paşa İtalyalı bir Musevi'dir. Fatih döneminde anılmış yedi ünlü hekimlerinden biridir. Papa Nicola'nın emir vermesiyle memleketlerinden ayrılmak zorunda kalan Yahudi ve Arapların arasına katılarak Osmanlı'ya göç etmiştir. Sarayda başhekimlik yapmış, Fatih ve II. Murat dönemlerinde da maliye bakanı görevinde bulunmuştur. Bir cilt hastalığı olarak bilinen böbrek üstü bezi hastalığını tanımlayıp 'behak' adını vermiştir.

Hekim Ahi Çelebi (1436-1524): Ünlü bir hekim ve cerrah olup II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni dönemlerinde başhekimlik yapmıştır. *Faide-i Hassat* isimli böbrek taşları konusunda kitap yazmıştır.¹²⁷

Şerefeddin Sabuncuoğlu (1385-1468): Fatih döneminde öne çıkan ünlü cerrah ve hekimlerinden biri de Şerefeddin Sabuncuoğlu'dur. Sabuncuoğlu'nun adı ilk kez cerrâh İbrâhim b. Abdullah'ın 911 (1505) tarihli *Alâim-i Cerrâhîn* adlı eserinde geçmektedir.

---

¹²⁶ Semavi Eyice, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", *DİA*, C. 6, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 56.

¹²⁷ Şahin Aksoy, *Tıp Tarihi Ders Notları*, 5.

İbrâhim b. Abdullah, bu eserinde onun adını vermiş *Mücerrebname*'den aktardığı kadın hastalıklarında kullanılan bir *süpozituarın* (fitil) formülünü açıklamaktadır. Yazarın Amasya'da yaşaması ve eserlerini o döneme ait bilim dili olan Arapça yerine Türkçe olarak yazması tanınmamasına sebep olmuştur. Eserlerinden *Akrâbâzin Tercümesi* Zeyneddin el-Cürcani'nin *Zahire-i Harzemşahi* adlı yazmanın farmakoloji (ilaç bilim) kısmının tercümesi olduğundan söz konusu dönemdeki farmakolojik ve tıbbi terminolojisi hakkında bilgiler vermektedir. *Kitâbü'l Cerrâhiyye-i İlhaniye* adlı eseri resimli cerrahiye özelliği ile öne çıkmış olup İslam medeniyeti ve Osmanlılar'daki ilk insan resimli eser olarak bilinmektedir. Eserde ameliyatlardaki süreci tanımlamak adına hasta-doktor pozisyonları ile kullanılan aletler detaylı olarak resmedilmiştir. Diğer bir eseri ise *Mücerrebname*'dir. Burada farmakolojik bilgilerin yanındayaptığı deneyleri de aktardığı görülmektedir.¹²⁸

3.2. XV. Yüzyılda Osmanlı Tıp Eserleri

XV. yüzyılda Osmanlı tıbbının önde gelen hekimlerinden biri olan İshak ibn-i Murad, Türkçe olarak telif ettiği *Edviye-i Müfredde* adlı eseri; Osmanlı devletinin ilk tıp eseri olarak kabul edilmektedir. Eserin ilk bölümünde alfabetik sırayla tedavi amacıyla kullanılan hayvansal ve bitkisel kaynaklı oluşturulan ilaçların hangi hastalıklara iyi geleceği, ikinci bölümünde ise baştan aşağıya doğru hastalıklar, bir sonraki bölümde ise İbn Sina ve Cürcani'den yola çıkarak yaptığı alıntılarla hümorale patoloji teorisi, sağlıklı yaşamın şartları ve yaşlılık gibi konulara yer verilmiştir. Son bölümde ise Arapça-Farsça-Türkçe terimleri açıklayan bir sözlüğe yer vermiştir. Bir diğer Osmanlıhekimisi ise Sinoplu Mü'min İbn Mukbil'dir. Sultan II. Murat devri tabiplerinden olup, Sultan II. Murat takdim ettiği yedi bölüm ve 110 baktan oluşan ve göz hastalıklarını anlattığı *Miftahu'n-nur* ve *Hazainü's-sürur* adlı eseri Türkçe olarak telif edilmiş bir eserdir. Anadolu'ya yerleşmiş bir başka Osmanlı hekimisi ise Muhammed İbn Mahmud eş-Şirvânî'dir. İlk dönem Osmanlı tıbbında en çok eser kaleme alan müellif olarak tanınmıştır. Şirvanî *Ya'kûbiyye* adlı eserini Germiyan hükümdarı Ya'kub Bey adına yazmış olup bu eser koruyucu hekimliğe ait özellik taşımaktadır. *Ya'kûbiyye*, bir önsöz başlayıp otuz bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde insanın yaratılış amacı, sağlığın ve sıhhatin korumanın şartlarını

¹²⁸ Nuran Yıldırım, "Sabuncuoğlu Şerefeddin", *DİA*, C. 35, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 359.

açıklamaktadır. Daha sonraki bölümlerde bedene ağır gelmeyen hafif yiyecekler, yaz ve kış sporları, uyku, banyo, ata binme, ağrı kesici ilaçlar, ilaç terkipleri ve macunların tarifleri verilmiştir.¹²⁹

Osmanlı tıp eserlerinde genel olarak hastalıkların hıtlar teorisine bağlandıkları bilgisine sahip olmaktadır. Bu durumda Osmanlı tıbbını anlamak açısından adına sıkça rastlayacağımız hıtların mahiyetini belirtmek gerekir. Eski tıpta vücutta var olduğuna inanılan kan, safra, sevda ve balgam sıvılarına “ahlat-ı erbaa” adı verilmiştir. Bu sıvılar bedende dengede bulunmadıkları takdirde çeşitli hastalıklara neden olmaktadır. Ahlat-ı erbaa teorisi eski Mısır’a kadar gitmekle birlikte İslam hekimleri söz konusu teoriyi Hipokrat ve Galen’den etkilenerek benimsemişlerdir.¹³⁰

3.3. XV. Yüzyılda Osmanlı Tıp Eserlerinde Cüzzam Hastalığı ve Tedavisi

Bu dönemde yazılan ilk eserlerden olan *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf*, yazarı ve müstensihisi belli olmayan XIV. sonu ile XV. yazıldığı tahmin edilen bir eserdir. *Müntahab-ı Şifâ*, XV. yüzyılda Celalüddin Hızır Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Eşref b. Muhammed tarafından bu dönemde yazılan diğer bir eser de *Hazâ’inü’s-Sa’âdât*’dır. Yine bu dönemde kaleme alınmış fakat yazarı belli olmayan bir diğer eserde *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertib-i Muâ’lece*’dir. Abdülvehhab b. Yusuf tarafından yazılan *Müntahab-ı fi’t-Tıbb*, Şirvânî Mahmûd tarafından yazılan *Sultâniyye*, Sabuncuoğlu Şerefeddin’in *Terceme-i Akrâbâzin*, İbn-i Şerîf tarafından yazılan Osmanlı Devleti’nin ilk Türkçe tıp eseri *Yadigâr*, Akşemseddin’e ait *Mâidetü’l-hayât*, Cerrâh Mes’ûd’a ait *Haza fi’t tıbb* gibi eserler, XV. yüzyıla ait önemli tıp eserleri olmakla birlikte cüzzam hastalığını ele almışlardır.

3.3.1. Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (XIV. Yüzyıl Sonu- XV. Yüzyıl Başı)

Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf’in, XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıl başlarında yazıldığı tahmin edilmekte olup kim tarafından kaleme alındığı ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil karakterini gösteren bu eserde, Sultan Germiyan

¹²⁹ Ahmet Ağırakça, *Osmanlı Tıbbının Kaynakları ve Osmanlı Tıbbına Giriş*, http://ahmetagirakca.com.tr/uploads/default/articles/5Osmanli_Tibbinin_Kaynaklari_ve_Osmanli_Tibbina_Giris.pdf, [09.06.2022].

¹³⁰ Ayşegül Demirhan Erdemir, “Ahlât-ı Erbaa”, *DİA C.2*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 24.

beylerinden II. Yakup Bey (1388-1390) ve Sultan II. Murat (1421-1451)'ın isimleri geçmektedir. Yazmanın günümüze ulaşan tek nüshası vardır. Bu eserin cildi 145x197 mm ölçülerinde olup, yakın zamanda cildi tahrip olduğundan kahverengi deri kapakları değiştirilmiş ve ebru kâğıt kaplı mukavva cilt ile kaplanmıştır. Yakın zamanda sel nedeniyle yazma zarar görmüş dahası eserin bazı yerleri okunamayacak hale gelmiştir. Genel olarak kelimeler, harekesiz olarak yazılmıştır. Yazma eserin özellikle Bâb isimleri ile önemle vurgulanmak istenen yerler kırmızı renkle yazılmıştır. Eserin yazı alanı 160×100 cm olup 152 varaktan meydana gelmektedir. Genel olarak her sayfada on dokuz satır şeklinde ele alınmasına rağmen, bazı sayfalarda istisnalar da görmek mümkündür. 1a-3a varakları arasında sonradan eklemeler yapılmış ve 9b varağından itibaren asıl metin başlamaktadır. Çeşitli lisanlarda (Arapça, Farsça, Yunanca) 3a-9a varakları arasında hastalık ve ilaç adları alfabetik bir sıralamada verilmiştir. Eserin içindekiler bölümü ise 9b-12a varakları arasında bulunmakta olup tamamı 107 bölümden meydana getirilmiştir.¹³¹

Yazmada baş bölgesinden başlanılarak aşağıya doğru görülen hastalıklar, hastalıkların nedenleri ve en son olarak da bu hastalıkların nasıl tedavi edileceği anlatılmıştır. Fakat zaman zaman bu sıralamaya uymadığı da görülmektedir. Bu eser, toplum hekimliği, ilaç tarihi, botanik ve tıp gibi alanlara hitap etmesi ve Türk diline de ciddi katkılar sağlaması nedeniyle çok önemlidir. XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlıda müstakil eserlere zemin oluşturacak tıbbi eserler verildiği çağdaş yorumcular tarafından kabul edilmektedir.¹³² Söz konusu döneme kadar genel olarak tıbbi eserlerde kullanılan dil Arapça iken bu dönemden sonra yavaş yavaş Türkçe eserlerde telif edilmeye başlanmış, eser çok yalın ve açık bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Ayrıca eserde Arapça, Farsça ve Yunanca kelimeler olmasına karşın bunların Türkçe açıklamaları verilmiştir.¹³³ Eserde cüzzam hastalığı ile ilgili tanımlar ve tedavi yöntemleri şu şekilde verilmiştir:

---

¹³¹ Ahu Cavlazoğlu, “Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (1a-72a) (İnceleme-Metin-Sözlük)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 14.

¹³² Mustafa Canpolat, “XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri: Edviye-i Müfred”, *Türkoloji Dergisi*, C. 5, (1973): 22.

¹³³ Ahu Cavlazoğlu, “Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (1a-72a) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 7.

(88a)ta kim derleye heman sıhhat bula mücerredür bab **cüzâm** zahmetleri ilacın beyân ider imdi her kim zebercedi kazıyup içseler cüzâm rencinden emin ola eger hüdhüd gözün getürse cüzâm rencinden emin ola egerçi zillet zahir olduysa dahı halas ola eger laklak etin pişürüp birkaç defa yiseler nâfidü reger asfûr tohmı ile bir dane tavuğı on iki gün besleyüp bade karnın yarup yağın çıkaralar ve eridüp **cüzâm** olan ademün başına sürseler halas ola eger hüdhüd kuşun kendüde bütünle getürse cüzâmdan halas ola eger bir dane ef'a yılanın tutup dahı başıyla kuyruğı tarafından bir karış mikdarı kesüp yabana atup baki kalan yirini tuz ile ve zeytyağıyla ve kendene ile (88b) ve su ile pişürüp yiseler bi-izni 'llâh halas ola¹³⁴

Osmanlı hekimlerinin hastalık tanımlarını yaparken “zahmet veya renc” gibi kavramlar ile hastalık adlarını betimledikleri görülmektedir. Bu pasajda ise müellif cüzam zahmeti olarak tanımladığı cüzam hastalığının ilaçlarını anlatmış, hastalığa yakalanan kimseler için ise şunları önermiştir. Her kim zebercedi¹³⁵ kaynatıp içerse cüzamdan kurtulur. Hüdhüd¹³⁶ (İbibik) kuşunun gözünü yemek ve leylek etini tüketmek de bu hastalığa şifa olur. Metne göre bir diğer tedavi usulü ise, bir tavuğu asfur tohumu ile on iki gün boyunca besledikten sonra karnını yarararak yağ elde etmektir. Bu yağ eritildikten sonra cüzamlı kişinin başına sürülmelidir. Diğer yandan müellif, engerek yılanının başı ve kuyruğu arasında kalan bölümden bir karış miktar alınıp tuz ve zeytinyağı karıştırılarak su ile pişirilir ve hastaya yedirilirse cüzama iyi geleceğini de belirtmiştir.

(88b) diger bir cüzâm didükleri maraz bir marazdur kim balgamun galiz hıltı galebesinden olur veyahut hatun hayzından arınmadan arı cima idüp meni ol kanıyla karışur ve toğan oğlan cüzâm olur ol ki hilkatden mahlutdur ilacı müteessirdür ve ol ki sonradan arız olur mualece ile sıhhat bulur imdi şol kim biş on yıldan berü bu derde mübtelâ olup şüreti tağyir ve kaşı kirpüğü

¹³⁴ *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf*, (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi), 88a; Hasan Bekmez, “Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (72b- 151b) (İnceleme-Metin-Sözlük)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 40.

¹³⁵ *Zeberced*: Sarı renkte ve cam parlaklığında, doğal demir ve magnezyum silikat, krizoli. Bkz. Gürkan Gümüştam, “Haza Kitab u Hükema-yıTertib-i Mu'alece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin-Terimler Sözlüğü)”, 668.

¹³⁶Hüdhüd: Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Süleyman kıssasıyla ilgili olarak zikredilen bir kuş. İbibik kuşu. Bkz. Ömer Faruk Harman, Cemal Kurnaz,” Hüdhüd”, *DİA. C.18* (İstanbul:1998) 481-462.

dökülmüş alillere tımar itmek dilesin evvelâ lazımdur ki frenk zahmeti için yazılan jibak habbı ile ilaca mübaşeret eylesin yani ol frenk habbindan alile gice üç dane ve sabah iki dane istimâ itdüresin on gün bu minval üzre amel olunup bade bir müshil şerbet viresin ve eger mizacı zaif olur ise hablardan ikişer dane ve kavi mizac ise üçer dane istimal itdüreler gice giceyi düreler sabah virmeyeler yine hefte geçdükden sonra bir şerbet dahı vireler ve yine ol hablardan istimal itdüreler ve her hefte birer şerbet vireler aralarında ikişer veya üçer dane ol hablardan her gün istimal itdüreler bu maraz ağza urmayagirü işinde gücünde ola amma balgam arturur gıdalardan ve ekşilerden ne kadar perhiz iderler ise fâ'ide ider kırk güne varmaz şekli ve rengi evvelki gibi olur amma sonra şekli tebdil olmak için bir ol kadar hablar ve şerbetler gerekdürhatta ol maraz tekrar avdet itmeye bu hususda çok devâlar vardır ancak asân-ı vech işbu¹³⁷

Esere göre cüzzam, balgam hiltının vücutta artmasıyla oluştuğu gibi hayzın da eserlerindedir. Eğer hayızlı kadın cima ederse çocuk cüzzamlı doğar. Ayrıca müellife göre cüzzam doğuştan geliyorsa ilacı zordur ancak sonradan bu hastalığa maruz kalanlarda ise tedavisi daha kolaydır. Ona göre beş ve on yıldan beri cüzzamlı olan kişinin kaşı ve kirpiği dökülmüştür. İyileşmesi için hastanın *jibak/ zibak* denilen Frenk hapını gece üç adet, sabah üç adet olmak üzere on gün boyunca alması gerekmektedir. Ancak mizacı zayıf ise ikişer adet kullanılmalıdır. Bu hastalara her hafta birer defa müshil şerbeti verilmelidir. Balgamı artıran gıdalardan uzak durulmalıdır. Bu uygulama ile hasta kırk gün içinde eski haline geri döner şekli ve rengi değişir, iyileşir.

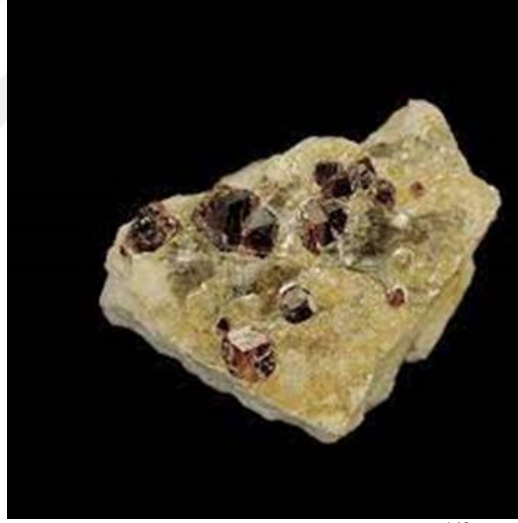
(89a) zikrolınan tertibdür ki Nedâ'i merhumun Menâfiu'n-Nâs kitabından yazılmışdur diğer habb-ı cüzâm ve frengi siyah abid iki dirhem¹³⁸ süleymani dört dirhem kurş-ı telh bir dirhem kifâyet mikdârı çavdar unı eger yaralı olursa dört dirhem kat-ı hindi dahı eczaya mülhak olına ve abid ve süleymani havanda kurs-ı telh ile sahk idüp ve hall ideler ki süleymani siyah renk ola ve

¹³⁷ *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf*, 88b; Hasan Bekmez, “Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (72b- 151b) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 41.

¹³⁸ *Dirhem*: Bir ağırlık birimi. Farklı zamanlarda ufak tefek farklılıklar olsada genel olarak yaklaşık 3 grama denk gelmektedir. Bundan dolayı da çalışmamızda 1 dirhem = 3 gr. şeklinde kullanılacaktır. Bkz. Halil Sahillioğlu, “Dirhem”, *DİA*, C. 9, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 368-369; <https://www.kotaman.com/olcu-birimleri/>, (08.10.2022).

ba'de çavdar unı ille habb ideler ve abidi kurşun buradesiyle yarım saat sahk ve hall ide on günde bir müşhil şerbet vireler iktizasına göre diğer cüzâm olan kişi sünnet oğlanınun kesilen paresini kurudup ve misk ile karıştırup alile içürseler şifa bula mücerrebdür diger eşek etini cüzâma pişürüp yidürseler şifa bula diğer dilkü etini cüzâma pişürüp yidürseler hoş ola¹³⁹

Bir diğer cüzzam tedavisi için verilen terkip ise habb-1 cüzzam ve frenk hapıdır. Bu ilacın yapımı şu şekildedir. Yaklaşık 6 gr. süleymani (selmen taşı), kurş-1 telh adını verdikleri yakıcı ilaçlar, yaklaşık 3 gr. çavdar unu eğer hastanın yarası çok ise miktarı artırılarak yaklaşık 12 grama çıkarılmalıdır (Resim 3.1). Bu ürünler yarım saat kadar dövülerek ilaç haline getirilir. On günde bir müşhil şerbeti şeklinde hastaya verilir. Müellifin cüzzam tedavisi için verdiği diğer tedavi usulü de sünnet olmuş çocuğun paresini kurutup misk ile karıştırıp hasta kişiye içirmek ve tilki etini yedirmek olmuş ve bu ilaçların hazırlanışını Nidai'ye ait bir eser olan *Menâfiu'n-Nâs* adlı eserden aldığını bildirmiştir.

Resim 3. 1: Süleyman Taşı (Grena)¹⁴⁰

*(100a) amma bu temregüye didükleri balgamla sevdanın içtimaından hasıl olur ve gâh olur ki safra ile balgamun ictimaından olur ve el-hasıl bu maraza tedârik lazımdu reger vücudun ekserinde temregü belürürse **cüzâm** alametidür ve 's-selam bab safra'ı def iden mu'âlece'ibeyânider imdi her kim koruk pestilin yiseler safra'ı def ide ve dahı hıyarşenbe'i demürhindi ile*

¹³⁹ *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf*, 89a; Hasan Bekmez, A.g.e.,41.

¹⁴⁰ <https://enm.ibtav.org/eser/321/grona,-suleyman-tasi> (01.12.2022).

içseler safra'ı def ide eger ekşili ve tatlu narı sıkup şerbetin içseler alâdur ve dahı buçuk dirhem mahmude ve bir dirhem mastaki'i muhkem sahkidüp ve ağzına koyup bir mikdar su ile ağzda çalkayup yutsalar safra'ı muhkem yüze on bişyigirmi defa icabet itdirüp amma eger mizacı zaif olursa az yisünler ziyâde nafidür¹⁴¹

Osmanlı hekimlerine göre vücütta var olduğuna inanılan ve dört hılttan biri olan safranın miktarı değişince bedenın sıhhatinde marazlar oluşmaktadır. Bu pasajda safranın neden olduğu marazlar belirtilmiştir. Safra ve balgamın bir araya gelmesiyle ciltte kırmızı lekeler meydana getiren temre hastalığı oluşur. Bu hastalığın cüzzamı beraberinde getirdiğine inanılmıştır. Ancak her ikisi de birbirinden farklı cilt hastalıklarıdır. Tıbbi anlamıyla “*temriye deri üzerinde yuvarlak, kırmızı pütürlü lekeler şeklinde beliren yaygın bir cilt hastalığıdır ve alerjik bir rahatsızlıktır.*”¹⁴² Ayrıca bu hastalığa Tricopyhton ve Microsporum adındaki mantarlar sebep olmaktadır.¹⁴³ Lepra adındaki bakteri ise cüzzama sebep olmaktadır. Ancak her iki hastalığın da birbirinden ayrı oldukları Osmanlı hekimlerince bilinmediğinden deride oluşan kızıl lekelerin zaman zaman cüzzam başlangıcı veya cüzzamın kendisi zannedildiği görülmektedir. “(105b) *eger tilkiniün etin yiseler süst-ı endâmı def ide eger keklik etin yiseler cüzâm ve falice ve lakvaya ziyade nafidür.*”¹⁴⁴ Müellif burada hayvansal gıdalar üzerinden cüzzamı tedavi etmeye çalışmıştır. Keklik eti yemenin cüzzama, felce ve inmeye iyi geldiğini savunmuştur.

(118a) enva müfferih macunları beyânider imdi bu macun insana ziyade nâfidür zirasakalı geç ağardur ve mahbublığı ziyade ider akli kâmil idüp bevaşıra ve balgama ve cüzâma virekana ve nezleye ziyade nafidür ve sa'iriniçe dürlü marazlara nafi'dür emlec yigirmi altı miskal şuniz altı miskal kebabe altı miskal¹⁴⁵ misk altı miskal su'd altı miskal kakule altı dirhem altı

¹⁴¹ *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf*, 100a; Hasan Bekmez, A.g.e., 53.

¹⁴² Celâl Görgeç, “Manavgat Yöresinde Halk Hekimliği Uygulamaları”, *SUTAD*, (Ağustos 2019): 206.

¹⁴³ A. Lütfi Tat, vd., *Deri ve Zührevi Hastalıklar Ders Kitabı*, (Ankara: Ankara Üni Tıp Fakültesi Yayınları, 1972), 72.

¹⁴⁴ *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf*, 105b; Hasan Bekmez, A.g.e., 60.

¹⁴⁵ *Miskal*: 1,5 dirhem, yani yaklaşık 4,5 grama tekabül etmektedir. Çalışmamızda da miskali 4,5 gram olarak sabitlenmiştir. Bkz: Cengiz Kallek, “Miskal”, *DİA*, C. 30, (Ankara:

dirhem cevz-i bevvâ altı dirhem kündür altı dirhem fülful-i ebyaz on dirhem zencebil on dirhem nûşe yarım dirhem besfâyic 74 dirhem kanbil on dirhem anison on dirhem iki dirhem yigirmi altı dirhem helilec-i esvediyirmi altı dirhem bu zikrolunan edviyyeleri adedinde alup ana göre bal alup mahlutidüp müfferih macun ide ve hablar dahı olur üç gün ale's-sabah istimâ leyledüklerinden içefâ'ideler bulalar¹⁴⁶

Söz konusu bölümde müellifin ferahlatıcı macun olarak tanımladığı ilaçlar anlatılmıştır. Bu macunlar sakalı geç beyazlatır, nezleye ve basura iyi gelir, cüzzamı iyileştirir. Bu ilacın terkibine göre emleç otu, kuyruklu biber (kebabe), kâküle, Hindistan cevizi kabuğu (ceviz-i bevvâ), buhur (kündür), bir çeşit biber olan fülful-i ebyaz, zencefil, nuşe, çıyan otu (besfayic), yaklaşık 30 gr. anason, kanbil otu, helilec-i esvedî bal ile karıştırıp ferah bir macun elde edilir. Bu macun üç gün boyunca sabahları tüketilmelidir.

3.3.2. Müntahab-ı Şifâ

Eserin müellifi Celâlüddin Hızır Paşa'dır. Bu ünlü hekimin miladi 1339 sonra doğduğu tahmin edilmektedir. Kahire'de bulunan Şeyhûniyye Medresesi'ndeki Hanefî fakihi Ekmeleddin el-Bâbertî hocasıdır. Buradaki çalışmalarıyla Anadolu da meşhur olunca dönemin birçok ünlü zatı tarafından Kahire'de ziyaret edilmiştir. Bu zatlar arasında Bedreddin Simâvî, şair Ahmedî ve Molla Fenârî'nin isimleri zikredilmektedir. Hacı Paşa'nın Seyyid Şerîf el-Cürcânî ile Kahire'de mektep arkadaşı olduğu da bilinmektedir.¹⁴⁷

Hızır Paşa'nın yazmış olduğu *Müntahab-ı Şifâ* veya diğer adıyla *Şifa-yı Müntahab* en önemli eserlerinden biridir. Eserin ne zaman tam olarak yazıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır ve bazı nüshalarının *Edviye-i Müfredede* isimli yazma ile beraber ciltlenmesi nedeniyle geçmiş zamanlarda bu yazmanın başka birine ait olduğuna dair

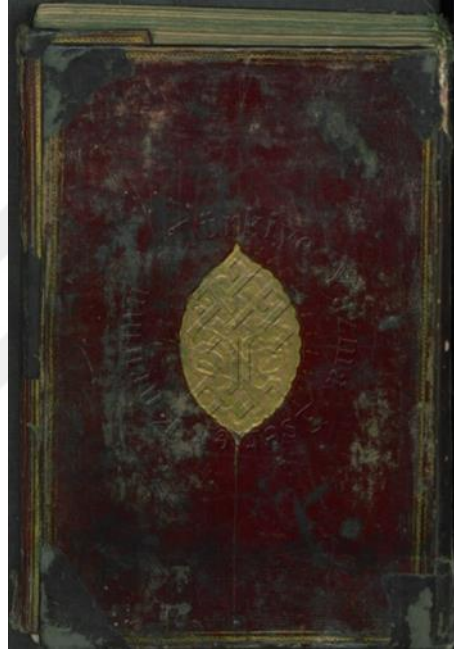

TDV Yayınları, 2020), 182-183; <https://www.kotaman.com/olcu-birimleri/>, (08.10.2022).

¹⁴⁶ *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf*, 118a; Hasan Bekmez, A.g.e., 74.

¹⁴⁷ Cemil Akpınar, A.g.e., 495.

görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Resim3.2).¹⁴⁸ Ayrıca aynı müellif tarafından yazılan *Şifâ 'ü 'l-enskâm*'da bu eserin özeti bulunmaktadır. Müellifin diğer Türkçe kitabı olan *Teshîl* ise Anadolu'da yazılan ilk Türkçe tıp kitaplarından ve *Müntahab-ı Şifâ* ile muhteva bakımından benzerlik göstermekte olup, araştırmacılar tarafından *Müntahab-ı Şifâ*'nın çok daha kıymetli bir eser olduğu söylenmektedir. Üç ana bölümden oluşan bu eserin, bölümlere genel verdiği isim bahş'tır ve birinci bölüm iki bâb şeklinde teorik ve pratik tıp bilgilerini içerirken, ikinci bölüm ilaçlar ve yiyecek içecek, son kısımda ise hastalıkların nedenleri, teşhis ve tedavi yolları anlatılmaktadır.¹⁴⁹

Resim 3. 2: Müntehab-ı Şifâ Adlı Eserin Millet Kütüphanesinde Bulunan Nüshasının Kapak Kısmı¹⁵⁰

Bu kitabın Topkapınüşhası, Ayasofya nüshası, Millet nüshası, Pertevniyal nüshası, Bursa nüshası, Malatya nüshası, Kadızade Mehmed Efendi nüshası ve Paris nüshasının farklı versiyonları bulunmaktadır.¹⁵¹ Türkçenin o yüzyıldaki tıp bilimi karşısındaki durumunu en iyi ortaya koyan eserler arasında gösterilmektedir. Bu eserde kesin bir ifade ile Türkçe kelime kullanmak için bir ısrar görülmemekle beraber, Türkçe olmayan kelimelerinde Türkçe karşılıklarını da vermeyi tercih etmemektedir. Aynı

¹⁴⁸ Zafer Önler, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I Giriş-Metin*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1990), 5.

¹⁴⁹ Cemil Akpınar, *A.g.e.*, 492.

¹⁵⁰ Celâleddin Hızır Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, Millet Ktp. Hacı Selim Ağa 00887.

¹⁵¹ Zafer Önler, *A.g.e.*, 6.

kelime metin için bazen Türkçe, bazen Arapça, bazen de Yunanca karşılığı karışık olarak kullanılmıştır.¹⁵²

Müntahab-ı Şifâ'da cüzzam hastalığıyla ilgili kısım üçüncü bahş, otuz beşinci bâb'ta olup, şu şekilde geçmektedir:

(18b) kulunçlu kişi ve sevdavi marazlu kişi yemeye sığır etin kavun kabıyla bişürseler tizcek müherra olur ve çok yiyen kişiye uyuz ve demregü ve cüzamlık ve da 'ül fil hasıl olur ve dalağı büyüdür geyik eti ıssıdur¹⁵³

Pasajda cüzzamın sevdavi hastalıklardan birisi olarak adı geçmiştir. Müellife göre sığır etini çokça tüketmek sevda hıltını artırmakta ve cüzzama sebep olmaktadır.

Otuz Beşinci Bâb Cüzam rencindedür cemi'i enbiya ve ulema ittifak etdiler ki bu renc hayzun eserindendür zira değme kişiler hayzdan sakınmazlar muharremdür ve mekruhdur ilacı kolaysuzdur ve müşkildür ve ekseri hasıl olmaz andan ırak olup sakınmak gerekdür alameti avazı boğulmak ve kaş ve kirpük dökülmek ve burun eğri olmak ve gözler kızarmak ve beniz ve gevde alaca olmak kızıl ve kara ve mor yumrı olmak ve yumrisına iğne sancarlarsa kanı çıkmaz ve sidügi atılmaz ve yapışgan rencdür ilacı ihtisarıla budur ki bedenüindört tarafından kan alalar ve latif gıdalar yedüreler ve takatına ve yaşına göre ve marazun eskisine göre dört hıltan tenkiye edeler ve hekimler buyurmazlar ki bu rence ilac edeler ad yavuzluğu kazanmasun deyü vallahualem bi's-savab¹⁵⁴

Eserin onbeşinci bâbında cüzzam hastalığından bahsedilmiş ve bu hastalıklı kadının eseri olarak görülmüştür. Müellife göre cüzzam regli olma sebebiyle oluşmakta olup sıradan kişiler reglden sakınmadıkları için doğan çocuğun cüzzamlı olacağına inanılmıştır. Fakat bu şekilde cima etmek hem haramdır hem de mekruhtur ve bunun ilacı çok zordur. Hastalığa yakalananın çoğunluğu tamamen hastalıktan kurtulamaz. Diğer yandan eserde cüzzamın alametleri sesin boğulması, kaş ve kirpiklerin dökülmesi, burnun yamulması, gözlerin kızarması ve çehre ile bedeninin rengârenk olacak şekilde kırmızı, kara ve mor yuvarlakların olması ve bu yuvarlaklara

---

¹⁵² Zafer Önler, A.g.e.,7.

¹⁵³ Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifâ* I,67.

¹⁵⁴ Zafer Önler, A.g.e.,142.

iğne batırılrsa kanın gelmeyeceği, idrarı atılmaz ve idrarı yapışkan bir hastalık şeklinde tanımlanmıştır. Cüzzamın ilacı ise özetle şudur ki hastanın bedeninin dört kısmından kan alınmalı, temiz ve hoş gıdalar yedirilmeli, hastanın gücü, yaşı ve cüzzamın hasta üzerindeki etkisine göre dört hılttan¹⁵⁵şırınga ile bağırsağa ilaç verilmeli yani lavman yapılmalıdır ve bu hususta cüzzam hastalığı üzerine tüm hekimler ve ilim adamları hem fikirdir. Fakat müellife göre hekimler, adları kötüye çıkmasınlar diye bu hastalığa şifa olmadıklarını belirterek cüzzam hastalığının dönemine göre tedavisi zor olan bir hastalık olduğu vurgusunu yapmıştır.

Söz konusu pasajdan anlaşılacağı üzere yazar, cüzzam hastalığını regl olmaya bağlamış olup, mevcut zamana kadar bu işle uğraşanların aynı fikirde olduklarını beyan etmiştir. Hatta hastalığın iyileşmesi için, dönemin doktorlarının bir gayret içinde olmadıklarını bunun sebebinin ise cüzzamın tedavisiyle meşgul olduktan sonra kötü nam ile anılmaktan korktuklarını ifade etmektedir.

*(17a) Bu Bâb Yağları ve Südi ve Yogurdu ve Peyniri ve Aguzı Bildürür: kere yağı evvel derecede har-u ratbdur munzicve muhalildür öksürüğe ve demregüye ve gerü kalan sevdavi marazlara müfiddür semirdür tabi'atı yumşadur amma ma'desüst eder ve balgını arturur sayagı tabi'atı kere yağı gibidür amma bunun kuvveti ziyadedür bu safraya müstahyil olur boğazı yumşadur ve göksi nerm eder hususa ki balıla badam içiyile ola ve mecmu'ı içilen agular atir yakdur kuyruk yağı ikinci derecede har u ratbdur safraya müstahyil olur ma'deyi süst eder katı şişleri yumşadır ve şerha yağı tabi'atı buncılayındur iç yağı yavuzdur yemeyeler **cüzzam rencin** getirür zeytyağı dürlü dürlü olur ba'zısın (17b) ham zeytundan çıkarurlar ol barid ü yabisdür yani evvel derecede sovukdur kurudur ve bazısın tamam olmuş zeytundan çakarurlar ol ıssıdur i'tidal ile rutubete mayıldür amma eski zeytyagınınun harareti kavirakdur saçı kavi kılur ol yağki ham zeytundan çıkar tendürüst¹⁵⁶*

Bu kısımda yazar yağları, sütü, yoğurdu ve peynirin faydalarını bildirmiştir. Tereyağı öksürüğe, temreye, sevdadan oluşan hastalıklara fayda sağlar fakat balgamı artırır. İç

---

¹⁵⁵ *Hılt*: (Arapça) Karışım; besinlerin midede sindirildikten sonra dönüştükleri kan, balgam, safra ve sevda (kara safra) maddelerinden her biri. Bkz. Zafer Önler, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ II Sözlük*, (İstanbul: Simurg Yayıncılık, 1999), 146.

¹⁵⁶ Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifâ I*, 165.

yağının tabiatı da tereyağı gibidir vücuttaki safrayı dengeler, boğaza iyi gelir. Balık ve badem ile içilirse zehirlenmelere karşı iyi gelir. Kuyruk yağı ise vücuttaki şişliklere karşı fayda verir. Ancak bu yağların fazlaca tüketilmesi çeşitli hastalıklara sebebiyet vermektedir. Bu durumda iç yağı fazlaca tüketmek cüzzama neden olmaktadır.

(20a)avrat südü yeğrekdür tez iner ve bedeni berkidür ve kuru sayruluklara yarar cüzzam gibi ve sil gibi ve ince agrı gibi ve sıtmalar gibi ve eger yumurda agıyla ağrıyan göze tamzursalar ağrısına müfiddür eşek südi yavuz sayruluklara yarar sil gibi cüzzam gibi dahi bunlara benzer marazlara içüreler yarar ve fayidesi tez belürür ve tez siner ve yağı az olur ve sıvuk olur dişleri ve dişler etini berkidür kaçan anunıla mazmaza etseler öksürüğe dahi öykende olan zahmete ki sil derler dahi kattal edviyelerden ve agulu yemiş olsalar fayide eder ve dahi zora ve bagursakda olan başlara müfiddür ve dahi eşek südini veremi deşilene içürseler nafi' ola deve südiyağı az ve gayet rakik olur yani sıvık bunun peyniri az oldugıyçün er illetine müfiddür ayruk südler gibi südde etmez ve dahi ma'deden tez geçer kalan südlerden gıdası azdurve tazesin içicek karnı baglaramma gerü tez açar ve devenün kığını südiyle ezüp içicek istiskaya nafi'dür saru suları içden sürer çakarur kısrak südi deve südine yakındur fayide de yogurt barid ü ratbdur tatlısı amma ekşisi barid ü yabisdür çok gıda verür ıssı ma'deli kişilere müfiddür sovk mizaclu kişilere yaramaz yeyicek ziyan eder kulunç getürüreger yeseler semiz etile bişmiş aşıla yeyeler ve üzerine na'na ya sa'ter saçalar ve egerşöyle (18b) yeseler sarımsak katup yeyeler ve ardınca tatlı nesnelere yeyeler ve zencebil çeyneyeler ve ekşi yemişlerden¹⁵⁷

Kitabın yazarı, cüzzam hastalığını sadece regli olmaya bağlamamış, beslenmeden kaynaklı nedenlere de bağlamıştır. Bu sebeple yağ, süt, peynir ve ilk süt başlıklı metinde cüzzam hastalığı geçmektedir. Yağların anlatıldığı pasajda iç yağının kötü olduğundan ve yememek gerektiğini aktardıktan hemen sonra bu yağın cüzzam hastalığına sebep olduğundan bahsetmektedir. Daha sonra anne sütünün tüm diğer çeşit sütlerden daha iyi olduğundan bahsetmektedir. Bu sütün mideden tez ineceği ve bedeni güçlendireceği, kuru hastalıklara iyi geleceğini belirtmiştir. Örneğin; cüzzam, sil, hafif ağrılara ve sıtma gibi hastalıklara fayda sağlayacağını bildirmiştir. Dahası

¹⁵⁷ Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifâ I*,166.

eğer bu sütü yumurta akı ile ağrıyan göze sürerlerse ağrısını geçireceğini hatta eşek sütünün kötü hastalıklara yaracağını ki bu hastalıklarda sil ve cüzzam gibi hastalıklar olup, bunun hastalara şifa olacağını söylemiştir.

Kırk Sekizinci Bâb da'ü'l-hayyededür da'ü'l-hayye oldur ki mecmu'ı gevde kavlar yılan gibi yavuz marazdur cüzzamdan bir taraftur ana tiryak-ı faruk ve tiryak-ı afa'i sikengübin ile af'i yıla olundu içüreler takatına ve yaşına göre içüreler ve gıdayı salih ve latif ve arı gerek semüz tavuk ve semüz koyun eti ve nim-birşit yumurda gibi müzevvereler ve hamma mamül azemet edeler ve hammamda gevdesine delüce bakla unı (152a) ve nohudunu ve kızıl boya unı ve arpa unı bunları sarp sirkeyileve tuzıla yoğuralar dürtüneler nafi' ola inşa'illahuta'ala amin ... (153a) ...yarabbe 'l-alemin¹⁵⁸

Eserin bu kısmında “da'ü'l-hayye” isimli hastalıktan bahsedilmiş ve bu hastalığın yılan gibi insanın tüm bedenini kavrayan kötü bir hastalık olduğu belirtilmiş sonrasında ise bunun cüzzamın bir çeşidi olduğu görüşüne yer verilmiştir. Müellif cüzzam hastalarının panzehir mantığıyla hazırlanan tiryak-ı faruk ve tiryak-ı afa'i isimli macunları içmeleri gerektiğini önermiştir. Bunun dışında sikengübin¹⁵⁹ isimli bir şurubu ve af'i (Engerek Yılanı) ile beraber içmesinin zorunlu olduğunu belirtmiş, hastanın yaşına ve gücüne göre miktarının ayarlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Yigirmi Birinci Bâb tatar kurdı ve ağır basmak ve göbek ve sebepleri ve alametleri ve ilacındadır kâbus bir illetdür ki kişi uyudugundan sonra bir ağır nesne anı basar ve göksi üzerinde turur ve anı sıkır ve basar ve nefesi tar olur ve çağırılmaz ve deprenimez ve bu illet tez tez olıcak bilmek gerek ki uçğun evvelidür ve sekte mukaddimesidür sehel görmemek gerek ilacı eger kan galibliğindansa evvel alalar andan sonra istifrağ (94a) edeler ayaric-i faykarayıla ve şahm-ı hanzal ve garikunıla ya habb-ı istamhikunıla terkinin hablardan isteyeler teşennüc(91a) ve güzaz yani tatar kurdı bu üç dürlüdür ve güzaz illeti kuru teşennüc ilacı gibidür siyazritusbüzürg hekim Huneyn eydür bu terkibi Calinus Hekimden öndin Yunan padişahu Siyazriyuz kendüzinden cem eyledi ve andan ötürü anun adın eyitdiler ve bu bir devadur

¹⁵⁸ Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifâ I*,167-168.

¹⁵⁹ *Sikengübin*: (Farsça) Bal, Şeker ve türlü, meyvelerin öz suyundan yapılan bir grup şuruba verilen ad. Bkz. Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifâ II*, 262.

*ki ten mizacınun fesadı ki sovukdan ola ıslaha getirür tatar kurdu dutana ve boğaz ağrısına ve ma'deye ve talaga fayide eder bögrek ağrısına ve kulunç rencine ve karışmış fasid koyu hıtları ma'deden ve tenden zahmetsüz sürer ve eski sayrullıklara sovukdan ola nafi'dür ve nisya ve göz kararmagina ve ziknefese katı müfiddür ve tenden yelleri (95a) zayıllı eder ve cigerün ve talagun süddesin açar be göğüs ağrısına ve eyegüler ağrısına fayide kılur ve inckırugıgiderür ve istiska illeti ki cigerza'ıflığından olur fayide kıla ve rebev rencine (92a) ve baş ağrısına fayide eder ve **cüzamun** evvel iptidasında vursalar **cüzamı** zayıllı ede ve göyünmiş sevdayı ve balgamları endamlardan indürür¹⁶⁰*

Tatar kurdu (tatarcık böceği) adlı bölüm başlığının yer aldığı metinde cüzam hastalığı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır (Resim 3.3). Müellif öncelikle karabasan, kâbus gibi rahatsızlıkları tanımladıktan sonra tedavileri için habb-ı istamhikun, şahm-ı hanzal ve ayaric-i faykara gibi hapları kullanmaları gerektiğinden bahsetmiştir. Ardından tatar kurdu'nun verdiği faydaları bildirmiştir. Ona göre tatarcık böceği boğaz ağrısına, mideye, dalağa ve kulunca iyi gelir. Vücutta biriken koyu hıtları temizler, göz kararmasına, nefes daralmasına faydalıdır. Ciğerlerin süddesini açar, göğüs ağrısına ve istiskaya (su kabarcığı) iyi gelir. Tatar kurdu cüzam hastasına sülük şeklinde vurulsa fayda sağlar. "... kulunclu kişi ve sevdavi marazlu kişi yemeye sığır etin kavun kabıyla bişürseler tezcek müherra olur ve çok yeyen kişiye uyuz ve demregü ve **cüzamlık** ve da'ü'l-fil hasıl olur ve talagu büyüdür"¹⁶¹ Bir diğer pasajda da kulunçlu ve sevdavi marazlı kişilerin eğer sığır etini kavun kabıyla pişirirlerse hemencecik kaynatılması gerektiğini ve bunu çok yiyen kişilerinde uyuz, temriye hastalığına, cüzama neden olacağından bahsetmektedir. Metinden anlaşılacağı üzere cüzamın bir sebebinin de sığır etine bağlandığı görülmektedir.

¹⁶⁰ Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifâ I*, 105-106.

¹⁶¹ Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifâ I*, 26.

Resim 3. 3: Tatarcık Kurdu (Phlebotomus)¹⁶²

*Otuz Tokuzuncu Bâb kurdeşeni ve hasba ve demregü ve çiçek ve kızamık çıkarmagında ve sebebinde ve ilacındadu reger demregünün rengi kızılığa mayil olursa kuruyıcak balık pulı gibi nesnelər dökülür sebebi ahlat göyünüp sevda galib olmakdandır **cüzzamun** mukaddimesidür ilacı kan almak ve bedeni sevdadan müshilile tenkiye etmezdür ve egertemregü yufka olursa açla ağzı yarın ve turunç ve acı badam yağı ve sirke ve kesire ve kere yağive sayagı ve tavuk yağı ve kaz yağı dürtmegile ve beciddayim hammama girmegile zayıll olur ve eger kalınisa bedeni matbuh-ı eftimunıla tenkiye edeler ve bu otları tıla edeler kızıl zernih ve ak zernih ve ak hardal ve şaytarac her birinden birer buçuk dirhem irakijengar ve kızıl boya birer dirhem tohm-ı turp küküird ve yılan boncuğı beşer dirhem kunduz ki agu kunduzı derler ve kust ikişer direm mecmu'ın yumşak dögeler tiz serkeyileya limun suyıyla yoğuralar ve evvel demregüyi bıcağıla katı kazıyalar kazıduklarından sonra hacamat eder gibi çizeler ve bu zikrolunan ediviyeyi yaku edeler¹⁶³*

Kurdeşen, hasba, temriye, çiçek ve kızamık hastalıklarından bahsedildiği pasajda ise eğer temriyenin rengi kızılığa dönmeye başlarsa kurumuş balık pulu gibi nesnelər dökülürse kana karışmış ve hastalık üstün gelmiştir ki bu durum cüzzamın başlangıcıdır. Bunun ilacı ise kan almak, bedeni sevdavilerden müshil yardımıyla temizlemektir. Eğer temriye ince olursa aç bir halde iken hastanın ağzını açın ve

---

¹⁶²<https://www.hakanbuzoglu.com/tatarcik-yakarca-sinegi-cilt-reaksiyonlari-ve-tasidigi-bulasici-hastaliklar> (01.12.2022).

¹⁶³ Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifâ I*, 146.

turunç, acı badem yağı, sirke, kesire¹⁶⁴, tereyağı, kaz yağı, tavuk yağını karıştırarak, sağlam bir şekilde hamama girerse bu hastalık yok olur.

“... (21b) Bu Bâb Daneleri Bildürür ... becid yeyicek **cüzzam** rencin getirür ve eger anı kuru etile bişürüp yeseler gayet ziyan eder ıslahı oldur ki pazuyıla ve semüz etile yeyeler...”¹⁶⁵Eserde son olarak tanelerin anlatıldığı kısımda çok yağlı ve şekerli yemenin cüzzam hastalığına neden olduğunu ve eğer bu yemekleri kuru et ile pişirip yerlerse de bu yemekler ziyan olacaktıdır. Bu yiyeceklerin ziyan olmaması içinde pazı ve semiz etlerle yemeleri gerektiğinden bahsetmektedir. Bu kısımda da cüzzama becid yiyecekler yani çok yağlı ve şekerli yiyeceklerin neden olduğundan bahsetmiştir.

Eserde cüzzamın sebepleri daha çok gıdasal olarak yorumlanmıştır. Müellife göre sığır eti ve iç yağı tüketmek cüzzama sebebiyet vermektedir. Cüzzamdan kurtulmak için ise anne sütünün faydaları anlatılmış, kırk sekizinci bâbda farklı bir tedavi usulü olan özel bir şerbetten bahsedilmiştir. *Tiryak-ı faruk* adı verilen ilaç, hastanın dermanı ve yaşına göre içirilmeli, yumuşak gıdalar yedirilmeli, semiz tavuk, semiz koyun eti yedirilmelidir. Ayrıca hasta hamamda bakla unu, nohut unu, kızılboya unu ve arpa ununu keskin sirke ve tuzla karıştırıp yıkanmalıdır.¹⁶⁶Genel olarak bu kitapta cüzzam hastalığı ile ilgili bir genel başlık açılmış olsa da başka hastalıkların adı altında cümle içinde cüzzam hastalığının sebepleri, ilacı gibi ifadelerde geçmektedir. Bu eser, cüzzam hastalığını sonradan insan hatası sonucu oluştuğu ve zamanında tedavi edilirse iyileşebileceği, eğer zamanında müdahale edilmese zorlukların çıkacağını vurgulamaktadır. Bu hastalığın çözümünü de kendi döneminin tıp algısı gereği doğal bitki, sebze, meyve ve et gibi ürünlerin karışımı ile olacağını ortaya koymaktadır. Keza cüzzam gibi her çağda kötü üne sahip olan bir hastalığın XV. yüzyılda da hekimler tarafından tercih edilmeyen hastalar grubunda oldukları görülmektedir.

3.3.3. Hazâ'inü's-Sa'âdât(1460)

Bu eserin yazarı olduğu rivayet edilen Eşref b. Muhammed isimli kişinin üzerine tartışma devam etmektedir. Yazarın günümüze ulaşan Hazâ'inü's-Sa'âdât adlı eserinin

---

¹⁶⁴ Kesire: (Arapça) Geven dikeninden çıkarılan bir tür zamk. Bkz. Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifâ II*, 184.

¹⁶⁵ Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifâ I*, 29-30.

¹⁶⁶ Zafer Önler, *Müntahab-ı Şifâ I*, 152.

tek nüshasından yola çıkarak, yazarın XIV. yüzyıl sonu, XV. yüzyıl başlarında yaşadığı tahmin edilmektedir.¹⁶⁷Yazar, XIII. yüzyıl sonundan XV. yüzyıl başlarına kadar devam eden Beylikler Dönemi Türkçesi nedeniyle eserini halkın diliyle yazmıştır ve yazarın herhangi bir başka eseri yoktur. Bu eser 1460 yılında tamamlanmış olup III. Ahmet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹⁶⁸

'Saadet Hazinesi' anlamına gelen tıp yazması, döneminin insanları tarafından kolaylıkla okunması için Türkçe ve sade bir şekilde yazılmıştır. Eser, 72 varak oluşmakta her sayfasında 17 satır yazı bulunmasına karşın, hareketsiz nesih ile ele alınmış fakat sadece 11b ile 71a sayfaları 18 satır olarak yazılmıştır. Hazâ'inü's-Sa'âdât, Ali bin İbn Hâce isimli biri tarafından H. 864 yılında istinsah edilmiş olup, ölçüleri ise 18x13 cm'dir. Yazmadagiriş kısmında besmele ile başlamış, devamında da Allah'a hamd edilip, Hz. Muhammed, onun aline ve ashabına salât-u selam ile konuya giriş yapılmıştır. Daha sonra da yazar, eserini eğitim için yazdığını açıklayarak neden Türkçe kaleme aldığını izah etmiştir. Devamında da âlemin çift yaratıldığını, bu âlemin diğer âleme muhtaç olduğu, dünyanın eksik olduğundan ve insanın dört nesnesi olan beden, can, akıl ve gönülden bahsetmiştir. İnsan sağlığının korunmasında bu nesnelere ek olarak bazı ilimlerin gerekli olduğu zikredilmiştir.¹⁶⁹ Eserde cüzzamla ilgili şu bilgiler verilmiştir: "... (32a)Balığıla süd yoğurt yas iflas eyler ya kulunç ya **cüzzam** eyler..."¹⁷⁰ Beslenmeden kaynaklı sebeplere bağlı olarak cüzzam balık ile yoğurdu birlikte tüketmeye bağlanmıştır.

(40a) *Amma bir hareket dahı var kim can beden ikisi dahı hareket itmez
amma ikisinün hareketine dahısebebdür. Gemiye binüb gezdürmek gibi kim
bedenden hıltları koparur uzun hastalıkları keser **cüzzam** ve istiksa gibi*

¹⁶⁷ Kâzım Köktekin, "Hazâ'inü's-Saadât'ta Geçen Tıp Terimleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, (Erzurum: 2007): 14.

¹⁶⁸ Nadir İlhan, "Eşref bin Muhammed Hazâ'inü's-Sa'âdât (İnceleme-Metin-Dizin)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), XV.

¹⁶⁹Eşref bin Muhammed, *Hazâ'inü's-Sa'âdât*, Topkapı Sarayı III. Ahmet Ktp. Hazine 557, 32a; Nadir İlhan, *A.g.e.*, 28.

¹⁷⁰ Eşref bin Muhammed, *Hazâ'inü's-Sa'âdât*, 32b; Nadir İlhan, *A.g.e.*, 245.

*ma'ideyi arıdur. Eger gönli dönüb kusar ise ne kadar yaramaz hıltlar varise çıkar*¹⁷¹

Müellif, can ve beden ilişkisi bağlamında hareketli olmanın sebeplerini izah etmeye çalışmıştır. Eşref b. Muhammed bu pasajda 'can' bahsini anlatırken beden ile canın ilişkisinin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu belirterek, hareketsiz kalmanın sıhhati bozduğunu izah etmiştir. Ona göre canın varlığı aklı diri tutmaya da bağlıdır. Tefekkür etmek, zihni açacağı gibi bedeni sıhate de kavuşturur. Hem can hem de beden ilişkisi harekete bağlanmaktadır. Örneğin gemiye binip gezen kimse bedendeki hıltları harekete geçirir, cüzzamı kendinden uzaklaştırır. Çıkılan bu yolculuğun sonunda hasta kusarsa vücuttaki zararlı hıltları atar.

*(59b) Eger ittifak şöyle kim tabi'atda ol vakt balgam bulına kuvvet-i hazimeye galib ola. Ak baras ak bahak ve falis şar'ri'sehader baş ditregenliği vaki' olur. Eger ittifak şöyle düşerse kim sevda bulına, ya'ni karişa cüzzam da'ü'l-hayye malihulya cünun mâni yakut rubtekalluş kara bahak kara baras hasıl olur*¹⁷²

Burada safra, sevda gibi salgıların yol açtığı marazlar anlatılmıştır. Yazara göre sevda hıltının artmasıyla cüzzam, kara sevda, cinlenme, behak gibi hastalıklar oluşmaktadır.

*(61a) Eger kanla tamarlara irerse kangı tamarza'if bulunursa ol tamar varduğı endamun kuvveti za'if bulunursa ol araya bir dürlü renc bir zahmet irer. Eger talaga varursa kim sevdayı fesada vire sevdavi rencler getirür cüzzam gibi baras gibi rıb' gibi ve dahı müşkil rencler*¹⁷³

Kan damarlarda gezerken damarlar zayıf ise kan akışı bozulacağından hastalıklar meydana gelir. Eğer hastalık dalakta oluşursa sevda hıltının dengesinin bozulduğu görülür. Sevdaya bağlı olarak oluşan hastalıklar arasında cüzzam ve baras gelmektedir. Burada belirtmek gerekir ki Osmanlı hekimlerince göre cüzzam hastalığı bazen sevda hıltına bazen de safraya bağlanmaktadır. Ancak gelişen tıbbi literatürde cüzzam hastalığının tek sebebi lepra adındaki mikrobun vücuda bulaşmasıyla oluştuğunu göstermektedir.

¹⁷¹ Eşref bin Muhammed, *Hazâ'inü's-Sa'âdât*, 32b; Nadir İlhan, *A.g.e.*, 259.

¹⁷² Eşref bin Muhammed, *Hazâ'inü's-Sa'âdât*, 59b; Nadir İlhan, *A.g.e.*, 292.

¹⁷³ Eşref bin Muhammed, *Hazâ'inü's-Sa'âdât*, 61a; Nadir İlhan, *A.g.e.*, 295.

3.3.4. Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece (XV. Yüzyıl)

XV. yüzyıla ait Osmanlı tıp eserlerinden olan bu eser Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 133 varaklı eserin müellifi Dâî Ahmed b. İbrahim olarak bilinmekte ve ilk altı varığı fihrist ile başlamaktadır. Ardından ana bölüm başlar. Bu bölümde boyundan ayaklara kadar vücudun bölgelerinde meydana gelen çeşitli hastalıklardan bahsedilmiştir. Ayrıca kırık, böcek sokması, yanma, kesik gibi dışarıdan gelen zararlara karşı tedavi yöntemleri ele alınmıştır.¹⁷⁴ Bu eserde geçen cüzzam ile ilgili bölümler şu şekildedir:

*(13a) Eger kızıl kinşic sahk idüp ta'am üzerine eküp yeseler (13b) buharı def ider, nafi'dür ve dahı ıscak su içmek gayetle nafi'dür, zira kulıncı hall ider ve burunda olan yelleri dagıdur ve dahı uçuk dutanı, malihulyayı ve nice fasid fikrleri dahı def ider, latif-i mesahate dahı meşgul ider, mücerrebdür. Her kim yummaya iki besfayic bir öksüre çeyar-ı şenbe dahı suyla içseler malihulya ve **cüzzam** zahmetine ziyade nef'i olup ve sevda-yı teşevvüşleri dahı def ider, mücerrebdür, ve dahı süglin etin kebab idüp yeseler sevda hayalleri def idüp aklı ve fehmi ziyade ider, zira esasen bir cümle kuşlardan bu süglün eti insana ziyade nafi'dürve dahı bir gök vardır ki ana siraceü'l-iktirab dirler ve ruhü'l-kamer¹⁷⁵*

Müellife göre kızıl kişnişin dövülerek yemeklere katılması ve tüketilmesi buhârı¹⁷⁶ yok eder, kulunç ağrılarına iyi gelir, uçuk (ateş), malihulya (kara sevda) ve kötü fikirleri defettiği gibi perşembe günleri bu ilacı su ile içmek malihulya ve cüzzam zahmetine iyi gelir. Sülün etini yemek ise sevdavi hayalleri (melankoli) yok ederek aklı yerine getirir. Burada belirtmek gerekir ki klasik dönem Osmanlı hekimlerinden, Dâî Ahmed b. İbrahim, İbn-i Şerîf, Hekim Bereket, el Mardâni gibi isimler malihulya hastalığına tutulmuş kişilerin beyni karanlıklar içinde kaldığı için hasta kişilerin kafa

¹⁷⁴ Gürkan Gümüştam, "Haza Kitab u Hükema-yı Tertib-i Mu'alece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin-Terimler Sözlüğü)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 39.

¹⁷⁵ Dâî İbrahim b. Muhammed, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece*, Amasya Beyazıt İl Halk Ktp. 05 Ba 1947, 13a; Gürkan Gümüştam, *A.g.e.*, 191.

¹⁷⁶ *Buhâr*: Buhar, buğu, başta olan ateşli bir hastalık. Bkz. Gürkan Gümüştam, *A.g.e.*, 370.

karişıklığı yaşadıklarını bu sebeple kötü fikirlere sahip olabileceklerini ifade etmişlerdir. İbn-i Şerîf'e göre malihulyaya yakalanan kişinin midesinde ve bağırsaklarında sesler birikir bu sesler başa çıkarak akli harap etmeye başlar.¹⁷⁷ El Mardâni'ye göre ise malihulya kan ve safranın yanmasıyla oluşur. Bu sebeple hastanın beyni ışıklı ortamı kabul etmez, kederli ve endişeli olur.¹⁷⁸ İslam tıbbında cüzzam, malihulya (kara sevda) ve melankoli hastalıklarıyla çoğu zaman birlikte anılmıştır. Bunun sebebi söz konusu hastalıkların kara safranın vücuda galip gelmesiyle oluşmasına bağlanmıştır. Bu durumda Osmanlı hekimlerinin tıp eserlerinde malihulya ve cüzzam hastalığını ortak noktada buluşturan tedavilerin varlığı dikkat çekmektedir. Söz konusu pasajda cüzzam ve malihulya bir arada ele alınarak “(13b) *Malihulya ve cüzzam zahmetine ziyade nef'i olup ve sevda-yı teşevvüşleri dahı def ider.*”¹⁷⁹ ibaresi kızıl kişnişin dövülerek yemeklere katılması üzerine oluşturulan tedavi yönteminin her iki hastalığa da iyi geldiği belirtilmiştir.

*(14a) ve dahi Süleyman Peygamber ağacı dimek ile meşhurdur. Hazret-i Süleyman dem-i hatim kaşında bu ağaçdan var idi... yaprağı yir üstünde it burnı yaprağına benzer ve kızılca yemişler dahı olup kokusu dahı bal kokusına benzer. tağlarda ve bağlarda olur, amma çıkarmasının vakti (14b) oldur ki Merih yılduzı hamel burcında iken yahud cedy burcının yigirmi dördüncü derecesinde olup yahud ay merihe mukarin olduğu vaktin yahud ikisi yine bir burcda olmuş ola, velikin çıkarmasının şartı budur ki, şenbih günü evvel oti bulup ve kazıyup canib-i erba'asın mu'allak koyup ba'dehu bir dane iti birkaç gün aç koyup ba'dehu bir muhkem ip ile köpegün boynına bağlayup ve bir ucın ol ota bağlayalar ve bir migdar uzacuk yerden ol ite ekmek gösterüp çağıralar. Ol it dahı çekinüp ol oti koparsa (15a) gerekdür. Kopardığı gibi ol it düşüp helak olsa gerekdür. İmdi her kim ol oti alup yanında getirse ziyade nef'in bula, zıra cin dutan, v'eger malihulyaya, v'eger niçe dürlü safravi fikrlere ve kulinca ve lakva ve **cüzzam zahmetine** ve akıl karişukına*

¹⁷⁷ Tabîb İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, çev. Orhan Sakin vd., (İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2017), 177-178.

¹⁷⁸ Abdülvehhab bin Yusuf ibn-i Ahmed el Mardani, *Kitabu'l-Müntehab fi't Tıp*, çev. Ali Haydar Bayat, (İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 20059, 402.

¹⁷⁹ Dâî İbrahim b. Muhammed, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'alece*, 13a; Gürkan Gümüştam, A.g.e., 192.

ve şar'a ve unutsaklığa gayet lenafi'dür, v'eger ol gökden bir paresin evde tütsi virseler ol evde asla cin ve şeytan eseri kalmaya, v'eger bir aklu karışuk herbar söyleyen kimselere dahı tütsi virseler nüzul-i dertden halas olup şifa bula, v'eger bu zikr olunan bir örtük bir uzvın yahud cümlesin bir kimsene bir yerin yarup içine koyup ve ensesinde yahud bazusunda¹⁸⁰

Metinde adı Süleyman Peygamber ağacı olarak geçen bitkinin, yerde bittiği ve it burnu yaprağına¹⁸¹ benzediği, üzerinde kızıl yemişler olup kokusu bal kokusuna benzediği belirtilmiştir. Bu ağacın açmasındaki vakit ise astronomik ifadelerle dayanarak anlatılmıştır. Merih yıldızı (Mars) hamel (Koç) burcundayken ya da cedy (Oğlak) burcu yirmi dördüncü derecesinde olup ay merih ile birlikte olduğu zaman şenbih (Cumartesi) günü ot bulunmalı ve her tarafı kazınmalıdır. Bir köpeğin boynuna sıkıca ip sarılmalı ve bir diğer taraftan ip bu ota bağlanmalıdır. Günlerce köpek aç bırakılmalıdır ve böylece köpek ota saldırdığında köpek yere düşer ve ölür. Bu ot artık kutsanmış kabul edilir her kim otu yanında taşırsa malihulyaya, kafa karışıklığına, kulunçlara ve cüzzama iyi geldiğine inanılır.

(90a) 61.Bâb: Cüzzam Zahmetinün İlacın Beyan İder: İmdi her kim zebercedi kazıyup içseler cüzzam rencinden amin ola. Eger hüdhüd gözün getirse cüzzam rencinden âmin ola. Egerçe illet zahir oldıysa dahı halas ola. Eger çukluk etin bişürüp birkaç def'a yeseler nafi'dür, v'eger asfur tohmın ile bir dane tavukı on iki gün besleyüp ba'dehu karnın yarup yağın çıkaralar, eridiüp cüzzam olan ademin başına sürseler halas ola, v'eger hüdhüd kuşın bütünüyle kendene de getirse cüzzamdan halas ola. Eger, bir dane ef'a yılanın tutup dahı başıyla kuyruğu tarafından birer karış mikdarı kesüp yabana atup baki kalan yerini tuz ile ve zeyt yağıyla ve kendine ile su ile bişürüp yeseler bi-izni'llah halas ola¹⁸²

¹⁸⁰ Dâî İbrahim b. Muhammed, *Haza Kitab u Hükema-yı Tertib-i Mu'alece*, 13a; Gürkan Gümüştam, A.g.e., 192.

¹⁸¹ *İtburnu*: Yaban gülünün meyvesi Bkz. İlhan Uçar, "Türkiye Türkçesinde Organ Adlarıyla Oluşturulmuş Bitki Adları", *TÜBAR*, C. 32, (2012 Güz): 285-306, 296.

¹⁸² Dâî İbrahim b. Muhammed, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'alece*, 90a; Gürkan Gümüştam, A.g.e., 262.

Eserde cüzzam için önerilen diğer tedavi yöntemi ise taşlar üzerinden olmuştur. Müellife göre her kim zeberceti¹⁸³ kazıyıp içerse cüzzam rencinden kurtulur. Hüdhdüd kuşunun gözünü yerse, hastalık açığa gelse bile iyileşir. Eğer cüzzamlı hasta çulluk etini birkaç defa yese iyi gelir. Diğer yandan asfur tohumu (kuş yemi) ile bir tavuk 12 gün boyunca beslenir ve karnı yarılıp yağı çıkarılır ve bu yağ eritilip cüzzamlı hastanın başına sürülürse hastanın iyi olacağına inanılmıştır. Klasik dönem Osmanlı tıp yazmalarında engerek yılanı, hüdhdüd ve çulluk gibi kuşların cüzzam hasalığına fayda sağladığı inancı mevcuttur. Pasajda yılan çorbası tarifi “... *susuz yerin engerek yılanının kuyruğu ile başından birer karışa yakın kısmı kesilip atılır. Kalanı temizlenip iyice yıkandıktan sonra biraz tuz, zeytinyağı ve su ilave edilerek yılan eti eriyinceye kadar pişirilir, cüzzam hastalığının tedavisinde kullanılır*”¹⁸⁴ şeklinde verilmiştir.

(103b) 77. *Bâb: Fâlice ve Sekteyi Beyân İder: İmdi her kim on bir dane kendene tohmin su ile içseler faaliceye ziyade nafi'dür. Eger ravendi içseler veyahut sahk idüp ekseler ol dahı mücerredür. Eger tilkiniün etin yeseler cüzzam ve falice ve lakvaya ziyade naf'dür ve dahı eger keklik etin yeseler süst endamı def idüp cüma şehvetin ziyade ide ve ta'am hazm olur ve istiskaya nafi'dür ve geyveye dahı ısıcak tutup ma'deye kuvvet virüp ve sayir niçe menfa'atlerine behayadur, velikin kebuter etiniün hassası böyledir, amma anı bir miktar koruk suvı ile ve kişniş ile yeseler*¹⁸⁵

Müellif 77. Bâbda “*Fâlice ve Sekteyi Beyân İder*” başlığı altında felç ve inmeyi ele alırken çeşitli besinlerin yararlarından bahsetmiştir. Pırasa tohumunu su ile tüketmek felce karşı iyi gelir, kökü tıpta kullanılan bir bitki olan ravendiyi ezerek içmek de felce iyi geldiği gibi tilki etini tüketmek cüzzama, felç ve inmeye fayda sağladığını belirtmiştir.

(127a) *Terkib-i merhem-i firenk: Firenk uyuzu olanlara gayet nafi'dür. Acı yagyüz dirhem, cünnar beş dirhem, kara boya beş dirhem, şeb-i yemeni beş*

¹⁸³ *Zeberced*: Sarı renkte ve cam parlaklığında, doğal demir ve magnezyum silikat, krizoli Bkz. Gürkan Gümüştam, *A.g.e.*, 668.

¹⁸⁴ Dâî İbrahim b. Muhammed, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece*, 103b; Gürkan Gümüştam, *A.g.e.*, 277.

¹⁸⁵ Dâî İbrahim b. Muhammed, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece*, 103b; Gürkan Gümüştam, *A.g.e.*, 277.

dirhem, kalye taşı ve iki dirhem sülümen taşın mahlut idüp ba'dehu acı yağıla merhem idüp lazım olan frenk zahmeti için ziyade nafi'dür. Terkib-i sehil: bu merhem sıraca için ve cüzzam yaraları için ziyade nafi'dür. Sehil altı dirhem, sirke, koruk, mürdeseng on beş dirhem, cengar biş dirhem. Bunları adedince evvel bal ile sirkeyi tencereye (127b) koyup kaynatup tamam kıvama geldükde sogudup mürteseng ile cengarı katup yoğurup merhem idüp lazım olan yerlere süreler, nafi'dür¹⁸⁶

Osmanlı hekimlerinin hastalıkların tedavisinde uyguladıkları ve geliştirdikleri çeşitli reçeteler olmuştur. Yazmalarda sık sık karşımıza çıkan merhemler, macunlar, tiryaklar, droglar özel terkipler ile verilmiş olup hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Merhemler arasında firenk merheminin Firengi hastalığı üzerine hazırlanmış bir merhem olduğu görülmektedir. Ancak farklı hastalıklara da iyi geldiği belirtilmiştir. Bu merhem hazırlanışı ise şu şekildedir: yaklaşık 300 gr. acı yağ ile yaklaşık 15 gr. yabancı nar ağacı, kara boya, şap ve kalye taşı¹⁸⁷ve yaklaşık 6 gr. sülümen taşı karıştırılarak firenk merhemi elde edilir. Terkib-i sehil adındaki merhem ise daha çok cüzzam yaralarına iyi geldiği gerekçesiyle tarif edilmiştir. Bu merhem terkinde sehil, sirke, koruk, mürdeseng adındaki doğal kurşun ve cengar adındaki pas kullanılarak önce bal ve sirke kaynatılmalı soğuşunca kurşun ile pas katılarak yağurulmalı ve cüzzamlı hastanın yaralarına sürülmelidir. Osmanlı hekimlerinin madenleri ve kimyasalları kullanarak çeşitli ilaçlar hazırladığı görülmektedir. Pasajda ele alınan kalye taşı, sülümen taşı, şap, cengâr adındaki tıbbi alanda kullanılan pas bunlara örnek olarak gösterilebilir.

(118a) 98. Bâb: Enva'i Müfferih Ma'cunların Beyan İder: İmdi bu ma'cunlar insana nafi'dür, Zira sakalı geç agardur ve mahbubluğu ziyade idüp akl-ı kamil ider. Bevasire ve balgama ve cüzzama vire, kana ve naziliye ziyade nafi olup ve sayir nice dürlü nafi'dür. Emlec yigirmi altı miskal, şunuz altı miskal, kebabe altı miskal, Misk altı miskal, su'ud altı miskal, kaküle altı dirhem,

¹⁸⁶Dâî İbrahim b. Muhammed, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece*, 127a; Gürkan Gümüştam, *A.g.e.*, 306-307.

¹⁸⁷ *Kalye taşı*: Deniz otları ve çöven yakılarak elde edilen bir madde. Bkz. Feyza Tokat, "Tıp Yazmalarında Yer Alan Madencilik ve Mineral Terimler", *TÜBAR*, C. 34, (2014 Güz): 343.

palatör altı dirhem Cevz-i bevva altı dirhem, kündür altı dirhem, fülful-i ebyaz on dirhem, zencebil On dirhem, besfayic on dirhem, kaban on dirhem, hirlu on dirhem, Nuş yarım dirhemü, anison on dirhem, renc-i cünad İki dirhem, helilic yigirmi altı dirhem helilec-i esved yigirmi altı dirhem. İmdi bu zikrolunan edviyyeleri hesabınca alup ana göre halt edüp müfferih ma'cunlar iderler ve isterlerse habide. Üç gün ale's-sabah etdiklerinde nice faideler bulalar, gayet mücerrebdür¹⁸⁸

98. Bâb müellifin ferahlatıcı olarak tanımladığı macunların terkihiyle ilgilidir. Müellif bu macunların kişilere yarar sağlayacağını ifade eder. Faydaları arasında sakalı geç ağartması, akli yerine getirmesi, balgama ve cüzzama iyi gelmesi vardır. Söz konusu hastalıklar için macun terkihi ise şu şekilde verilmiştir. Bektaşi üzümü (emlec), kuyruklu biber (kebabe), kâküle, küçük Hindistan cevizi (ceviz-i bevva), tütsü (kündür), karabiber ağacının beyaz renkli çiçeği, anason, helile otu karıştırılarak merhem haline getirilir. Hap olarak da kullanılabilir fakat üç gün sabah ve akşam olmak üzere tüketilmelidir. Bu terkihi uygulayan hastalar şifa bulur.

*(22b) 6.Bâb: Unutsaklığı ve ilacın Beyan Eder İmdi unutsaklık için hüdhüd gözün getürseler nafi'dür, v'eger Fatiha-yı Şerif'i bir sırça çanağa yazup şeker ve gül suvı birle ezüp içürseler şayet nafi'dür ve mücerrebdür, dahı her kim bir mıskal kemmuni suya ısladup her gün içseler içeriüde olan balgamı defèidüp ve zihni ziyade ola ve hıfzı ziyade ide. Hafakana nafi olup ve ta'amı hazmetdürüp ve hem mukavvidür ve dahı yürekde olan yelleri dagıdup ve ıssımaya dahı nafi'dür, amma bir mıskalden ziyade yerlerse... (23a) Baş ağrısın getürüp dahı ziyade yeseler bahak ve **cüzzam** zahmeti arız ider, hazer ideler¹⁸⁹*

Bu pasaj daha çok unutkanlığı engellemek üzerine oluşturulmuş terkipleri beyan etmektedir. Unutkanlığa yakalanan kişiler için hüdhüd kuşunun gözünü yedirmek, şekerle karıştırılmış gül suyuna Fatiha Suresi okuyarak içmek, kimyonlu su içmek balgama iyi geldiği gibi unutkanlığa da iyi geldiği bildirilmiştir. Aynı zamanda

¹⁸⁸ Dai İbrahim b. Muhammed, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece*, 118a; Gürkan Gümüştam, *A.g.e.*, 294-295.

¹⁸⁹ Dâi İbrahim b. Muhammed, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece*, 22b; Gürkan Gümüştam, *A.g.e.*, 199.

kimyonun afakana mâni olması ve yemeği hazmetmeye yaradığı belirtilmiş olup belirli bir ölçüden fazla tüketildiği vakit baş ağrısına sebep olduğu gibibehak ve cüzzam hastalığına da sebebiyet verdiği anlatılmıştır. Metinde okunmuş sular üzerinden hastalıklara tedavi etme yöntemi ele alındığı görülmektedir. İslam tıbbında suya ayetler okuyarak hastalıkları iyileştirmek ayrı bir tedavi yöntemi olarak kullanılmıştır. Osmanlılar da kendilerinden önceki İslam kültürlerinden devraldıkları geleneklere bağlı kalarak şifa tasları oluşturmuşlardır.¹⁹⁰

(23a) 7. *Bâb: Başda Olan Buhar ve Sayir Çıpanları Beyan Eder: ... İmdi her kim mersin yağın başda olan çıpanlara sürseler eyü eyleye, v'eger böğürtlen yaprağın sahk idüp çıpanlara sürseler halas ide ve dahı başda olan buharı def' etmek için gerekdür ki gül, beneşşe, nilüfer, hatme tohmı. Bunların söz etdüğü kadarı beraber çalup ve bir mikdar arpa unu ile biraz gül yağın müheyya idüp ve edviyeleri mukaddem sahk idüp ve elekden geçürüp ba'dehu yine bir mikdar gül suvı birle yoğurup dahı arpa ununu ve gül yağın ma'an halt idüp ve yakı iddürüp başına uralar, ba'dehu kuruduktan sonra üstün (23b)koparup yine gül suvı tekrar yoğurup def'a başına uralar, bi-izni'llah, cümle buharı def'idüp halas ide, mücerrebdür ve dahı başda ve yüzde çıpan gibi şeyler çıkar, velikin küçük oglancuklarda çok olur, amma eger büyük ademde olsa gerekdür ki evvel kifal tamarındankan alup veyahud hacamat idüp başının kankıtamarları büyük ise yine kan alup ve ba'dehu ishal idecek meyvalar yedüreler ve başından bunları def' etmek için tabi'atitelyin idüp da huta'am yaraya. Bir mikdar ta'am üzerine bir dane ayva veyahud amrud isti'mal etmek lazımdur ve dahı her ne ta'amyer ise bir mikdar kişniş koyup yeyeler ve altı ve ayaklarını tuz (ve) köpük ile ve ısıcaksu ile yuyalar(24a) ve bir iki saat mikdarı ıssı suda tura ve dahı keçi ile tıfıl, sığırı, develer dahı gögercin palazın çok yedürmeyeler zıra kanı ihrak idüp **cüzzama** döndürür, hazer ideler ve dahı dimağı kuru olan adem başın muhkem teraş idüp güne*

---

¹⁹⁰ Şifa tasları için bkz. Serkan Gedük, "Suyun İyileştirici Gücü ve Şifa Kapları", *Mevsimlik Tematik Dergi*, S. 2, (2017): 358.

*tarşu badem yağın sürüp muhkem uralar ta kim yağı başına te'sir ide, ziyade nafidür, v'eger bir illet ziyade vaki' olursa bunları burnına tamzuralar*¹⁹¹

Yazmanın 5. Bâbı başta bulunan ateşli bir hastalık olan buhar ve diğer çıbanlar ile ilgilidir. Hasta kimselerin başlarında meydana gelen çıban ve ateşin tedavisi için gerekli olan terkipler verilmiştir. Müellife göre başta bulunan çıbanları iyileştirmek için mersin yağı sürmek, böğürtlen yaprağını döverek yaraya sürmek gereklidir. Başta bulunan buharı yok etmek için gül, menekşe, nilüfer, hatme tohumu karıştırılarak, arpa unu ve gül yağı dövülerek elekten geçirilir ve arpa unu, gül yağı ve gül suyu ile birlikte yoğurulur. Hazırlanan bu özel lapa veya eczalı parçaya yakı adı verilir. Bu işlem Osmanlı hekimlerinin tedavi yöntemlerinde çokça görülmektedir. Özellikle fitık tedavilerinde yakılar kullanılmış olsa da zamanla yakı kullanmanın sinirlere hasar verdiği ve sakatlığa yol açtığı görülmüş, bu işlemler devlet kontrolünde gerçekteşmiş, eğer ki mesnetsiz kimselerce yakı yapılırsa kişiler hakkında tahkikat başlatılmıştır.¹⁹² Pasajdaki yakı işlemine göre hazırlanan karışım başa sürülür ve ardından kuruyunca koparıp tekrar gülsuyu ile tekrar hazırlanıp işlem uygulanırsa çıbanlara ve buhara fayda sağlar.

Esere göre yüzde çıkan çıbanlar için ise atardamardan kan alınmalı ve hacamat yapılmalıdır. Eğer damarları kalın şse hastayı ishal edecek meyveler yedirilmelidir. Ayrıca yemekler üzerine ayva veya armut, kişniş eklenmeli, ayakların altı tuzlu sıcak su ile ovularak bir iki saat bu sıcak suda ayaklar bekletilmelidir. Sığır eti, yonca, dev eve güvercin eti yemek ise kanı pıhtılaştırdığından cüzzama neden olmaktadır. Cüzzamlı hastanın akli karışır, bu sebeple cüzzamlı kişi başını tıraş ettirmeli ve başına badem yağını sürmelidir.

(25a) 9. Bâb: İnsanun Yüzinde Olan Çıkmak ve Sayir Marazları Beyan eder: İmdi er kişinün şehvetin yüzde olan çıkmak sürseler halas ide ve dahi insanun yüzinde bazı kızılca ve yumruca şeyler peyda olur ve tamamen azup cüzzama döndürdür. İmdi ana badişman dimişlerdür. Bu kanun fesadından olur ve bu marizün ilacı budur ki, evvel burnından üç yerden kan alup geri

¹⁹¹Dâî İbrahim b. Muhammed, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece*, 23a-23b; Gürkan Gümüşatam, *A.g.e.*, 199-200.

¹⁹²Burak Kocaoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Fitık Hastalığı (1789-1912)", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 5, (2020): 835.

hacamat dahi idüp ziyade kan akıdalar, ba'dehu birer mikdar tayıh, hardal ve şaytaranc, kızıl boya dahi narinc. İmdi bunları alup muhkem sahk idüp dahi sarı yağ ile halt idüp merhem gibi oldukda evvel ademin yüzün ısıcak su ile yuyup ve muhkem yaşın alalar ve bu eczaları kına gibi buruna süreler, (25b) amma gözinden ve gözün çevresinden hazer ideler ve dahi gice yaticak vaktin eczayı yüzünden koparup yerine merhem-i kafuri veyahud sirke merhemini süreler, eger bununla gitmezse yanagına ikişerden sülük uralar ta kim kanın içe, ba'dehu bir mikdar pakla otı ve nohud, benefşe, kızıl gül, arpa unı, baş turunç kabuğu. Bunların cümlesinden birer mikdar alup muhkem sahkidüp kifayet kadar koruk suvı ve sirke mahlut idüp gice ile yaticak vaktin birer mikdar yutalar, ba'dehu saç ve sakalın bir mikdar köpük suvı birle yuyup ve giceden tırfil yahud Ayaric-i huneyn isti'mal ideler ki dimağı tenkiye eyleye, bi-izni'llah şifa bula, v'eger yüz ve göz şişüp yahud kaşınursa(26a) ol dahi bir illetdür ki başdan enüp yüz göz şişer ve kızıl olup sancurdahi ısı olur, anun ilacı budur ki, evvel kifal tamarından kan alup yüzine su degürmeye, hazer ideler, ba'dehu bir mikdar deve yünüyle gilermeni sevda ile ezüp yüzine süreler, deve yünün saralar yahud başduralar, eger bu ilaclar ile gitmezse bir mikdar cevelan-ı hindi kız oğlan emzüren avrat südiyle ezüp dahi buçuk miskal kafuri kezalik ezüp gül yağın yumurta yağın bunlar ile ma'an halt idüp birkaç gün süreler, amma eger cevelan-ı hindi bulunmazsa sabr-ı uskuturi bulup ve ezüp süreler, ol marız bir yere cem' olup deşiltür, sıhhat bulur¹⁹³

Cüzzam bir sinir ve cilt hastalığıdır. Osmanlı hekimleri cilt hastalıklarını ele alırken yüzde oluşan lekelerin tanımını yapmak için çoğu zaman “*badeşnâm*”¹⁹⁴ terimini kullanmışlardır. Badeşnâm, yüzdeki kızılıklar ve kızarıklıklar anlamına gelmektedir. Klasik dönem hekimleri badeşnâmı cüzzamın başlangıcı olarak görmüşlerdir. Eğer bu hastalık ilerlerse cüzzama döneceğine inanmışlardır. Müellif de “...ve dahi insanun yüzinde bazı kızılca ve yumruca şeyler peyda olur ve tamamen azup **cüzzama**

¹⁹³ Dâî İbrahim b. Muhammed, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece*, 25a-25b; Gürkan Gümüştam, A.g.e., 201-202.

¹⁹⁴ *Badeşnâm*: Hint inciri, firavun inciri, frenk inciri. 2. yüzdeki kızarıklıklar, yüz kızarıklığı. Bkz. Gürkan Gümüştam, A.g.e., 337.

döndürdür. İmdi ana badişman dimişlerdür.”¹⁹⁵ ifadeleriyle bu hastalığın tanımını da yapmıştır. Cüzzamın oluşma sebebinin ise kanın bozulmasından olduğunu belirtmiştir. Cüzzamın tedavisi için ise şu terkipleri önermiştir. Öncelikle burnun üç noktasından kan aldirmek ve hacamat yaptırmak gereklidir. Fakat müellif ilaç terkipleri verirken gerekli olan malzemeleri ve tedavi için uygulamayı şu şekilde açıklamıştır. Serkile otu ve kökünden elde edilerek hazırlanan bir tür ilaç olan şaytaranc, hardal, narenciye ve kızıl boya ile karıştırılır. Sarı yağ ile dövülerek merhem hazırlanır. Cüzzamlı hastanın yüzü sıcak su ile iyice yıkanır ve bu ilaçtan burnuna ve yüzüne sürülür ve bir gece bekletilir. Sabah hasta uyandığında yüzünden bu merhem koparılır ve yerine merhem-i kafuri adındaki yeni bir ilaç veya sirke merhemi sürülür. Eğer bu yöntemler işe yaramaz ise cüzzamlının yanaklarına sülük vurulmalıdır.

Eserde cüzzamın bir diğer tedavisi ise bakla, nohut, menekşe, kızıl gül, arpa unu ve turunç kabuğunun dövülerek sirke ile karıştırılması sonucu elde edilen ilaçtır. Bu ilaç geceleri birer adet yutulmalıdır. Müellif cüzzam hastalığının tedavilerinden biri olarak da ayaric-i huneyn adını verdiği bir terkipten bahsetmiştir. Osmanlı tıbbında ayaricler macun anlamında kullanılmıştır. Ancak söz konusu macunun terkipleri eserde belirtilmemiştir.

Dâî Ahmed b. İbrahim’e göre cüzzamın belirtileri arasında yüz ve gözün şişmeye başlaması ve kaşınması vardır. Hastalık ilerledikçe şişik ve kızıl yerler sancımaya başlar. Bu durumda ise cüzzamın tedavisi kifalden (baş damarı) kan aldirmaktır. Fakat bu durumda hasta yüzüne asla su değdirmemelidir. Deve yünüyle gilermen adı verilen kırmızı renkli kil ile sevda ezilip yüze sürülmeli ve yün ile yüz sarılmalıdır. Eğer bu ilaçlar ile cüzzam geçmezse cevelân-ı hindi¹⁹⁶ kız çocuk doğurmuş olan annenin sütü, kâfur, gül yağı ve yumurta ile karıştırılmalı ve hastanın yüzüne sürülmelidir. Burada belirtmek gerekir ki Osmanlı tıbbında anne sütü oldukça ehemmiyet kazanmış bir reçete olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle “kız çocuğunu emdiren anne sütü” olmasına dikkat edilmiştir. Anne sütü baş ağrısı, malihulya, cüzzam, sar’a gibi hastalıkları iyileştirmek için kullanılmıştır. Osmanlı tıbbında anne sütü ile reçetelere geniş yer veren iki tıp kitabı önemlidir. Bunlardan ilki Eşref bin Muhammed’in

---

¹⁹⁵ Dâî İbrahim b. Muhammed, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu’âlece*, 25a-25b; Gürkan Gümüştam, *A.g.e.*, 201-202.

¹⁹⁶ *Cevelân-ı Hindi*: bir tür tıbbi bitki. Bkz. Gürkan Gümüştam, *A.g.e.*, 376.

Hazâ'inü's-Sa'adât'ı, Şaban Şifâî'nin çocuk hastalıklarına dair *Kitab-ı Tedbîrü'l-Mevlûd* adlı eseridir.¹⁹⁷

3.3.5. Müntahab-ı Fi't-tıbb (XV. Yüzyıl)

XV. yüzyıl Osmanlı tıp eserlerinden bir diğeri ise *Müntahab-ı Fi't-Tıbb*'tır. Bu eser, Abdulvehhâb bin Yusuf tarafından yazılmıştır. Bu eserin Fatih Kütüphanesi'nde bir nüshası, Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi'nde bir nüshası, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde bir nüshası, Konya İzzet Koyunoğlu Kitaplığı'nda bir nüshası ve bizim de kullanmış olduğumuz Tire Necip Paşa Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış olan eser, Çelebi Mehmed'e ithaf edilmiş Osmanlı sarayına sunulan ilk Türkçe tıp eseridir. Kitapta hastalıkların adları, teşhisleri ve tedavi yöntemleri belirtilmiştir. Yazım dilinde Arapça, Farsça, Yunanca terim ve tamlamalar kullanılmıştır.¹⁹⁸Eserde cüzzam hastalığının sebebi ve tedavilerine yer verilmiştir ve dokuzuncu makalenin beşinci faslında “*bedenin dışında olan illetler*” başlığı altında cüzzam hastalığı ele alınmıştır.

(133a)*cüzâmı bildürelüm bilgil kim cüzâmun sebebi kanun fesadıdır zira kan galiz olur ve tamarlar içinde müncemid olur ve ol kadar yir kima'za andan fayide bulmaz pes a'za gızasuz kalur ve kanun fesadı galiz gızalardan olur ve cüzamun en yaramaz maddesi oldur kim safra üginüğinden olur ve eger ibtidasında iderler ise şifa bulur yahud artmaz heman kararda kalur veeger ihmal iderlerise ta kim a'za başıgur ve şekline (133b) fesad irişür ana ayruk ilaç fayide itmez olur imdi kaçan göresin kim bir kişinün gözi akı kararmağa başlamışdur avazı karçamışdur ve deri yimiş ve yüzi şişden tuluma dönmişve benzi kıp kızıl olmuş ve kaşı azalmağa başlamış eger tiz tedarükini iderisen bilgil kim sağalur pes evvel ilacın bu olsun kim sağ kolinun ekhel tamarından kan alasin andan sonra iki kulag ardındağı tamarlardan vedeceynden yani iki şah tamardan andan sonra birkaç gün*

¹⁹⁷ İlhan İlkılıç ve Abdullah Uçar, *Süt Akrabalığı ve Süt Bankası* (İstanbul: İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları, 2016), 23.

¹⁹⁸ Meriç Güven, “Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntahab-ı Fit't-Tıbb'ı (Dil İncelemesi)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 5.

dinlendiüresin ve her gün koyun südin viresin ve eger sırf süd içmegile kana 'at ider ise yigrekdür yokısa arı etmek bile viresin ve eger itsüz takat getirmez ise emer kuzunun ya emer oğlakun itin şorvayıla viresin ve rakik şarabı çok suyıla viresin ve hammama her gün açla givüresin ta kim kanı rakik ola andan sonra sol kolundan (134a) kan alasin ve birkaç gün dinlendiüresin ve ol vaşfıtdüğümüz gıdaları viresin heman ve her gün hammama givüresin ve iftimun matbuhını biri biri ardınca içüresin ara dinlendiüresin ve ara içüresinve yorulmaktan ve uykusuzlukden sakındurasın ve mâlihulyaluk işinün perhizi gibi perhiz itdüresin ve peynirün suyına şeker ile bile mülâzemet itdüresin ve hammamda karşı nohut unıla ve bakli unıla ve pazük suyıla ve boy suyıla ve bûreyile ovdurasın andan sonra kabak yağıla ve bûnefşe yağıla ve hatun kişinün südile ovdurasın andan sonra hammamdan çıkarasın ve benefşe yağını hatun kişinün südile bile burnına tamzurasın badem yağını ya benefşe yağını sulıca rakik şarabıla ya ak üzümüün taze şırasıla bile içüresin amma ol kişi kim ibtidadan geçüpüdür ve illeti muhkem olupdur eger yılan itinden (134b)yigrek ilaç yokdur zira Calinos eydür çok kişiler gördüm kim yılan itile sağaldı¹⁹⁹

Müellife göre cüzzamın sebebi kanın bozulmasıdır. Eğer kan damarlar içinde donar yani akışı yavaşlarsa kişi gıdasız kalır. Bu durum zararlı (galiz) gıdalardan dolayı meydana gelir. Cüzzamın en yaramaz maddesi ise safradır. Başlangıçtan itibaren tedavi uygulanmalıdır. Hastalığın belirtileri ise gözün beyazı kararması, ses kısılması, kaş ve kirpikler dökülmesi, yüzün şişmesi ve cildin kızarmasıdır.

Eeserde cüzzamın tedavileri arasında, sağ kolun *ekhel*²⁰⁰ damarından kan aldırılır, iki kulak arkasından da kan aldırdıktan sonra hasta birkaç gün dinlendirilir. Her gün koyun sütü verilir. Eğer sadece süt içmek yeterli değilse yavru kuzu veya oğlak eti çorbası yedirilir. Müellife göre cüzzamlı hasta her gün hamama gitmelidir. İftimün (bağboğan bitkisi) kaynatılır ve bolca içirilir, hasta dinlendirilir. Peynir suyuna şeker, nohut ve bakla unu ilave edilir. Hamamda hazırlanan su ile cüzzamlı kişi ovulur.

¹⁹⁹ Abdulvehhâb bin Yusuf, *Müntahab-ı Fit't-Tıbb*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, No. 6517, 133A.

²⁰⁰ *Ekhel Tamarı*: Baş ve göde damarı, kolun içindeki ana damar. Bkz. Ahmet Turan Doğan, "Türklerin Dünyasından Uzaklaşan Türkçe Tıp Terimleri: Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine", *Sutad*, s. 42.

Sonrasında anne sütü, menekşe yağı ile ovulmalıdır. Fakat müellife göre cüzzamlı kişiye yılan eti yedirilmemelidir. Ona göre bu yöntem Galen'den gelmiştir ve doğru bir tedavi metodu değildir.

Osmanlı hekimleri Galen tıbbından zaman zaman etkilenseler de Osmanlı tıbbının dayandığı çeşitli kaynaklar ile oluşturmuş olduğu kültürler üstü tıp anlayışı ile hastalıklara farklı bakış açıları sunmak durumunda kalmışlardır. Galen cüzzamı tanımlarken çağına özgü olarak hastalığı tanımlayan “lepra” terimi yerine “fil hastalığı” adını vermiş ve “*Cüzzam Üzerine*” adlı risalesinde: “*kara engerekler (yılan eti) yiyecek, içecek, merhem ve elektuarlarda bulunur*” diyerek ilacın yapılışını da ayrıntılı olarak açıklamıştır “*yeşil soğan, dereotu, nohut ve biraz tuzla kaynatılmalı, suyu zenginleştirilmelidir, belki iyi olana kadar biraz güvercin eti ile*”. Ancak Osmanlı hekimlerince Galen'in hastalığın spesifik çaresini bulduğunu söylemek doğru olmayacaktır.²⁰¹

3.3.6. Sultâniyye (XV. Yüzyıl)

Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa kitaplığında 2071/1 numarayla kayıtlıdır. Bu eserin yazarı, XV. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı hekimi Muhammed b. Mahmûd Şirvânî'dir. Nisbesinde onun, Şirvan'da doğduğu bilinmektedir. II. Muratdevri hekimlerinden olup klasik dönemde tıp alanında en çok eser veren müelliftir. Kaleme aldığı on bir adet tıp kitabı haricinde eczacılık, dini nitelikli kitaplar, değerli taşlar, yemek sanatını anlatan çeşitli eserleri de mevcuttur.²⁰² *Sultâniyye*'nin, II. Murat zamanında 1421-1451 yılları arasında kaleme alındığı bilinmektedir. Eser, yeme içme alışkanlıklarını, spor ve hareketin önemini, göz ve kulak gibi organların nasıl korunması gerektiğini, çeşitli ilaçların tarifini anlatmakta, bir mukaddime ve on dört bâbdan oluşmaktadır. *Sultâniyye*'de cüzzamın geçtiği bölümler ise şu şekildedir:

(11a) Bes, bil ey hafiz-ı sıhhat ne kadar kim agdiye mahz bulsan agdiye-i deva'iyeye iltifat itme ve anl istimal itme. İlla mizacuni ya ta'amuni

²⁰¹ Ioannis Alexandros Charitos, “Mycobacterium Leprae: A Historical Study Of The Origins And Social Stigma Of Leprosy”, *İnfez Med*, C. 29 S. 4 (2021): 625.

²⁰² Necdet Okumuş, “Şirvânî, Muhammed b. Mahmûd”, *DİA*, C. 39, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 207.

düzmekden ötüri ve hem dahi istihasz yiycek yine kim andan südde ve ditreme ve el ayak tutmamak ve sellik hasil olur ve dağı nice bunlara benzer ve hem issi vaktında issi tabi 'atlu te 'amlardan sakına ve hem kışda dağı sovu tabiatlu ta 'amlardan sakına ve hem dahi yiycek üstine tizcek yiycek yine sakın kaçan kim adet olmaya, anun için kim bularun bigiyimekler tabiatı mütehayyir eyler ve hem dahi ta 'ami hazmdan men ider, ve dahi ihtirazit tam tuzsuz yimekden kim ol iştihayı giderür ve hem hazme mani dür ve dağı sakın ekşi çok yimekden kim ol adamı tiz kocaldur ve hem rutubetin giderür ve sinirlere ziyandur ve hem dahi tatlıyu çok yimekden ihtiraz it kim olma 'deyis üstledür ve şehveti def²⁰³

Şirvanlı Mahmûd'a göre sağlığımızın muhafazası her ne kadar yediğimiz ve içtiğimiz ürünlerden elde ettiğimiz devaya bağlı olsa da buna koşulsuz güvenmek doğru değildir. Mizaca uygun besinler tüketmek gerekir. Bu kural aşırsa vücutta el ayak tutmaz, titreme başlar. Sıcak zamanlarda sıcak besinler tüketilmemeli soğuk vakitlerde ise soğuk ürünler ile beslenilmemelidir. Bu şekilde tüketilen her besinin hazmı zordur. Buna mukabil tuzsuz yemek hazmı zorlaştırır, ekşi yemek çabuk yaşlandırır, çok tatlı yemekten de kaçınmak gerekir çünkü mideye zararı olduğu gibi zayıflamaya da yol açar.

*(11b)ider ve bedeni kurdur inceldür. Bes, bulardan ihtiraz it. Amma eger yimek istesen, bes, eyle gerek kim mazarratin def idesin, tatlu mazarratin ekşiyle defe it ve ekşinün tatlu ile ve tuzluyu tuzsuz ile ve tuzsuzi tatlu ile ve 4) hem daha sağlığında perhiz itmekden sakın kim ol bedeni çalkandurur ve arukider ve sahih mizaca perhiz itmek be gayet ziyandur, nitekim sayruya perhiz itmeme ziyandur. Lakin galiz ve yaramaz ta 'amlara meşğul olma, egerçi "adetiünse daha andan yağlan tedric-ile ki bunun bedene çok mazarratı vardur ve hem dahi bil kim ehl-i tecrube mene itdiler balıgıla süd yimegi ve didiler kim bundan **cüzâm** ve ditreme hasil olur ve dahi südile eksi bigi ve hem südlü biring ile kavut yimegi ve ekşiyle kavut ve erük açıyla sirke yimegi mene itdiler ve daha baş yidükden sonra yaş üzüm yimegi mene itdiler ve herise üstine nar yimegi hususa kim ekşi ola ve dahi(12a) sirke, narıla ve ya*

²⁰³ Muhammed b. Mahmûd Şirvânî, *Sultâniyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, No: 2071/1, 11A.

*birinçle yimegi men itdiler. Bes, sen dahi bulardan sakın. Ta kim ol marazdan kurtulasın*²⁰⁴

Ancak yine de tatlı yemek isteyen kimseler, şekerin fazlasını dengelemesi içintatlıyıkşiile birlikte tüketmelidir. Zayıf mizaçlılar ise perhiz etmekten uzak durmalıdır bu durum bedeni daha sağlıksız hale getirir. Ayrıca müellif zararlı besinlerden uzak durulması gerektiğini ve bu ürünlerin bedene fayda vermeyeceğini belirtmiştir. Osmanlı hekimleri hastalıkların sebeplerini besinlerden kaynaklı olarak belirtmek istediklerinde zarar veren ve katı anlamında kullandıkları “galiz”²⁰⁵ kavramından bahsetmişlerdir. Galiz, hazmı güç olan kalorili besinlerdir. Hekimlere göre bu tür gıdaları çokça yemek balgama sebep olacağı gibi kişiyi şişmanlatır. Galiz gıdayı çok tüketenlerde “sudde” adını verdikleri tıkanıklık meydana gelir. Bu durumda hasta latif gıdaları tercih etmelidir.²⁰⁶ Müellif ise “...ehl-i tecrube mene itdiler balgıla süd yimegi ve didiler kim bundan **cüzam** ve ditreme hasıl olur...” sözleriyle balık ile süt tüketmenin galiz birer gıda olduklarını ve bu iki ürünü birlikte tüketmenin cüzam hastalığına ve titremeye sebebiyet vereceğini belirtmiştir.

*(80b) şerbeti ayaric-i lugadiya manasi nevmid olmadı, sol ki buni i istima itdimek olur. Bu ayaric mübarekdür nefci çokdur, bedeni aridur, kolından ve ayağından, bir ishal eyle ki zahmetlü degüldür, cemi iahlatdan arıdur, balgamdan, safradan ve sevdadan ve baş agrisina ve akikeye ve baş çevrinmesine ve meflüc olmasına, ve gövde suat olmasına ve düşüp bi-hud olmakdan olmasına, içmek ile veya burnin atan zurmagala ve fa'ide ider kulak agrisina ve ma deyi kuvvetlendirür, cigerdegi süddeleri açar, hayz bağlandukdan sonra açar, eger açılacak vakt ise, yahi kari degül ise ve dahi zik nefese faydeider ve rab'a ve cemi balgami (81a) illetleri giderür ve nevbetlü 1) sıtmalara ve ayak agrisina ve bendkeglere, uyluk agrisina ve gövde kavladuguna ve saç sakal döküldüğüne ve eski cerahlara ki başda ola ve baraşa ve behaka ve demregüye ve **cüzâma** ve şovuk verenlere ve sertana fa'ideider. Sanati: Sahm-ı hanzal big dirhem, bişmiş basal-ı unal ve*

²⁰⁴ Muhammed b. Mahmûd Şirvânî, *Sultâniyye*, 11B.

²⁰⁵ Galiz: kalın, sert, katiolmak. Bkz. <http://lugatim.com/s/GALİZ>

²⁰⁶ Nil Sarı, Arif Bilgin, Özge Samancı, *Osmanlı Tıbbında Besinlerle Tedavi ve Sağlıklı Yaşam, Türk Mutfağı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008), 137-151.

garikün ve mahmüde ve kara harbak ve uçak ve esfuryun her birin den dört dirhem eftimun ve kemazeryus ve mukl ve sa bur her birinden üç dirhem, hasa heyu garikün ve saze-i hindi ve ferasıyun ve cüde ve seliha ve rülfülü esved ve ebyaz ve dar-ı fülful ve zafferan ve dar-ı çini ve besbayaç ve caveir ve mür ve fatrasaliyün ve sekbinec ve cündbidaster ki oğlan aşidirlir ve kunduz hayası dirler, zeravend-i tavil ki efsentin şıkındusi, ol efsentin Türkçe evren yavşan dahi dirler, kâfir delince pelin dirler ve ferfiyun ve sünbül(81b) üt-tayyib ve hamame ve zencebil, her birinden iki dirhem ki Türkçe kara börklü dirler ve hantiyane her birinden bir dirhem, bal yitecek kadar macun eleeylemeye, şerbeti altı dirhem alıcak suyla ve bal ila, kuvveti bu ayarıcun dört yıla dek kalur gitmez²⁰⁷

Resim 3. 4: Cinsaçı Otu (Cuscuta Epithimum)²⁰⁸

Şirvani ayaric-i lugaziya adı verilen ilacın çok faydalı olduğundan bahseder. Bu ilaç bedeni temizler, hıltları düzenler, baş ve kulak ağrılarına iyi gelir, regl dönemlerini düzenler, süddeleri açar, ayak ve uyluk ağrısına, barasa, behaka ve cüzzama iyi gelir. İlacın terkihi ise şu şekildedir. Hanzal otu, mahmude otu (Gündüz Güzeli), kara harbak (çöpleme), eftimun (cinsaçı), kemazeryus (sinir otu), safran, oğlan aşı, yavşan, sünbül, pelin otu, zencefil, kara börklü bal ile karıştırılır macun elde edilir, şerbeti yaklaşık 18 gr. ılık su ve bal ile hazırlanır (Resim 3.4.).

3.3.7. Terceme-i Akrâbâzin (XV. Yüzyıl)

Eserin, Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmet Kitaplığı 2124 numara, Millî Kütüphane A. 8522/1 numara ve Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3536 numara olmak üzere Türkiye

²⁰⁷ Muhammed b. Mahmûd Şirvânî, *Sultâniyye*, 80B, 81A, 81B.

²⁰⁸ <https://www.bitkilerdensifa.com/urunmakale/katran-kopugu.html> (01.12.2022)

kütüphanelerinde üç nüshası bulunmaktadır. Ancak çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3536 numarada kayıtlı nüsha esas alınmıştır. *Terceme-i Akrâbâzin*, İsmâil b. Hasan el-Cürcânî'nin Farsça *Zahîre-i Hârizmşâhî* adlı kitabının *Akrâbâzin* başlıklı bölümünden alınan tercüme kitabıdır. Eserin tercümesi ilk olarak 1444 yılında Sabuncuoğlu Şerafeddin tarafından yapılmıştır. Eser, cevâriş, itrifil, macun, eyâriç, kurs, şurup, süfûf, perverde, laûk, merhem, yağ ve gargara sıralamasıyla ilâçların formüllerini vermiştir.²⁰⁹*Terceme-i Akrâbâzin*' de cüzam şu şekilde ele alınmıştır:

(20b)altıncı bab ol ma'cunların amellerin bildürür tiryak-ı farukaf'i yılan urduğına ve mecmu'ağulı yılanlar urduğına ve akreb ve ruteylâ urduğına ve kuduz it daladuğına ve mecmu'(21a)öldürücü ağuların mazarra tiçün verürlerse def' eder bi-iznillahite'alâ ve dükelli balgami ve sevdavi marazlara vereler zâ'ilê de hassa cüzâm illetine ve falice ve sar'a ve sekteye ve lakvaya ve ra'seye kim balgamdan ola ve dahı vesveseye fa'ide eder ve adamı bahadur eder balgami hafakana ve ziku'n-nefese kim balgamdan ola ve şol kişünün kim avazı tutulmuş ola fa'ide ede²¹⁰

Müellif altıncı bâbda macunların faydalarını bildirmiştir. Tiryak-ı faruk adındaki macunun engerek yılanı başta olmak üzere çeşitli yılanlar soktuğunda, akrep sokmasına, kuduza, öldürücü zehirlere karşı fayda sağladığı, balgam ve sevda hiltından doğan hastalıklara karşı iyi geldiği, cüzama ve felce fayda sağladığı belirtilmiştir.

(47b)sıfat-ı ma'cün-ı inkarziya belâdur ma'cunına derler fâ'ide eyler 'asabların sustluğına(48a) ve sar'a ve nisyana ve balgami baş ağrısına ve sovuksan olan marazlara kim ma'idede ve bağırda ve talakda ve bögrekde'arız ola ve falice ve lakvaya ve rahmde'arız olan marazlara ve bahaka ve cüzâma ve her marazlar kim balgamdan ola ve sevdadan 'arız ola ahlatı budur sünbül ve sadec-i hindi ve mürr-i şafi ve selihe ve za'firan her birinden bir ukıyye eftimun ve adhir ve ravend-i çini ve habbü'l-lübban mukaşşer ve şih-i ermeni ve karanfil her birinden bir ukıyye evzan babında

²⁰⁹ Nuran Yıldırım, "Sabuncuoğlu Şerafeddin", *DİA*, C. 35, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 358.

²¹⁰ Sabuncuoğlu Şerafeddin, *Terceme-i Akrâbâzin*, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih, No: 3536, 20B.

zıkr olunmuşdur ğarikun sekiz dirhem irsâ bir ukıyye 'asel-i musaffa-yı beladur beş dirhem kısr-ı asl-ı râziyan ecrı-ı baĝdadi kısr-ı asl-ı râziyanec beşritil sirkede ısladala rbir gün bir gece dura andan sonra kaynadalar sirke gide bal kıvamına gele andan sonra edviyyeleri karışduralar altı ay dura andan isti 'mal edeler şerbeti bir dirhem düri suyula içeler²¹¹

Eserde sıfat-ı macun-ı inkarziya, önemli ve faydalı bir macun olarak geçmektedir. Bu macun kasılan sinirleri gevşetir, sar'a hastalığına iyi gelir, balgam hıltından kaynaklanan baş ağrılarına, böbrek ve dalak rahatsızlıklarına, felce ve inmeye, behak ve cüzama fayda sağlar. Bu macunun ترکیبی şu şekildedir:

Sünbül ve hintsünbülü, mür-i safi²¹²selihe (tarçın ağacı), safran ve her birinden birer ölçü olmak suretiyle eftimun (bağbozan), adhir (ayrık otu), râvend-i çini (büyük yapraklı bir bitki), ve kabuğu soyulmuş olarak habbü'l-lübban (ak günlük), sih-i Ermeni ve karanfil, garikun (katran köpüğü), irsa (mavi zambak kökü), süzölmüş bal, kısr-ı asl-ı raziyanec (rezene kökü), baĝdat otu sirkede ıslatılır ve bir gece bekletildikten sonra kaynatılır. Hazırlanan karışım bal kıvamına gelince altı ay kadar bekletilir ve altı ay sonunda yaklaşık 3 gr. miktarı sıcak su ile hastaya içirilmelidir.

(61a) Deva 'ü's sene bu bir ulu ma 'cundur buna deva 'ü'l-mülük dahı derler şol sebebden düir ki 'arab ve 'acem padişahları isti 'mâl etmişlerdür her kim bu ma 'cun isti 'mâl ede sakalı ağarmaya ve eger ağarmış ise artuk ağarmaya ve 'illet-i basur ve nasıra ve bahaka ve barasa kim ak ola ve cüzâma ve evca '-

²¹¹ Sabuncuoĝlu Şerefeddin, *Terceme-i Akrâbâzin*, 47B.

²¹²*Mirra* veya *Mirraşafi*: Burseraceae familyasından bir ağaçtır. Gövdesinden aynı ada sahip bir reçine elde edilir. Bitki, Kuzey Doĝu Afrika'nın kurak bölgelerinde, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu kıyısında, Arabistan ve komşu adalarda yetişir. Sedire benzerliği gözden kaçmayan küçük bir ağaçtır. Kırmızı çiçekler açar. Batı ve doĝu tıbbında mür eski çağlardan beri kullanılmaktadır. İlk kullanımına 3,700 yıl öncesinde tesadüf edilir. Mısırlılar kozmetik ve parfüm yapımının yanında mummyalamada da mirra kullanmışlardır. Çin'de, artrit, menstrüel bozukluklar, ülser ve hemoroidi tedavi etmek için kullanılmıştır. Doĝuda astım, cüzam, soĝuk algınlığı, diş eti hastalığı, ülserler ve apse rahatsızlıklarında yararlanılmıştır. Bkz. <https://www.bitkiler.co/2016/10/mirra-mur-murrisafi-commiphora-myrrha.html> [05.08.2022].

ı mafâsıla fâyide eyler ve hastalara kuvvet verür ve tiz eyler ve cima 'akavi eyle²¹³

Metinde cüzama iyi gelen ilaçlar arasında *devâ'ü's sene* veya diğer adıyla *devâ'ülmülük* adı verilen bir terkinin adı geçmiştir. Arap ve Acem padişahları da bu macunları kullanmış ve şifa bulmuşlardır. Müellife göre her kim bu macunları kullanırsa sakalı ağırmadığı gibi basura, nasıra, behaka, barasa, eklem ağrılarına ve cüzama iyi gelir.

(61b)ahlata budur kara helile ve emlec otuzar dirhem şuniz otuz sekiz miskal karanfil ve uşak ve dâr-ı fulful ve zencebil ve falkalmuye her her birinden yigirmi iki miskâlkebebe 'asel-i belâdur bunlardan altışar miskal nar-müşk ve kakule ve su 'd her birinden iki miskal fanid şekeri altı yüz miskal edviyyeleri dükellisin dögeler ve eleyeler fanidir tancere koyalar azacuk suyula erideler ve andan sonra edviyyeleri fanide katarlar yoğuralar ve akras edeler her biri iki miskal bir buçuk dang ola her sabah bir kurşisti 'mâl edeler bir yıla tamam ve ol kim bu devayı isti 'mâl edeler sovuk ve yaş nesnelere perhiz edeler²¹⁴

Devâ'ülmülükün tarifi ise şu şekildedir. Helile otu (ağaç kavunu), Hindistan'a mahsus devâyî bir meyve olan emlec, otuz sekiz adet karanfil, uşak (çadıruşağı otu), dâr-ı fulful (uzun biber), zencefil, falkalmûyeden yirmi iki adet alınır. Altışar adet Hint narı tohumu ve kâkule şeker ile dövülür ve ardından elenir. Tencerede biraz su ile erittikten sonra ilaçları yoğurmak gerekir. Her sabah hap olarak tüketilmelidir böylece bir yılda hasta deva bulur. Ancak hasta kişiler soğuk ve yaş nesnelere uzak durmalıdır.

(75a) bir dürlü ma 'cün daht kim fâ 'ide eyler akbahaka(75b)...ve cüzâma ve barasa ve dâ 'ü 'l-file ve şol marazlara kim balgamdan ve sevdadan ola ahlata budur helile-i kabili ve belile ve amile ve eftimûn ve garikun ve sabr-ı sukuturi ve ayâric-i faykarâ ve şâhterec her birinden onar dirhem besfâyic ve sinâmeki bunlardan yedişer dirhem türbüd on beş dirhem anison iki dirhem sakmuniyayı meşvi beş dirhem edviyyeleri dögüp ve eleyüp 'asel-i musaffa birle ma 'cun edeler²¹⁵

²¹³ Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Terceme-i Akrâbâzin*, 61A.

²¹⁴ Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Terceme-i Akrâbâzin*, 61B.

²¹⁵ Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Terceme-i Akrâbâzin*, 75A.

Sabuncuoğlu Şerafeddin'e göre cüzzama iyi gelen ilacın terkihi şu şekildedir: katran köpüğü, bağbozan, sabır otu, ayâric-i faykarâ adı verilen bir tür özel macun, şahtere otu, bespaye otu ve sinemakiden onar adet kullanılır, yedişer adet türbit otu, hindistan cevizi ve anason dövülerek ilaç haline getirilir ve bal ile macun haline getirilir. Bu macun behaka iyi gelmenin yanında cüzzama, fil hastalığına, barasa da iyi gelmektedir. Burada şunu belirtmek gerekir kimüellifinsafra ve balgamdan kaynaklanan hastalıkların ön plana çıktığı bir terkip verdiği görülmektedir. Adı geçen hastalıkları tek tek ele aldığımızda her birinin hıltlar teorisine dayandığını söylemek mümkündür. Örneğin cüzzam kara safranın vücuda galip gelmesiyle oluşurken, behak da balgamın etkisiyle oluşur. Bu durumda hekimlerin çeşitli ilaçları hazırlarken dayandıkları ahlat-ı erbaa merkezli tıp anlayışından ileri gelen birikimler üzerinden tedavilerini oluşturdukları görülmüştür. Safradan kaynaklanan hastalıklara aynı macunu veya tiryakı önerebilecekleri gibi balgamdan ileri gelen başka hastalıklara da aynı terkip ile cevap verebilmişlerdir.

(75a)bir dürlü ma'cun dahı kim fa'ide eyler akbahaka (75b) ve cüzâma ve barasa ve da'ü'l-file ve şol marazlara kim balgamdan ve sevdadan ola ahlatı budur helile-i kabili ve belile ve amile ve eftimun ve garikun ve sabr-ı sukuturi ve ayaric-i faykara ve şahterec her birinden onar dirhem besfayic ve sinameki bunlardan yedişer dirhem türbüd on beş dirhem anison iki dirhem sakmuniya-yı meşvi beş dirhem edviyyeleri döğüp ve eleyüp'asel-i musaffa birle ma'cun edeler şerbeti beş dirhemden bir mıskala degindür²¹⁶

Müellif burada bir tür macundan bahsetmekle beraber ilacın adını bildirmemiş, ancak bu ilacın behaka, barasa, cüzzama, fil hastalığına, balgam ve sevdadan ileri gelen hastalıklara fayda sağladığını belirtmiştir. Macunun tarifinde ise bağbozan, kara helile, belile otu, sabır otu, ayaric-i faykara (özel bir karışım) her birinden yaklaşık otuşar gram alınır sinameki ve bespayedenyaklaşık 21 gr. türbüt otu ve yaklaşık 30 gr. anason, yaklaşık 6 gr. hindistan cevizi dövüldükten sonra elenir süzölmüş bal ile birlikte macun haline getirilir.

(81A) 9) sıfat-ı ayaric-i luğaziya (10) bu bir mübârek terkibdür ve menfa'atı menafi'i bedeni (11) arıdur ve ishal eder zahmetsüz cemi' ahlat ve (12) ve

²¹⁶ Sabuncuoğlu Şerafeddin, *Terceme-i Akrâbâzin*, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih, No: 3536, 75A.

fuzulî arıdır ve fuzul-ı muhtelifeyi 'amîk-i bedenden (13) çeker ve galiz ve lezic ve müte'affin olmuş hıtları (14) bedenden çıkarur ve fâ'ide eyler sekteyye ve falice (15) ve lakvaya ve teşennüce ve sar'a ve cüzâma ve devvâra (16) ve sameme ve vesvâsa ve şehvet-i kelbiyye ve (178)²¹⁷

Müellifin görüşüne göre sıfat-ı ayaric-i lugaziya mübarek bir terkiptir. Bu ilacı içenlerin bedenleri ishal yoluyla temizlenir. Sert ve katı olan bedene hapsedilmiş hıtları yok eder. Sekteye (felç) ve felçli hastaya, lakvaya (yüz felci), teşennüce (spazm), sar'a ve cüzama, devvara (baş dönmesi), şameme (sağırılık), vesveseye, şehvet-i kelbiye (cinsel istek) iyi gelir.

(81b)ahlâtı budur şahm-ı hanzal beş dirhem basal-ı 'unsulü'l-meşvi ve garikun ve sakmuniya ve harbak-ı esved ve uşak ve uskurdiyun her birinden ikişer buçuk dirhem eftimun-ı akriti ve kemâdiryus ve mukl-ı azrak ve sabr-ı uskuturi her birinden üçer dirhem haşa ve sadec-i hindi ve hey-ü farikun ve farasiyun ve cu'de ve selihe ve fulful-ı esvedve fulful-ı ebyaz ve dar-ı fulful ve za'firan ve darçin ve câvşir ve besfayic ve sekbinec ve cünd-i bidester ve mürr-i safî ve fatrasaliyun ve ziravend-i müdahrec ve 'usare-i afsentin ve ferfiyun²¹⁸

(82a)sünbül-i tıb ve hamama ve zencebil her birinden ikişer dirhem çıntıyane-i rumi ve ustûhudus her birinden ikişer buçuk dirhem edviyyeleri döğüp eleyeler ve samgları müsellele ısladalar andan bir yere getirüp'asel-i musaffâ birle ma'cûn edeler şerbeti dört miskal ola şolsuyılaicüreler kim içinde eftimun ve besfayic ve zufa ve helilec-i kâbili ve lisanü's-sevr ve ustuhudüs ola her birinden hacet mîkdarı alup kaynadalar ve bezr-i milh-i nebtî katup andan isti'mâl edeler bu şol terkiblerdendir kim kuvveti dört yıla degindir altı ay saklayup reşide oldugdan sonra isti'mâl edeler şifâ²¹⁹

Sıfat-ı ayaric-i lugaziya terkibine göre sırasıyla hanzal, soğan, katran köpüğü, bingöz otu, kara çöpleme, çadruşağı otu, bağbozan, yer palamudu, günlük ağacı, sabır otundan yaklaşık 9 gr. alınır. Kılıç otu, venüssaçı ve tarçın ağacı, kara biber, ak biber

²¹⁷ Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Terceme-i Akrâbâzin*, 81A.

²¹⁸ Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Terceme-i Akrâbâzin*, Fatih Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul, No. 3536, 81B.

²¹⁹ Sabuncuoğlu Şerefeddin, *A.g.e.*, 82A.

ve safran, tarçın, cavşir otu, sekbinec, cünd-i bidester, yabani kereviz ve dişi ziravend, sütleşen ve sümbül, güvercin otu, zencefilden yaklaşık 6 gr. alınır. Yılan otu, karabaş otundandayaklaşık 6 gr. alınır ve dövülerek elenir. Reçine ile pişirilen bir tür macun olan müselleseleislatılmalı ve bal ile tekrar macun haline getirilerek hastaya su ile içirilmelidir. Çörekotu, helile otu, sığırdili bitkisi ve karabaş otu kaynatılır. Dört yıla kadar korunabilir altı ay saklayıp kıvama erince hasta için şifadır.

*(85a) ola sıfat-ı ayaric-i teyaderyetus bu terkinü' (85b) adı teyaderyetusdur bir padişah vardı anun zamanında düzüldi anun adı verildi şerif ve kadim devalardandır Calinus zamanından evvel düzülmüştür hassa dükelli su'ü'l-mizaclara kim burudetden ola ve rutubetden ola giderür ve kuluncı açar ve zahmetsüz ishal eder ve hayzı dahı açar ve nisyanı giderür ve barası ve **cüzâmi** ve şol istiskayı kim ciğer sovukluğundan ola za'il eder²²⁰*

Şerefeddin Sabuncuoğlu sıfat-ı ayaric-i teyaderyetus adı verilen özel bir terkipten bahsetmiştir. Bu ilacın Galen zamanından daha öncelere kadar dayandığını belirterek mizaç yorgunluğuna da iyi geldiğini bildirmiştir. Bu macun kulunçları giderir, hayzı kolaylaştırır, ishal eder, barasa ve cüzama iyi gelir. Osmanlı hekimleri ilaç terkiibi verirken ayâriclere çokça yer vermişlerdir. Ayâric, macunları ifade eden bir terimdir. Terceme-i Akrabadin'de ayâricler sekizinci bölümde yer almış ve yirmi iki ayâricin tarifi yapılmıştır. Eserdeki macunların adları şu şekildedir, “ayaric-i rûfes, ayaric-i luğaziya; ayaric-i erkifanis, ayaric-i calinus; ayaric-i teyaderyetus, sıfat-ı ayaric Ebu Ali Sina ayaric-i faykara.”²²¹

*(187a) sıfat-ı habb kim fayide eyler da'ü's-sa'lebe ve **cüzâma** ve sevdadan tevellüd eden marazlara fayide eyler ahlattı budur efitmun dört miskal besfayic üç miskal hanzal ve sakmuniya ve nemek-i hindi ve afseniin her birinden ikişer miskal sabır on iki miskal dögeler eleyeler hab edeler şöyle kim resmdür şerbet iki miskaldur bir dürlü dahı kim sevdadan olan da'ü's-*

²²⁰ Sabuncuoğlu Şerefeddin, A.g.e., 85A.

²²¹ Sibel Murad, “Terceme-i Akrabâdin'de Terkipler ve Adlandırılmaları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 12, S. 2. (2011): 82-94.

*sa 'lebe fa'ide eyler ahlatı budur afsentin bir dirhem haceri laciverd dört dank milh-i nefti iki dank ğarikun*²²²

Eserde sıfat-ı habb adındaki terkip sevdadan oluşan hastalıklara fayda verdiği gibi cüzzama da iyi gelmektedir. Bu ilacın terkiibinde eftimun, hanzal, bingözotu, pelin otu, sabır otundan alınır ve önce dövülür sonrasında ise eleme işleminden geçirilerek hap haline gelir.

*(190a) sıfat-ı habb kim sevdayı ishal eder alalar eftimun on dirhem besfayic ve ğarikun beşer dirhem şahm-ı hanzal iki dirhem milh-i nebti bir dirhem karanfil bir dirhem dükelsin dögeler ve eleyeler ve yoğurular ve hablar edeler şöyle kim resmdür şerbet iki buçuk dirhemdür bir dürlü dahı ancılayın kim sevdayı ishal eder ahlatı budur eftimun dögülmüş ve elenmiş arınmış kuru üzümle yoğurular şerbet beş dirhemden on dirheme degindür mâlihulyaya ve uyuzaya ve cüzâma (190b) fa'ide eder*²²³

Sıfat-ı habb sevdada hıltının bozulmasından kaynaklı hastaları ishal eder. Dövülmüş ve elenmiş eftimunu kuru üzümle yoğurarak şerbet halinde tüketmek kara sevdaya, uyuzaya ve cüzzama fayda sağlar.

Cürcâni'den çevrilen eserde cüzzamın tedavisine yönelik çok sayıda bitkisel ilaçların formülleri ve bazı macunların adları verilmiştir. Örneğin *tiryak-ı faruk* adındaki macunun; yılan, akrep, örümcek sokmalarına karşı iyi geldiği gibi safradan kaynaklı hastalıklara, cüzzama da iyi geldiği bildirilmiştir. Müellif burada adı geçen macunun özellikleri ile ilgili detaylı bilgiler vermemiştir fakat *habbüz-zeheb* adında bir başka macunun tarifini vermiştir.²²⁴ Balgam ve sevdadan ileri gelen bazı hastalıklar için *macun-ı inkarziya* adı verilen ilacın terkiibine göre ise sümbül, yalancı tarçın, Hint sümbülü, safran, bağbozan, ayrık otu, şih-i Ermeni, karanfil, katran köpüğü, mavi zambak kökü gibi bitkiler bir gece öncesinden sirke içinde ıslatılır ve bal kıvamına gelince altı ay kadar bekletildikten sonra sıcak su ile cüzzamlı hastaya içirilir.²²⁵

²²² Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Terceme-i Akrâbâzin*, Fatih Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul, No. 3536, 187A.

²²³ Sabuncuoğlu Şerefeddin, *A.g.e.*, 90A.

²²⁴ Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Terceme-i Akrâbâzin*, Fatih Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul, No. 003536, 187A.

²²⁵ Sabuncuoğlu Şerefeddin, *A.g.e.*, 47b, 48A.

Eserde cüzzama tesir eden *habbü'z-zeheb*, *habbü's-şebbyar*, *davaü's sene* adındaki bazı macunların adları verilmiştir.²²⁶

3.3.8. Yadigâr-ı İbn-i Şerîf (1425)

Bu çalışma için Topkapı Sarayı Revan (1684) nüshası kullanılmıştır. *Yadigâr*'ın, İbn-i Şerîf tarafından 1425 yıllarında yazıldığı bilinmektedir. Müellif hakkında net bilgiler elde edilmese de onun XV. yüzyılın başlarında Bursa'da bu eseri yazdığı ve Umur Paşa'ya sunduğu tahmin edilmektedir. Müellif eseri meydana getirme sebebi olarak ise Müslümanların sıhhatine çareler aramakta fayda sağlamak istediği için yazdığını ifade etmektedir. Bu eser en temelde iki konu üzerine yoğunlaşmaktadır. İlk konusaglıklı olabilmek için gerekli şeyler diğeri ise hastalıklara karşı tedavi yöntemleridir. Eser beş bölümden oluşmaktadır. Dördüncü bölümde ise deri hastalıkları ve tedavi yöntemleri belirtilmiştir.²²⁷ Bu bölüm cüzzamın ele alınması bakımından önem arz etmektedir.

*(11b) ve şeftaluyı ve zerdâlûyı ve ekşi nârı biri biri ardınca yimeyeler sirkeli aş ile koruk aşın tuzlu balıgla yimeyeler ve nemeksu et ile dahi yimeyeler pirinci sirke ile yimeyeler gügercin yavrusın sarımsag ile ve soğan ile ve hardalileyimeyeler bu üç nesnelere ile gügercin yavrusın dâyim cem'idüb bile yiseler kanı göyündürür **cüzzâm** ider az yimekde ve gâh gâh yimekde nesne yokdur müdâvemeden sakınmak gerek²²⁸*

Bazı osmanlı hekimlerine göre besinleri bir arada tüketmek rahatsızlıklara neden olmaktadır. Bu sebeple eserde besinlerin doğru tüketimini izah etmek üzere açıklamalar verilmiştir. Müellife göre şeftaliyi, zerdaliyi ve ekşi narı üst üste yemekdoğru değildir. Sirke ile balık ve pirinç tüketilmemelidir. Aynı zamanda güvercin yavrusu, sarımsak, soğan ve hardal ile yenmemeli eğer yenilirse kan katılaştırarak cüzzama sebep olmaktadır.

(24a)On birinci bâb kusmak tedbirindedir.Bir kişinin kim göksi tar ola ve ensüz ola ve boynu uzun ola ve hançeresi taşra peydâ ola ol kişiye kusmak

²²⁶ Sabuncuoğlu Şerefeddin, A.g.e., 61A.

²²⁷Tabîb İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, çev. Orhan Sakin vd., 33.

²²⁸ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, Tabîb İbn-i Şerîf, *Yadigâr* Topkapı Sarayı Revan, İstanbul, No. 1684, 11B.

*eyüdegildir ve şol kişi kim sinesinde zahmet ola ana kusmak eyüdegildir ve bir kişinin kim dimâgıza'îf ola veya kati etlü ola ve semiz ola ol kişiye kusmakdan ot içmek yegrekdür ammâ kusmagın menfa'ati bir nice dürlü marazlara fâ'ide ide ve mi'deyi pâk ide ve yaramaz arzûları gidere kil yemek gibi ve gayrı toprak yemek gibi ve gayrı nesnelere arzûsı gibi ve yemek iştihâsın getüre ve yerakâna fâ'ide ide ve eli ayağı ditreyen kişiye ve fâlice ve lakveya ve mâlîhülyâya ve demregüye ve **cüzâma** fâ'ide ide²²⁹*

Kusmanın faydalarının anlatıldığı bu bahiste insan bedeni üzerinden kusmanın sağlığa yararları bildirilmiştir. Müellife göre göğüs kafesi dar ve boynu uzun olan kimseler için kusmak iyi değildir. Ancak kusmak mideye iyi geldiği gibi, iştah getirir, felç ve inmeye, kara sevdaya, temreye ve cüzâma fayda sağlar.

*(52b) ve şehvet-i ta'âm âdetinden ziyâde olmak sû'î'l-mizâc mukaddimesi ve nişânı ola mi'dede ya mâdde ile ya mâddesiz şehvet sâkit olması mi'dede yel mütevellid olmadan mi'de ağzının ıssılığına alâmet ola ekşiler arzu etmek safrâ mütevellid olduğunun nişânı ola ve tiz nesnelere arzu etmek hardal gibi ve buna benzer ne var ise mi'dede mâdde galîzliğinin alâmeti ola ve göz kızıl olmak reng-i rûytireliği ile ve nefes tarlığıyla ve âvâz tutulmasıyla mukaddime-i **cüzâm** ola²³⁰*

Midede oluşan asitli salgının çoğalması safradaki dengelerin bozulduğuna alamet etmektedir. Bu durumda hasta kişi ekşi besinleri tüketmek ister. Safranın bozulmasına bağlı olarak midede zararlı maddeler barındığında cüzâma hastalığına sebep olur. Cüzâmın belirtilerinde ise göz kızılılaşır, titreme başlar ve nefes darlığı oluşur.

(64a)Eyâric-i lukaziya nüsha-i ma'rûfdur bu bir mübârek terkîbdür ve bunun menfa'atleri çokdur yaramaz mi'de mâddeleri bedenine ka'rından çeke ve mazarratsız ishâl ide soğuk marazlara ve dîvânelige ve sar'a(64b) ve kulak sağırlığına ve fâlice ve istirhâya ve sekteye fâ'ide idiüb gidere mi'deyi pâk ide ve ciğer süddelerin açâ ve zıkku'n-nefese fâ'ide ide ve dürlü ve dürlü cerâhatlara ve cemî'balgamî'illelere kim hâm hıldan mütevellid olmuş ola cemî'sevdâvî'illelere ve evcâ'-ı mefâsile ve nıkrîse ve ırku'n-nisâyâ ve dâü's-sa'lebe ve başda olan eski cerâhatlara ve bahak ve barasa ve temregüye ve

²²⁹ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 24A.

²³⁰ İbn-i Şerîf, *A.g.e.*, 52B.

tenneşür dedikleri 'illete ve **cüzzâma** ve hanâzîre ve cemî'sovuk veremlere ve seratânafâ'ideidüb gidere san'atı budur şâhm-ı hanzâl beş dirhem basal-ı unsul-i müşevvâ ki hamîr içinde kaplanmış furunda veya ocakta pişmiş ola ve gârîkûn ve mahmûde ve kara harbak ki Türkçe karaca ot dedikleri otur ve vaşak ve uskurdiyûn kim Türkçe yaban sarmısağı derler her birinden dörder dirhem ve Şabur ve Cihânbaht nüshasında her birinden ikişer buçuk dirhem zikrolunmuşdur ve aftîmûn ve kemâderyus kim Türkçe hamâdre derler ve mukul-i ezrak ve sabır her birinden üçer dirhem ve hâşâ kim Türkçe boz süpürge derler ve hayufârikûn ve sâdic-i hindî, sâdic-i hindî bulunmazsa tabîbler tenbûl yapragına bilmezliklerinden sâdec derler İbn-i Baytar rahmetullâhite'âlâ kitâbında zikretmişdür sâdece yerine tenbûl yaprağın ma'cûna katmak hatâdır demiş bedelin katmak gerek ya sünbül veya selîha ideler ammâ bu iki edviye terkîbde vardır²³¹

Eyaric-i lugaziya önemli ve faydalı bir ilaçtır. Deliliğe, sar'aya, sağırlığa, felce iyi gelir. Ciğerlerin süddelerini acar. Cüzzama, behaka, barasa, baştaki cerahlara iyi gelir. Bu ilacın terkibine göre ise, hamur ile kaplanmış bir fırında veya ocakta pişirilmek üzere hanzal otu, karaca ot, vaşak, bağbozan, sabır otu, boz süpürgeден yaklaşık 9 gr., hayufârikûn (sarı kantaron) ve sâdic-i hindî (hintsünbülü) alınır ve ilaç haline getirilir. Müellife göre eğer hintsünbülü yoksa bazı tabiplerin tenbul yaprağı dedikleri Hindistana ait bir yaprak olan bitkiyi önerdiklerini ancak bunun yanlış bir önerme olduğunu belirtmiştir. Bu bitkinin adını İbn-i Baytar'ın verdiğini de belirtmiştir.

(89b) sıfat-ı şarâb-ı şâhterec uyuza ve gicige fâ'ideider ve **cüzzâma** yarar ve ahlâtı teskin idüb safrâ galebesine ve sevdâ galebesine fâ'ideider ve tabî'ati telyîn ider ve balgamî hıtları ishâl ile çıkara ve sevdâ-yı muharrakayı çıkara ve san'atı budur sarı helîle kabı otuz dirhem helîle-i Kâbilî kabı yigir midirem kara helîle yigirmi dirhem lisânü's-sevr yigirmi dirhem ve besfâyic-i ahzâr yigirmi dirhem kabı yunulmuş buyân kökü yigirmi direm baldır ı kara yigirmi direm ve sinâmekki yigirmi direm kuru erük otuz tane unnâb ve sipistân ellişer tane temirhindî çekirdeğinden ve lifinden arınmış otuz dirhem kuşüt tohumu üç dirhem gül düğülcügi ve kadın tuzluğu beşer direm benefşe yedi direm tâze

²³¹ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 64A.

nîlüfer otuz çiçek döğülecek edviyelerini döğeler (91a) ve döğülmeyecekleri dögmeyeler bin iki yüz dirhem şâhtere suyu içinde ısladalar bir gün bir gice tura andan kaynadalar üç bahşından bir bahşı kala bezden sıkup süzeler şerbeti yedi dirheme dekdür üzerine mâ'ü'l-cüb ya'ni süd kesügi içeler vakt ola kim hıyârşenbe balın katalar ve mahmûde dahi katalar içenin kuvvetine ve tabî'atına göre tabîb maslahat göre ve vaktine göre ve mizâcına göre pişüreler²³²

Bu pasajda müellif cüzzama iyi geldiğini söylediği ilacı bize anlatmaktadır. Bu ilacın cüzzam dışında da birçok faydası olduğunu belirttikten sonra kaşıntı ve uyuza iyi geldiği, insanda sakinliğe neden olduğu, insanın bedeninde hastalığa neden olan mikropları söküp attığını söylemektedir. Birden fazla yararı olan ilaç şu şekilde hazırlanmaktadır: kara helile otu 60 gr., sığır dili otu 60 gr., kabuğu alınmış meyan kökü 60 gr., demirhindi (çekirdeksiz ve lifsiz olacak) 90 gr., sarı helile otu kabuğu 90 gr., çıyan otu 60 gr., olgun kara helile otu 60 gr., menekşe 21 gr., kuşüt tohumu 9 gr., sinameki otu 60 gr., ince gül yaprağı 15 gr., kadın tuzluğu bitkisi 15 gr., baldırıkara otu 60 gr., 50 tane hünnap meyvesi, 30 tane kuru erik, 50 tane Asur eriği, bir arada taze nilüfer ile beraber hafifçe dövülerek birleştirilir daha sonra da 3.6 kilogramlık şahtere otlu suda bekletilir. Bu karışım bir gece dinlendirildikten sonra ertesi gün kaynatılır, taki bu karışımdan geriye üçte biri kalana kadar. Ve nihayetinde kalanlarda suyundan arındırılır ve ilaç hazır olur. Bu karışım oral yollarla tüketilir ve en fazla 21 gr. kullanmak gerekir. Karışım tüketildikten hemen sonra üzerine çökelek (süt kesigi) içilmelidir. Bu ilacın tüketiminin kolaylaşması adına isteyen acur balı ve kuzu sarmaşığı ile de tüketilebilir. Ama en nihayetinde karışımın miktarını hekim kişiye göre belirlemelidir. Hastanın durumuna göre bazen bu karışıma 9 gr. pelin otuda ekleyebilir.

(94a) On ikinci bâb tiryâklarda ve eyü ma'cûnlar beyânındadır (94b)Tiryâk-ı fâruk kim tiryâk-ı ekber dahi derler ef'î yılan sokduğuna ve cemî' yılanlar sokduğuna fâ'ide ider ve akrep sokduğuna ve bödedikleri canavar kim büyük örümcege benzer anın sokduğuna ve kuduz it taladuguna fâ'ide idüb halâs ide ve cemî' öldürücü aguların mazarratın def'ider ve cemî' balgamî illetlere ve sevdâvî illetlere fâ'ide idüb zâ'il ider hâssa cüzzâm illetine ve

²³² İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 89B-90A.

sar'a' illetine ve fâlice ve sekteye ve ra'se kim balgamdan ola ve lakveya ve vesvâs olan kişilere fâ'ide ide ve âdemi bahâdır ider ve yürek oynamasına kim balgamdan ve sevdâdan ola fâ'ide ide ve zıkku'n-nefese balgamîye ve âvâzı (95a)dutulan kişiye ve âvâzı bâtil olanlara ve balgamdan olan baş ağrısına ve şakîka ağrısına ve balgamî baş çegz inmesine fâ'ide ide ve ciğer sovuklugundan olan istiskâya ve öksürükle kan tüküren kişiye ve balgamî kulunca ve sahc-ı em'â olan kişiye kim bağırsak ağrısı ve yargıdır ve kurûh-ı em'âya kim sevdâdan ve tuzlu balgamdan mütevellid olmuş ola ve bögrek ve kavuk ağrısına ve kavuk dağı taşı uvadub çıkarır ve cigerin ve talagın süddelerin açâ ve bağlanmış hayzı açâ ve bevl tutulduğun açâ ve ölmüş oğlanı anası karnından çıkara ve galiz yelleri cigerden gidere ve katı şişleri kim cigerde ve talakda ola zâ'il ide ve hayza' illetini kim karın burusıdır gidere ve nemâz bozu gidere ve talakta olan yerakâmı gidere ve cu'u'lkelb' illetine faide ide ve üşüdüci ve ditredici ısıtma kim ıssı olmaya fâ'ide ide ve harâret-i garîziyyeye ve rûhameded ide her ki tendür üstlükde endâze ile karşı aguların mazarratın def'ide ve tâ'ûn çıkarmaya ve ıssı marazlara ve kandan ve safrâdan olan²³³

Müellifin eserinden alınan bu pasajda *Tiryâk-ı Faruk/ Ekber* isimli macun ilaçtan bahsedilmektedir. Müellife göre bu macun, cüzzam hastalığına, kalp krizlerine/ spazmalarına, sara hastalığına iyi gelmesinin yanında normal insanları da güçlü kılmaktadır. Ama bu ilacın en temelde iyi geldiği hastalıklar genel olarak zehirli sürengenlerin sokmaları sonucu oluşan hastalıklardır. Yılan sokmaları özellikle de engerek yılanı sokması, böcek ve akrep sokmalarına iyi geldiğini yazmaktadır. Hatta kuduz köpek ısırması sonucu oluşan kuduz hastalığına bile iyi geldiğini söylemektedir. Bu ilaç ses kısılmasına ya da dil tutulmasına, migren ağrısına, baş ağrısına, baş dönmesine de iyi gelmektedir. Kan öksüren kişiye, ciğerde toplanan suya, her türlü bağırsak hastalığına, kulunç ağrısına, mesane ve böbrek ağrılarına da iyi gelmektedir. Böbrekte oluşan kumu attığına, taşıda küçülttüğüne, idrar yollarında oluşan problemlere iyi gelmektedir. Bu ilaç, anne karnında ölen bebeğin doğal yollardan çıkmasına kolaylık sağlar. Ciğer ve dalakta oluşan şişlikleri indirir. Obez hastalığına ve doyumsuzluğa iyi gelir. Sıtma hastalığına iyi gelir. Kandan kaynaklanan her türlü

²³³ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 94B.

hastalığın şifasında faydalı olmasının yanı sıra veba gibi illetlerin şifasında da faydalıdır.

(95a) *Tiryâk-ı fârukun terkîbi budur akrâs-ı unsulî kırk sekiz miskâl akrâs-ı af 'î yigirmi dört miskâl akrâs-ı enderhorun yigirmi dört miskâl fulful-i siyâh ve afyon her birinden yigirmi dörder miskâl dârçîn zamân-ı evvelde on iki miskâl katulur imiş ammâ Calinos devrinde bir ulu tabîb varmış yigirmi dört miskâl*
(95b) *idermiş kızıl gül on iki miskâl yâbân şalgamı tohumu ve yaban sar'amsağı kim sakurdiyûn derler ve gök süsen dibi kim irsâ derler ve gârîkûn kim katran köpüğü derler ve rubbû's-süs kim buyân balı derler ve belesânyacı her birinden on ikişer miskâl ve Mürr-i Mekkî altı miskâl eger ele girmezse veznince cevz-i bevâ katarlar ve za'ferân ve zencebîl ve râvend-i çînî ve beş barmak dedikleri ot kim ana bantâfilyûn derler ve tag yarpuzu ve farâsiyûn kim Türkçe itsiyegi derler ve Rumca kaluaserfus derler bir dürlüsüne dahi Türkçe kavkaz derler ve kele türbüsi dahi derler ve fatrâsâliyûn kim taş kerefesi derler sâhil yerlerde biter kara kara iri tohumları olur kerefes yapragına benzer ve büyük ve kaba yaprakları olur ve ustuhûdûs kim karabaşlı derler ve kust ve fulful-i ebyaz ve dâr-ı fülful ve günlük ve müşk-i taramşî' ki yarpuzun nev'indendir ba'zıları Türkçe feleskündür derler ve azhır-i Mekkîya'ni Mekke ayrugı ve meneküş ağacının sakızı kim Arabcal ku'l-butm derler ve selîha kim Türkçe borucuk kökü derler ağaçlarını süpürke iderler kökünün kabına selîha derler kızıl kan renkli olur kızılca ve değirmice yemişleri olur ve sünbül-i Hindî ve ca'da her birinden altışar miskâl ve mî'a-yisâ'ile kim Türkçe zıgala derler Menteşe ilinden gelir kara günlüğün revâgıdır bal gibi koyu olur hûb (96a) râyihası olur ve kerefes tohumu ve sîsâliyûs ve ak hardal ve kemâderyus kim Türkçe avratlar hamâdre derler ve nânâh kim Akşehir'de biter anda anîsûn derler kerefes tohumuna benzer sûrettebi-ayni hîssi râhiyası ve issita'âmı olur ve kemâfitûs kim Türkçe hırb tutan derler tarlalarda ve ekinlerde olur çam râyihası gibi râyihası olur saruçiçegi olur ve usâre-i lihyetü't-teys kim Türkçe teke sakalı derler iki dürlü olur biri saru çiçekli olur kendeneyapragına benzer incerek ucları sivri olur ve hem yerler ve südi olur ba'zılar yelmük derler ve ol bir nev'dahî iki dürlüdür kim bi-aynihî birbirine benzer ammâ bir nev'i dahi olur kim gayet eyüsi oldur değme tabîb şimdiki asırda bilmez kati kâbızdır mazu gibi dil*

burur güzel rengi olur al renklü olur al renk içinde ağacının ak çiçeği olur ufacık goncegonce olur evet açılmaz kuru olıcak kabkara olur yaşlıkda olan letâfet gider panbukluk derler bir ot olur bayırlarda ve taşlar aralarında biter hoş râyihası olur lâden anın üzerine yagar kızıl gül gibi çiçeği olur ortası saruca bi aynihî irakdan kızıl güle benzer ve ba'zı yerde ak çiçekli olur ortası saruca yeşil yaprakları olur kış ve yaz yaprakları yeşildür alçacık agaccıkları olur hûb râyihası olur dimâg katî sever Sakız adasında ve Aydın (96b) ilinde çokdur gice ile ol ağacın üzerine çiy düşer ol çiyi cem'iderler lâden hâsıl olur ve agustos ayından gayrı zamânda cem' olmaz lihyetü't-teys ol lâden ağacının dibinde biter kendü kökünden çıkar hilkatdür Tanrı'nın sun'ından ol ağacın tabî'ati hâr ve yâbisdür bu dedigimiz nesne kim panbukluk ağacının kendü dibinden bitüb hâsıl olur tabî'ati bârid-yâbisdür kekredür dahi kâbızdır ta'âmî şâhiddür sovucluga lâkin her panbukluk ağacının kökünde bitmez yigirmi otuz kökde bir bulunur evvel bahârda bulunur ya bulunmaz yıl yağmurlu olduğu zamân anı istemek gerek zîrâ değme vakitte bulunmaz asıl tahkîk-i lihyetü't-teys oldur tatvîl-i kelâmdan gazez bu ki gayet gereklüdür şimdiki asırda etibbâ ortasında meşhur lihyetü't-teys teke sakalı ve yelmük dedikleri otudur kim saru çiçekli kendene yaprakludur ve tatludur yiniür kekre degildür galat iderler lihyetü't-teysden matlûb kâbızlıktır hattâ kitâblarda hâtûnları kız oğlan gibi biker ider diyü zikrolunmuşdur hâcet olsa lâden ağacından isteyüb bulalar gül vaktinde cem'idüb saklıyalar ve sünbül-i Rûmî kim Türkçe çetük otu derler asârûna benzer ba'zılar asârûn nev'inden tutarlar râyihası hemân sünbül-i Hindîr âyihası gibidür kedi sever göricek ikisine dahi yüzün gözün sürer evet (97a) tahkik sünbül-i Rûmîdir sâdic-i hindî ele girmezse veznince bedel sünbül-i Rûmî koyalar ammâ sâdic-i hindî ele girmez zemâne etibbâsı tenbûl yaprağın sâdic-i hindîdiyü yerine isti'mâliderler hatâdır İbn-i Baytar kitâbında zikretmişdür bi-aynihî ben dedigim gibi ben dahi andan zikrettim tâ mütâla'a edenler İbn-i Baytar sözüne ve kemîne-i İbn-i Şerîf sözüne i'timâd ideler nice tabîblere i'timâd ve taklîd etmeyeler zîrâ sâdic-i hindî mefkûddur ele girmez bilenler kalmadı Hindustân'da dahi bunda dahi yanlış otlar çok isti'mâl iderler hayırlı olan oldur kim üstâdlar bulunmayan edviyeye bedel kodukların ideler bedeliyâtda göreler kangısı münâsib ise şöyle kim tekrâr olmaya anı bedel koyalar mû dedikleri ot dahi ele girmez yerine bedel cevz-i bevâ ideler

ve çentiyâne ve raziyane tohumu ve tîn-i mahtûm ki Rumca limnos-ı fâ'ide derler Türkçe Limnos aşısı demek olur Limnos Akdeniz içinde bir cezirenin ismi dürtîn-i mahtûm anda olur ve kalkatar kim sarı zâcdır ve hamâme ve eğir ve habb-ı belesân ve hayu fârikûn kim saruca çiçeklü otur kande gerekse biter uvacık yeşilce yaprakları olur sezâb yaprağı şeklinde kokusu çam agacı kokusu gibidir kuruyacak cemî'eczâsı kızıl olur budakları ve tohumu kan kızıl olur tohumları agzı açık dedikleri tohum şekillüce(97b) olur tohumları söbece söbücegalaf içinde olur budakları ba'zı yerde çok olur uzanur iç agrısına ve kan gidene isti'mâ liderler döğüb balla karışdırarlar yedürürler derhâl kanı keser mücerrebdür halk ortasında ve Magnisa şehrinde bevâsîr için çiçeğiyle bile döğüb yedürürler gayet iyüdür ammâ müdâvemet gerekdür ba'zılar bu hayu fârikûn dedikleri ota berâber kara incir yaprağın katarlar ve incir yaprağından eksicek gayet gubâr-ı meshûk demür bokun katarlar balla karışduralar dört beş gün kadarı yerler ve birkaç def 'a aşağıdan tükriikle münceşâf ideler eger taşrada bevâsîr zâhir olursa tükriikle münce idüb dürteler derhâl bevâsîr eseri kalmaz def' olur mücerrebdür ve fû dedikleri ot bayırlarda taş arasında biter taşlu yerlere mahsûsdur bi-aynihî Bursa şehrinde biten çetük otu yaprağı gibi olur gedikleri olur yaprağının uçları söbürek aşagısı yassırak olur budacı çok olmaz bir olur veya iki olur togrutogru çıkar budagının içi ko'uk olur çiçeği uvacık olur depesinde galabece olur rengi agla kızıl karışık olur ol budaklanmadan bitdüğü vaktin kerefes şeküllü biter biter agı ucundacı yaprağı inlü ve subirek olur yılda iki kez yapraklanır bir evvel bahârda ve bir güz faslında ve kuruyıcak kurusu akça kalur içi boş olur uzunca söbüce kökü olur (98a) emcek emcek söbice olur ucları incecik olur kokusu bi-aynihî sünbül-i Hindî gibidir ve çetük otu gibidir elbette bu üçünün râyihası birdür ve hem fi' lde dahi birdür ve zamg-ı Arabî ve kartamana kim Türkçe Kastamonu vilâyetinde carg-ı sıra derler kuru ete ekerler râziyâne tohumu sûretlü tohumdur evet büyükdür ve hem uzundur inlüdür râziyâne tohumundan ve anîsûn ve akâkıyâ ki²³⁴

Müellifin bir önceki pasajda faydalarını saydığı Tiryâk-ı Faruk/ Ekber isimli ilacın, bu pasajda da nasıl yapılacağından bahsetmektedir. Bir çeşit panzehir olarak hazırlanan akrâs-ı unsulî isimli macundan 216 gr., yine bir çeşit panzehir olarak hazırlanan akrâs-

²³⁴ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 95B-98A.

1 af 'î macunundan 108 gr., akrâs-ı enderhor isimli panzehirden de 108 gr., kara biberden 108 gr., afyondan 108 gr., (yazar bu oranın Hekim Bergamalı Galen'den önce 54 gr. olduğunu bu hekimden beridir de 108 grama çıkarıldığını söyler.) kırmızı gül 54 gr., mavi zambak kökü 54 gr., yaban sarımsağı 54 gr., meyan kökü balı 54 gr., yaban şalgamı tohumu 54 gr., belesan ağacı yağı 54 gr., çeşitli otlardan elde edilen bir çeşit reçene olan mürsafî 27 gr., karabaş otu 27 gr., beşparmak otu 27 gr., safran 27 gr., Çin raventi bitkisi 27 gr., sivri biber 27 gr., günlük otu 27 gr., menekşe ağacının sakızı 27 gr., küçük Hindistan cevizi 27 gr., uzun biber 27 gr., Mekke ayrılığı 27 gr., Hint sünbülü 27 gr., zencefil 27 gr., yavşan otu 27 gr., dikenli kavkaz otu 27 gr., börücek kökü borucuk kökü 27 gr., kündür bitkisi 27 gr., sancı otu 18 gr., ak hardal 18 gr., anise bitkisi 18 gr. (bu bitkinin Akşehir civarında bulunduğunu yazar aktarır), hamadre otu 18 gr., kereviz tohumu 18 gr., orman tavuğu gözü (bedenos) 18 gr., keçi sakalı 18 gr., meryem otu 18 gr., afşar otu 18 gr., turak otu 18 gr., hamam otu 18 gr., fû otu 18 gr., anason 18 gr., centiyane kökü 18 gr., çakşır otu 18 gr., kartamana 18 gr., bağırsak tedavisinde kullanılan zamg-ı Arabî 18 gr., rezene tohumu 18 gr., eğir kökü 18 gr., kiraz 18 gr., yaban mersini tohumu 18 gr., süzme bal 9 gr., kanna 9 gr., serafyun ilacı 9 gr., kanatron yağı 9 gr., erkurtaran 9 gr., kafur 9 gr., castoreum (kunduz taşağından elde edilen hayvansal yağ) 9 gr., çavşır bitkisi 9 gr., on adet arpa, 4 adet tatlı arpa ve meyve kabuğundan yapılmış güzel kokulu sıvı. Tane halinde olan bu malzemeler belesan ağacı yağı ve hazırlanan güzel kokulu içecek ile beraber ezilir. Bu ezilen şeyler kıvama gelmiş süzme bal ile karıştırılır. En son olarakta geri kalan yukarıdaki tüm malzemeler hep beraber karıştırılır. 6 ay durması şartıyla ya gümüş bir kap veya da seramik bir kap içinde arpa ile beraber bekletilir. 6 ayın sonunda ancak bu macun panzehir hazır hale gelir.

(101b)kim Arabca termîs derler Türkçe termiye derler sikencübîn unsuli ile vireler on gün balgamî öksürüğe ve sîne agrısına ve yan agrısına bir termîs kadarınca mâ'ü'l-asel ile vireler ya ılıcak su ile vireler ve mâ'-i cüllâbla vireler ve balgami ısıtmaya bir termîs kadarınca otuz dirhem şarâbla vireler ya ılıcak su ile vireler ve sar'a'illet için sikencübîn unsuli ile vireler ve baş agrısıçün ve şakîka ağrısı çün sikencübîn unsuli ile vireler ve hem anınla gargara buyurular ve fâlice ve ra'se ve lakveya ve bunların gibiye mâ'ü'l-usûl ile vireler ve cüzzâm illetine süd çürüğüyle vireler ve baras olan kişiye

*Mâü'l-asel ile vireler ve kulunc olan kişiye kaynamış râziyâne suyuyla veya kimnûn suyuyla vireler*²³⁵

Burada Arapça termiş Türkçe termiye adıyla anılan bitki bakla bitkisidir. Sirke ve balın karışımından oluşturulmuş olan sikencübin ünsil olarak verilirse balgamlı öksürüğe, ağrılara, göğüs ağrısına bal ile karıştırıp veya cüllâb adı verilen yumurta akıyla saflaştırılmış şeker ile verilmelidir. Fakat cüzzam için kullanılırken süt çürüğü ile karıştırıp verilmelidir. Baklanın barasa faydası ise süzölmüş bal ile karıştırılıp verilmesidir.

*(249a)ve cüzzâm ilâcî evvel vedecân dedikleri boyunda olan iki şâh tamarından bile kan alduralar şol kadar akıdalar kim ussı gitmelü ola evet ayın eskisinde alduralar ve mâlihulyâ ilâcın ideler ve her gün hammâma koyalar tatlu su ile yuyalar ve tâze südü şekerle dâyim içüreler gayet fâ'ide ide ve tâze üzüm şîresin her gün kırk diremiçüreler şöyle kim ol sâ'at üzümünden sıkılmış olalar ve üç miskâl tatlu badem yağıyla bile içüreler ve etmegi arınmış arpa unundan bişürüb yedüreler ve incir ağacının külünü bir gün bir gice su içinde isladalar ve biraz bûre katalar her gün hammâmda ol su ile yunalar ve bakla unu ve boy tohumunun unu ve bûre ve çöğen bunları karışdırıb hammâmda dürteler ve boy tohumun kaynadalar ve sabun ezeler dürteler nâfi' ola ve her*²³⁶

İbni- Şerif' e göre cüzzamın ilk ilacı vedecân²³⁷dedikleri şahdamardan kan aldırmaştır. Şahdamarından kan alınacak olan cüzzamlı hastanın çok fazla kanı alınmalı hatta neredeyse bu hastanın şuuru gitmeli ve bu işlem her ayın 3. veya 4. haftası yapılmalıdır. Buradaki ayın eskisi tabiri ise Kameri takvime göre ayın birinden on dördüne kadar olan günleri kapsamaktadır. Ayın on dördünden sonraki günler ise ayın eskisi olarak geçmektedir.²³⁸ Sonra mâlihulyâ (kara sevda) ilacı kullanılır ve her gün düzenli olmak üzere hamamda tatlı su ile yıkanılarak, şekerle karışık taze süt içirilmelidir. Her gün yaklaşık 120 gr. taze sıkılmış üzüm şiresi, yaklaşık 14 gr. tatlı

²³⁵ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 101B.

²³⁶ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 249a.

²³⁷ *Vedecân*: şah damarı. Bkz. İbn-i Şerif, *Yadigâr*, çev. Orhan Sakin vd. 730.

²³⁸ Cevdet Gökçay, *Ayın Eskisi ve Yenisi*, İnsan ve Hayat Dergisi, <https://insanvehayat.com/ayin-eskisi-ve-yenisi/> [11.08.2022].

badem yağı ile beraber tüketilmelidir. Bu hastalar her gün arpa unundan yapılmış ekmek yemeli ve incir ağacı külünden elde edilen kül, su ile bir gece bekletildikten sonra içine biraz beyaz tuz katılır, elde edilen bu karışımla her gün hamamda yıkanması gerekir. Bu karışımla yıkandıktan sonra hayfene çemen tohumu unu, bakla unu, çöven otu ve bûre otu karıştırılarak vücuda sürülmeli eğer hayfene çemen tohumu ununu sabunu ezmek süretiyle karıştırarak sürerse vücuda daha da faydalı olur.

(249b) her gün gâh gâh yaz günü olsa soğuk suya gire otura şöyle kim katı soğuk olmaya fâ'ide ide ve yemeği semüz tavuk şorbaları ve tâze kuzi etleri ola ve her sabah ayak yoluna vardıkdan sonra mu'tedil riyâzet etmek fâ'ide ide tenkiyeyi eyâric-i lugaziyayla ve matbuh aftûmûnla ideler ve **cüzzâm** için bir mücerreb ilâc kim gerçektir kan aldırıldıktan sonra ve tenkiyeden sonra ayu enceğinin mâyesini tamâmca yedürelbi-iznillâhi-te'âlâ **cüzzâm** illetinden halâs ola eger ol mâye ele girmezse bir küçücek ayu enceğini boğazlayalar tamâm yedürel ol marazdan halâs ola bir dürlü dahi mücerrebilâc kim bu dahi gerçektir ol **cüzzâm** olan kişinin elinin ve ayaklarının dırnaklarını keseler ziyâde şöyle kim etine degeba'zısı kanaya ve her dırnagın ayru ayru bezle sar'a koyalar andan **cüzzâm** olan âdemi bir eve koyalar taşra çıkarmayalar günde üç def 'a tâze tâze saru inek südüniçürel ve bir sabah ve bir öylen ve bir ahşâm hîç südden gayrı nesne virmeyeler su dahi içürmeyeler kırk gün tamâmsüdden gayrı nesne yedürmeyeler kırk günden sonra çıkara hakk-te'âlâ'nın kudretiyle sag ve selâmet olub ol zahmetden halâs ola bir dürlü dahi mücerreb ilâc ef'î şorbasıdır kim kaçan ef'î şorbasını **cüzzâm** olan kişi dediğimiz gibi aslıyla içse ve etin yese allahü-te'âlâ'nınazze ve celle fazlıyla **cüzzâm** illetinden ol kişi halâs ola ol şorbanın san'atı budur susuz yerden²³⁹

Müellife göre cüzzamlıhastâ, yaz aylarında ve sıcak günlerde soğuk su içinde bedenini dinlendirmeli ve her sabah hafif egzersiz hareketleri yapmanın yanında diyet de yapmalıdır. Bu hastalar genel olarak iyi beslenmiş tavuk çorbaları içmeli ve taze kuzu etiyle beslenmelidir. Cüzzamlı bir hasta kan aldırdıktan sonra eğer ayı yavrusunun mayesini yerse şifa bulur ama bunu bulamazsa bunun yerine ayı yavrusunun kendisini de yiyebilir. Bu tedavilerin yanı sıra geçmiş zamanlarda cüzzamlı hastaların el ve ayak

²³⁹ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 249a.

tırnakları tedavi amaçlı kesilmiştir. Ama buradaki en temel husus tırnak kesimi yapılırken hastanın tırnağı ete degecek kadar çok fazla kesilmeli hatta tırnakları kan içinde kalmalıdır. Bu yapıldıktan sonra da cüzzamlı hastanın parmakları ayrı ayrı sargı bezleriyle sarılmalı ve hasta eve kapatılmalıdır. Eve kapatılan bu hastaya sabah, öğlen ve akşam olmak üzere 3 defa sarı inekten elde edilen süt içerilmelidir. Hasta bu şekilde en az 40 gün karantina da kalmalıdır. Bu karantina sonucunda şifasını bulacaktır.

(250a) engerek yılanın dutalar kuyrugun ve başın bir darbla keseler gövdesinden ayırtlayalar yabâna atalar şöyle kim bir karışa yakın ola kesilen ve karnını yaralar içini çıkaralar yabâna atalar kendüsini yuyalar pâk ideler ve bir çölmege koyalar biraz tuz ve biraz turak otu koyalar ve azcık havlicân katarlar ve üzerine su koyalar ve azcık zeytinyağı koyalar kaynadalar eriyüb mûherrâ olunca andan sonra **cüzzâma** ol şorbayı içüreler ve etinden yedüreler eger düşüb akli giderse kifâyet ider ve eger düşmezse bir kez dahi içüreler ve etin yedüreler şuna değın tâ kim düşe ve gövdesi şişe kaçan bu alâmet olsa hemân kifâyet ider akli bir kaç gün gider ve bedeni kavlar derisi etinden soyulub dökülür tâzeeyü deri biter illetden halâs olur allahü-te'âlâ'nın lütf-u keremiyle bir dürlü dahi bir eyü mücerreb devâ kim cüzzâm illetini tahkîk giderir üç günde üç kez yemekle eger etleri dahi dökülmege başlamış olsa tanrı-te'âlâ fermâniyle hoş olub **cüzzâm** illetinden halâs ola alalar timsâhun kanından otuz direm günde onâr direm yâhûd on ikişer direm yedüreler andan sonra bir miskâl yağından erideler ve bir direm döğülmüş kâfûrı ol yağla karışdıralar kaşına ve kirpigine dürteler kaşını ve kirpiğini bitüre evvelki gibi ola tanrı-te'âlâ fermâniyle mücerrebdır hemân timsâh kanın bulmaga çare ideler bir mücerreb nesne dahi kim biz tecribe itdik gerçektir mâ-lâ-yesau't-fîb adlu bir büyük kitab vardır²⁴⁰

Müellif eserinde birden fazla tedavi metodundan bahsetmektedir. Örneğin bir tedavi metodunda, cüzzamlı hastanın engerek yılanı ile yapılan bir ilaçla şifa bulacağı yazmaktadır. Bu tedaviye göre engerek yılanı tutulduktan sonra kuyruğu ve başı ayrılıp atılmalıdır. Devamında da bu yılanın midesi yarılarak iç organlardan arındırılmak suretiyle su ile temizlenmelidir. Temizlenen yılan eti bir seramik kaba konulur ve içine patlıcan, turak otu ve tuz ile beraber su katılmalıdır. Bu işlemten sonra karışım

²⁴⁰ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 249a.

zeytinyağı ile beraber kaynatılmalıdır. Bu karışım kaynamaya başlayınca ateş ile ilişkisi kesilir ve hazırlanan ilaç cüzzamlı hastaya çorba şeklinde oral yolla hastaya içirilir ve karışımın içindeki katı malzemelerde yedirilmelidir. Bu yeme işlemi defalarca tekrarlanmalıdır taki hasta bu ilacı yemekten dolayı bayılana kadar hem çorbasını hem de etini yemelidir. Bu karışımı içmesi sebebiyle bazı hastalarda birkaç gün bilinç kaybı yaşanabilir. Ama bu ilacın tedavisinin sonucunda cüzzamlı hastanın derisi balık pulu gibi dökülmeye başlar ve alttan taze deri gelmeye başlar bu sayede de hasta sıhhatine kavuşmuş olur.

Bir diğer cüzzamlı hastanın şifa bulacağı metod ise şöyledir: timsah kanından yaklaşık 90 gr. alınmalı veya her gün 30 gr. ya da 36 gr. bu kandan hastaya içirilmelidir. Devamında da timsahın yağından yaklaşık 4,5 gr. eritilmeli ve yaklaşık 3 gr. dövülmüş kâfur ile karıştırılmalıdır. Bu karışım, cüzzamlı hastanın kaşına ve kirpiklerine sürelerle tatbik edilmelidir. Bu sayede hastanın kaşları ve kirpikleri eskisi gibi olur. Yazar, bu ilacı kendisinin denediği ve olumlu sonuç aldığını söylemektedir.

*(250b) edviyye-i müfredede gayet nefis kitabdır ol kitabda ayıtmış kim on üç kişinin **cüzzâm** illetini bir ot ile giderdim dimiş ol ota müfredât-ı ibn-i baytarda şecere-i ebî mülk derler ve şam'da sabûnü'l-kâk derler ve Türkçe köpürtgenya'ni çöğen derler ve karga sabunu dahi derler akarsular kenârında ve değirmen arkalarında biter ve sunun içinde dahi biter dört bucaklu olur na'naşekillüna'dan büyük yaprakları olur baldırı mor renkli ve kara olur ba'zı kişiler karaot derler dögecek sabun gibi köpürür anınla Türkler ton yurlar tonı agardır derler ve ba'zısının yaprağı ve baldırı dahi kara olur ol otun kökünü uvak tograyalar yunub pâkitdikden sonra sevdâyı giderir eyü münâsib edviyyelerle bile kaynadalar ve **cüzzâm** olan kişiye içüreler şöyle kim ol asıl ka'ide üzerine ay eskisinde vedecândan kan alduralar kim Türkçe şâh tamar derler âdemin boynında olur iki taraftan çokça kan akıdalar ussı gitmelü olinca andan eyü muğlâ-yımunzic içüreler sevdâvî hult için andan bu köpürtgen otunun kökünden beşfâyicle ve dahi şâhtere ile ve münâsib edviyyelerden bile kaynadalar mikdârlarınca ve bu köpürtgen kökünden çokça katalar şöyle kim otuz direm veya elli direm ola fi'linâzikedir kattı kuvvetlü degildir ve bununla elbette aftîmûn bişüreler eger kuvvetlü kişi olursa her def 'asına on direm katalar eger nâzik veya za'if mizâc(251a)...kişi olursa beş veya yedi sekiz direm katalar ve aftîmûn*

iedviyye ile bile bişürmeyeler sonra indirceğine yakın koyalar biraşca kaynadalar ve indüreler zira nazikdir kuvveti gider çok kaynârsa üçgün biri biri ardınca böyle içireler ve andan bir niçe gün dinlendüreler âsâyiş ola ve andan yine üç gün biri biri ardınca içüreler kırk gün mikdârı bununla böylece ilâc ideler tanrının fermânıyla derisini kavladasaru sular akıda tamâm hoş olunca ilâcın böyle ideler ve bu ilâc ortasında kırk gün mikdârı her gün köpürtgen yaprağını sâyagıyla veya şîrûgan yağıyla bişüreler yedüreler bol bol zira kim bu otda sırr vardır ve acâyib fâ'desi vardır ve bu bâbda ve hem suyundan sıkub badem yağıyla bile burnın atamzıralar fâ'ide ide ve her gâh ki bu otdan aftîmûnla ve münâsib edviyyeler ile içüreler taşra ura deriden işlede kızıl kızıl idüb demregü şekillü nesne peydâ idüb deri kabara veya saru su aka gicimek ve acımak ziyâde ola tekrâr tekrâr içürmege meşgûl olalar ve fâ'ide itmesi ol ola kim taşraya def 'ide tabî'at yaramaz hultı tanrının fermânıyla bu ot sebebiyle mukayyed olub bu otila ilâca meşgûl olalar tamâm maksûd hâsıl olunca ve bir garîbce mücerreb nesne kim tahkik gerçektir şol nikâb kim oğlan ile bile togar ba'zı hâtûn kişi oğlan dogurıcak nikâblu togırır ol nikâbdan alalar yedi aded veya üç aded eline girdüğüne²⁴¹

İbn-i Şerif, Anadolu'da yazılan ve ilk tıp eseri olarak kabul edilen İshak b. Murad tarafından kaleme alınmış olan *Edviyye-i Müfredde*'de ele alınan cüzzamın tedavilerini benimsemiştir. Söz konusu tedavileri benimsemesinin yanında esere olan saygısını da gözler önüne sunmaktadır. *Edviyye-i Müfredde*'de İshak b. Murad cüzzamı özel bir ot kullanarak geçirdiğinden bahsetmiştir. Bu otun adı ise çöven otudur. Bu dövüldüğünde köpürmesi ile meşhurdur. Bu otun birçok kullanım amacı vardır. Bu ot, çamaşırların yıkanmasında, insanın bedeninin yıkanmasında ve şifa olsun diye bazı bitkilerle kaynatılarak tüketilmektedir. Bu sebeple de bu ot tarih boyunca cüzzam hastalığının tedavisinde de kullanılmıştır. Bu otun cüzzam hastalarında kullanımı da şu şekildedir: her ayın 1. veya 2. haftası şahdamardan bolca kan alınmalıdır. Sonrasında bu hastaya *muğlâ-yımunzıc* isimli ilaç içirilmelidir. Bu işlemden sonra da çöven otunun kökü, kaya eğreltisi (besbaye) otu, şahtere otu, eftimun çiçeği (en son karışıma eklenmeli, çünkü naif bir çiçek olması hasebiyle çabucak etkisini yitirebilir) ve başka uygun otlar eşit miktarda su içinde kaynatılmalıdır. Fakat çöven otu çok fazla atılmamalı karışıma,

²⁴¹ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 251a.

eğer cüzzamlı hasta güçlü ise her defasında karışıma yaklaşık 30 gr. katılmalı fakat hasta zayıfsa durumuna göre ya 15 gr. ya da 21 gr. çöven otu katılmalıdır. Bu ilacın kullanımını şu şekildedir: hastaya üç gün aralıksız bu karışım içirilmeli, devamında bir iki gün hastanın bedeni dinlendirilmeli ve bu karışım içirilmemelidir. Bu şekilde 40 gün boyunca hastaya bu ilaç içirilmelidir. Eğer bu şekilde tatbik edilirse hastanın bedenindeki ölü deriler pul pul kopmaya ve düşmeye başlar ve alttan taze ve sağlıklı derisi gelir. Çöven otunun suyu sıkılır ve badem yağı ile karışımı hastanın burnuna damlatılmalıdır. Bu sayede hastalık içeriden dışarı vurur ve hasta şifasını bulur. Bu tedavi sırasında hastada çok fazla kaşıntı olacaktır ama bu ilaç hastaya tatbik devam edilmelidir.

*(251b) göre anı avretler saklarlar degme hâl ele girmez meğer cüzzâm olan kişi mun'am ola akçaya kıya veyahûd beg kişi ola ol nikâbı peydâ ide nikâbın üzerine bu âyeti yazalar Bismillâhirrahmânirrahîm. Fe esâbehâi'sârün fihinârun fahterakat²⁴² fahtarakat iki kerre yazalar fahtarakat kelimesin yazdıktan sonra bir dutulmadık çölmege koyalar agzın muhkem bir nesne ile berkide ve furunda yaka andan çıkara kırk bahş ideler kırk sabah balla karışdırıb ol **cüzzâm** olan kişiye yedüreler allahü-te'âlânın fazlıyla ol illetden halâs ola inşallâhu-te'âlâe ger oğlan nikâbı ele girmezse kırk adet zeytûny apragina bu ayeti her yapragına yazalar çölmek içinde dedigimiz gibi yakalar andan gubâr sahk idüb kırk bahş ideler kırk sabah balla karışdırıb yedüreler şifâ bula ve bu oglanyüzinde bile doğan nikâba avretler tuvak derler perde dahi derler illet-i bâdişnâm bu bir illetdir kim yüz kararır demür rengi gibi olur iki yanakları kızıl olur bâdincân rengi gibi dahi olur şarâbı çok içen demevî mizâclu kişilerde çok vâki' olur ve şarâb içmez kişilerde dahi vâki' olur **cüzzâm** şekli gibi olur kış gününde ziyâde olur ba'zılar bu illete mukaddime-i **cüzzâm** derler ilâc kan alalar ve enseden hacâmat ideler ve ibtidâcüzâm ilâcın dahi ideler fâ'ide ide ve yedi direm Sinâ-yı Mekkî kaynadalar suyuna on direm fülûs-ı hıyârşenbe ezüb içüreler ve ba'zıvakitde²⁴³*

---

²⁴² Bakara/266.

²⁴³ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 251b.

Yukarıda anlatıldığı üzere yazar, pratik olarak bitki ve otlarla tedavi etmenin yanı sıra cüzzam hastalığını dinsel ritüellerle de tedavi etmenin yollarından bahsetmektedir. Bazı çocukların doğum sırasında nikâplı doğmaları (muhtemelen yüzünde oluşan pul pul deri hastalığı kastediliyor) nedeniyle nasıl tedavi edilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Öncelikle nikâplı doğan çocuktan en az yedi ya da fazla parça örnek yüzünden alınır. Her parçanın üzerine Bakara süresi 266 ayeti besmele ile beraber yazılır ve bu ayette geçen فَاحْتَرَقْتِ (yanmak)²⁴⁴ kelimesi iki kere yazılır. Hazırlanan bu yazıyı kapaklı bir seramiğin içine koyarak ağız sıkıca kapatılmak suretiyle seramik ateşte yakılmalıdır. Devamında bu seramik ateşten çıkarılıp kırk parçaya bölünmek suretiyle paramparça edilmelidir. Buradaki kırk parça seramik her sabah kırk gün boyunca bal ile karıştırılarak cüzzamlı hastaya yedirilmelidir. Bu işlemin sonucunda hasta iyileşmiş olur ama eğer bu hastalık eline geçerse kırk adet zeytin yaprağının ayrı ayrı olarak hepsine yine bu ayet-i kerime yazılmalı ve az önce anlatıldığı gibi yakılmalı ve kırk parçaya ayrılmalıdır. Daha sonra yine bu parçalar hastaya kırk gün boyunca bal ile beraber yedirilmelidir.

(252a)gâh gâh süd çürüğüyle on beş direm mikdârı fülûs-ı hıyârşenbe ezüüb içüreler fâ'ide ide ve kükürti yogurdla yimek fâ'ide ide ve bu fakîr tecrîbe itdim bir kişîye yüzerlik tohumun gündün güne iki direm kadarı giceyiyüb yatmagla yigirmi giceye değîn bâdişnâm illeti ol kişîden tamâm gitdi Lâkin her kişîye yimek olmaz zira süci gibi serhoş eyler ve baş çigzindirir nazik mizâc kişî ve za'if kişî yimek olmaz gündüz yimek olmaz gice yimek münâsibdir kuvvetlü kişî olıcak müferrihât yimek âdet olıcak kırmaz gayet müfid nesnedir ve perhîz dahi gayet gereklidir kuru balık mercimek ve sığır eti ve keçi eti ve kuru et ve badincan ve kaz eti ve tavşan ve geyik eti ve tuzlu nesnelere ve tiz nesnelere ve ıssı ma'cûnlar yemeyeler ve şarâb içmeyeler ve eger terk idemez kişî olursa ak ve yufka nâzik şarâb içeler ve sulıca içeler tâ kim ziyân azrak ola ve kaya koruğu suyun döğüb sıkalar ve süzeler hergün bir zaman içeler gayet nâfi' ola ve gidere ve şâhtere suyun vaktinde tâze iken döğüb sıkalar tatlu katub bir zaman her sabah çokça içeler nâfi' ola bir dürlümücerreb devâ kim bâdişnâm illetine fâ'ide ide yüzde ve burunda olan kızılığa ve kel başa ve bedende olan yaramaz demregüye ve bedende kızıl

²⁴⁴ Bakara/266.

cüzzâm şekillü siğil gibilere ve yarıklar gibilere ve sevdâvî illetlere fâ'ide idüb heb gidere hatta baş kel olub(252b) saç tonuz kulları gibi serd olsa biz tecrube itdik²⁴⁵

Müellifin burada süt çürüğü olarak adlandırdığı bozulmuş süttür. Yaklaşık 45 gr. Hint hıyarını ezerek süt çürüğüyle karıştırılıp tüketilirse bu hasta için sağlık olmasını sağlar. Süt çürüğü tarihsel süreç içinde genel olarak kötü bir şey olarak algılsa da bazen de bu şekilde tıbbi amaçlı da kullanılmıştır. Bu karışımı eğer bir cüzzam hastası kükürtlü yoğurt ile karıştırıp tüketirse şifa bulur. Müellif bu karışımı kendisinde kullandığı ve hastalarında tedavi edici sonuçlar aldığını da eserinde belirtmektedir. Bu karışımın hasta kişilerde yan etkisi olarak baş dönmesine neden olduğu için zayıf bünyeye sahip kişilerin bunu fazla tüketmemesi gerektiği tam tersi olarakta güçlü bir bünyeye sahip kişilerinde bunu rahat rahat tüketebileceğini söylemektedir. Bu karışımı geceleri kullanmaları gerektiğininde altını çizmektedir. Bu ilacı kullanırken perhiz yapılması gerektiğini söyler ve sığır eti, mercimek, kuru et, kuru balık, patlıcan, kaz eti, tavşan eti, geyik eti, keçi et, asitli ve tuzlu yiyecekler ve vücudun ısını artıran ilaçlarında kullanılmaması gerektiğini söyler. Bu tedavi sırasında eğer kişi alkol bağımlılığı varsa bunu terketmeli ve eğer bırakamıyorsa da az alkollü hafif içecekler tüketmelidir.

*(290b)cüzzâm bu bir marazdır kim balgamın galiz hıltı galebesinden olur ve dahi cemî'enbiyâ ve hükemânın ittifâkıyla bu renchayzın eseridir çok kimesneler hâtonları hayzdan arınmadan cimâ'iderler meni ol kanıyla karışur doğan oğlan **cüzzâm** olur anın ki hilkatinde mahlûtdur ilâcı müte'assirdir ve illâ ol ki sonradan ârız olur ol mu'âlece ile sıhhat bulur ve şol ki ekser ilâç müfîd olmaz andan ırâkolub sakınmak gerek ve alâmeti âvâzbogulmak ve kaş ve kirpik dökülmek ve burun egri olmak ve gözler kızarmak ve beniz ve gövde alaca olmak hanâzîr deyü Türkîde tonuz başı dirler ve hükemâ sıracı ve hunnâm dahi dirler ekser tonuzda çok olur âdemin boynunda çok çıkar yumrı fındık gibi olur biri batar biri çıkar hayli müşkil marazdır tuzlu balgam elde olan esker²⁴⁶*

Müellife göre cüzzam hastalığı, bütün hekimlerinde ortak ittifakı üzere temel sebebi kadındaki hayzdır. Eğer bir kadın hayzdan arınmadan cinsel bir münasebet yaşarsa

²⁴⁵ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 252a.

²⁴⁶ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 290b.

sperm kan ile karışır ve bu ilişki sonucunda doğacak çocuk cüzzamlı olarak dünyaya gelir. Eğer bir kişi doğuştan cüzzam hastası ise işi çok zordur çünkü bu kişiler genelde tedaviye yanıt vermemektedir ama bu kişiler sonradan cüzzam oldularsa bu tedavi yöntemleri sağlığına kavuşmalarında yardımcı olacaktır. Devamında da müellif, cüzzam hastalığının belirtilerinden bahsetmektedir. Bunlar: vücudun alaca rengini alması, ses kısılması, burunda eğrilme, kaş ve kirpiklerde dökülme ve gözlerde kızarıklık.

*(291a) balgamın yübûsetinden veya bürûdetinden olur buna halk içinde tuzlu balgam dirler ve şakâkdirler ve mayâsıldirlertemregü bu marâzyâ balgamdan olur yâ balgamla sevdânın içtimâ'ından veya safra ile balgamın içtimâ'ından olur deri yüzüne çıkub gövdeye yayılureger bedeni kaplasa **cüzzâmlık** alâmetidir hazer etmek gerekdirseretân bir koyu şişdir ekser hatunların memesi üstünde çıkar²⁴⁷*

Bu pasajda İbn-i Şerîf tuzlu balgamın tanımını yapmıştır. Bir başka cilt hastalığı ise demregü yani temredir. Eğer bedeni kaplarsa cüzzâmlık alâmetidir; bundan çekinmek gerekir. Pasajda adı geçen diğer hastalık ise çoğunlukla kadınların göğsü üstünde çıkan ve koyu renkte bir şişlik olan seretândır. Müellifin cilt hastalıklarını ele aldığı bu bölümde daha çok cüzzama atıfta bulunduğu kısımda cüzzam ile temriye hastalığını bağdaştırması dikkat çekmektedir.

3.3.9. Mâddetü'l- hayât (Mâidetü'l- hayât) (XV. Yüzyıl)

Akşemseddin tarafından yazılan bu eserin, yazım tarihi belli değildir. Mâddetü'l- hayât'ın Türkiye kütüphanelerinde toplamda on dört adet nüshası bulunmaktadır. Eser Antik Yunan ve Roma hekimlerinin oluşturduğu *Humoral Patoloji* adı verilen bedendeki dört unsur üzerinden anlatılmıştır. Ayrıca bitkisel tedavi olarak kabul edilen *Fitoterapi* örneği de taşımaktadır.²⁴⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Bölümü, 3489 numarada kayıtlı olan nüsha ele alınarak hazırlanan çalışmada cüzzam ile ilgili ifadeler şu şekilde verilmiştir:

²⁴⁷ İbn-i Şerîf, *Yadigâr*, 291a.

²⁴⁸ Orhan F. Köprülü, Mustafa İsmet Uzun, "Akşemseddin", *DİA*, C. 2, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 300.

(149a) Onuncu: Eger bir kişide **cüzzam** renci belirse ne uzu billah min zâlike ol kimesne evvelâ vech-i meşrûh üzre mağlâ ve müşhil istimâl edip derûnunu dahi ahlâtı fasideden münakkâ ide. Badehu eger bilir adam var ise ekhal tamarından dahi kan aldıra ve üç gündən sonra vuruceyn tamarından dahi kan aldıra. Eger bu tamarı bilir adam bulunmazsa fasetdirip (hacamat) tamarların açdıra ve bedenine sülük üşürüp veyahut hacâmat etdirip badehu şişe çekdire. Kemâkâle en-Nebiyusallallahu aleyhi ve sellem: ‘Ma marartuleylete usriyebibi-mele in mine’l-melâ’iketi illâ emerûnîbi’l-hicâmeti, ve kâlû: Yâ Muhammed, murummetekebi’l-hicâmeti. Ve fihâşifa’un mine’l-cuzzâmi ve’l baraşi ve’n-nu âsi.’ (Sadaka Resûlullah.) Ve bi’l-cümle bedenini dem-i faside “ile cereyan eylemiş ahlatdan münakkâ etdikden(149b) ‘sonra kırk gün veyahud içinde otura nice defa böyle ede defola inşâ’ allâhu Teâlâ. Dahi ziyade her gün sabah aç karnı bu ma-i mübarekden bir miskâl içmeğe kâbil olacak kadar şeker şerbeti veyahûd “hindibâ şuyu ile karışdırıp içe ve yedi günde bir kez cümle a zâsına bu mâ-i mübarekden süre, acısına şabr eyleye ve ekşilerden ve tuzlulardan ve bi’l-cümle hararet veren muhâlîf ta âmlardan tamam perhiz ede. Kırk gündən sonra hammama vara hos ola bi-savnillahi Teâlâ²⁴⁹

Onuncu bâbda Akşemseddin cüzzama yakalanan kimseler için tedavi yöntemlerini belirtmiştir. Ona göre cüzzam korkunç bir hastalıktır bu sebeple insalığa “Allah cüzzamdan herkesi korusun!” diyerek dua etmiştir. Hastalığın tedavileri için ise ilk olarak toprak karışımından oluşturulmuş mağlayı ve ishal yapıcı ilacı kullanmayı önermiş bu sayede hastanın içi temizlendiğini belirtmiştir. Ardından bilirkişi tarafından ekhal (atardamar) damarından, üç gün sonra ise vuruceyn (şahdamar) damarından kan aldırmanı önermiştir. Bu damarın yerini bilen kişi bulunamazsa, fasd ettirmek²⁵⁰ suretiyle cüzzamlı hasta damarlarını açtırmalı, vücuduna sülük taktırmalı veya hacamat ettirmelidir. Bu işlemden sonra da kupa/şişe çekirtmelidir. Akşemseddin cüzzamın tedavilerini belirtirken hacemat yaptırmanın önemine binaen hadisler ile konuyu desteklemiştir. Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: “Allah katına yükseltildiğim İsrâ gecesi meleklerden hangi tâifeyerastgeldiysem bana hacamat

²⁴⁹ Akşemseddin, *Maddetü’l Hayât*, Süleymaniye Kütüphanesi Nurosmaniye Bölümü, No. 3489 (142b-159b), 149a.

²⁵⁰ *Fasd ettirmek*: kan aldırma, damar kesme anlamlarına gelmektedir.

yapmayı emrettiler (tavsiye ettiler) ve (melekler) dediler ki: Ey Muhammed! Ümmetine hacamat yapmalarını emret (tavsiye et!). Çünkü hacamat yap(tır)makta, cüzzamdan tutun baras ve uyku düzensizliğine kadar pek çok hastalığa iyi gelen şifâ verici özelliği vardır.”²⁵¹ Allah Elçisi doğru olanı söylemiştir. Ve bütün bedenini akan pis kandan ve karışımlardan arındırdıktan sonra hasta kırk gün içinde şifa bulur. Aynı zamanda müellif mübarek bir sudan bahsetmiş fakat bunun terkiğini vermemiştir. Hasta bu sudan her gün sabah aç karnına yaklaşık 4,5 gr. şeker şerbeti veya hindiba suyu ile karıştırıp içmeli ve yedi günde bir kez bütün vücuduna suyu sürerek acısına sabretmeli, ekşilerden, tuzlulardan, bütün vücuda hararet veren aykırı yiyeceklerden tamamen uzak durarak perhiz yapmalıdır. Kırk günden sonra hamama gidip iyice temizlenirse Allah’ın yardımı ve izniyle iyileşir.

(158a) *velhasıl yâkûtun anlatmaz olan menâfi’i lâ tuaddu ‘velâtuhsadır. Husasa ki istad-i hazik ve tedbir-i kamillerle anı hal eyleye hassiyyet-i kulliyeye ile tabiat-i insana sari ve cari olmaga kabil ola, Zira ki gabitan ve mitehacciran hassiyyet-i kulliyesi tabiat-i insana sari olur degildir, olan hâşşiyet-i ‘cüziyyeden ki müşâhede olunur ve zi’ebek ve kibrit ki bukemâ bunların birine ruh ve birine nefis deyu tesmiye etmişlerdir. Bunlar etemmu’l-maâdinden âle’l-infirâd bunlarda dahi olan menafi kâbil-i beyân ve ayân degildir. Erbâb-ı hikmet ve ashâb-ı marifet bilirlen, cümleden biri hukemâ ve etibba cemi-i emraz-i muhtelifi **cüzzam** gibi ve ric-i efrencce gibi miiskilu’lilâc olalar, mu âlecâtının edviyesine bunları idhâl **cüzzam** bunları ederler, ma a hâzâ ki yakut gibi bunlar dahi mahlül olmadıkları hâlde midede hazm olup tabiatı inşana câri ve sârî degillerdir*²⁵²

Eserde değerli taşlar ve madenlerin faydaları üzerine değinilirken yakut taşının öne çıkan faydalarından bahsedilmiştir. Müellife göre değerli taşlar mâhirüstadlar ve işini eksiksiz yapan kişiler elinde eriyik-çözelti hâline getirilse, bütün özellikleriyle birlikte insan doğasına işler ve damarlarında akar. Çünkü bu maddeler katı hâlde taşlaşmış bir şekilde insan doğasına işlemezler, karışmazlar mecburi surette eritilmelidir. Akşemseddin maddeleri değerlendirirken ilginç bir temellendirme yaparak filozofların Civa (55)’yü Ruh, Sülfürü (56) ise Nefis olarak isimlendirdiklerinden bahsetmiştir.

²⁵¹ Tirmizi, *Tıbb*, 12.

²⁵² Akşemseddin, *Maddetü’l Hayât*, 158a.

Ayrıca bu elementlerin madensel özellikleri bakımından en mükemmeli olup faydaları açıklanamayacak derecede çok olduğunu, filozofların ve tabiblerin büyük çoğunluğunun, cüzzam ve frengi gibi muhtelif bütün hastalıklara ilaç bulmada güçlük çektiklerinde, tedavi için hazırlanan ilaçlarına bu iki elementten birini (civa yahut sülfür) kattıklarını belirtmiştir. Söz konusu elementler yakut gibi çözelti hâline getirilmedikleri takdirde midede hazmedilip, vücuta karışmaz. Bu durumda bile yararları açıktır. Maddeler çözelti hâline getirilip, birbirine bileşim olacak şekilde özellik kazandıklarında, güç bulurlar. Ateş vasıtasıyla karışım ve bileşim için yakutu eriyik hâline getirince yakut eriyip, çözelti haline gelir ve onu bu elementlerle karıştırmak gerekir. Bu işlemden sonra, mevcut karışımdaki elementlerin özellikleri bütün organlara tesir etmeye başlar.

Akşemseddin'e göre insanın ecsâmı (cismi bedeni) hastalığa karşı güç geliştirebilir. İnsanoğlu rahatsızlıklara, acılara, tümörlere deva ve şifa olmaya yetkindir. Eğer kişi inayet dileyerek ibret nazarıyla âleme baksa, şifa ve devâ o zaman kendisine apaçık olarak gözüktür. Allah'ın yardımıyla basîreti açık kişilere bu zaten âyân olur.

3.3.10. Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb (XV. Yüzyıl İkinci Yarısı)

Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb Millet Kütüphanesi'nde bir nüsha, Fatih Kütüphanesi'nde iki nüsha, Bursa Haraççioğlu Kütüphanesi'nde bir nüsha, İsmihan Sultan Kütüphanesi'nde bir nüsha, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde bir nüsha ve Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır. Ebu Tahir b. Muhammed Arabî'nin liderlik ettiği bir grup hekim, Abbasî Halifesi Me'mun'un hastalanması üzerine bu eseri Farsça olarak kaleme almışlardır. Daha sonra Cerrâh Mes'ûd tarafından XV. yüzyılın ikinci yarısında Türkçe'ye tercüme edilmiştir.²⁵³ Eserde cüzzamın tedavileri için hüdhüd kuşu ve eşek etini yemek, sünnet olmuş çocuğun pasesini yedirmek, *şarab-ı şahter* adındaki içki ile cüzzamlı iyileşmektedir ve cüzzamla ilgili kısımlar şu şekilde ele alınmıştır:²⁵⁴

²⁵³ Cerrâh Mes'ûd, *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb*, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesinde (05 Ba 1947), 73b; İlhan Uçar, "Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb Cerrah Mesud" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 5.

²⁵⁴ İlhan Uçar, *A.g.e.*, 74a, 78b, 82a.

(73b) *fasl şarab-ı şahtere müdebbere galiz ahlâtı giderür(74a) ve uyuza ve cüzâma nâfi 'dür helile-i asfar kabı ve helile-i kâbili kabı ve kara helile ve lisân-ı sevr ve sinâmeki ve besfayic-i ahzar ve 'irk-ı sûsküzbera 'câs otuz tane ve 'unnab ve sipistan elli tane ve temür hindi ve bezr-i keşüşverd-i ahmerve 'amber-i bars ve beneşşe ve nilüfer otuz yaprak ve şahtere suyu bir rıtl bunları kaynadalar ve süzeler ve suyımikdarı şeker katalar ve kaynadalar kıvama gele ve her gün yigirmi dirhem içeler gayet de nâfi ' ola²⁵⁵*

Cerrâh Mes'ûd'un belirttiğine göre şarab-ı şahtere faydasız ahlatları giderir ve şahtere adı verilen ottan oluşturulan bir şerbettir. Uyuza ve cüzâma fayda sağlar. İlacın terkibi şu şekildedir. Helile otu ve çeşitleri, sinameki, lisan-ı sevr (sığır dili bitkisi), besfayic-i ahzar (kaya eğreltisi), küzbera (asmacık), otuz adet a'cas (erik), unnab (kızıl iğde), elli adet sipistan (bir çeşit meyve), demir hindi, verd-i ahmer (kırmızı gül), amber-i bars (güzel kokulu bitki), menekşe, otuz yaprak nilüfer ve şahtere otunun suyu bir taşım kaynattıktan sonra süzülür. Çıkan suyun içine bir miktar şeker katılır ve tekrar kaynatılır. Kıvam alınca her gün yaklaşık 6 hastaya içirilir.

(78a) *giderür gayet mücerredür fasl hayvanatta olan fayideyi bildirür:*
(78b) *be-gayet mücerredür kaçan bir kişiyi daima ağır basar olsa at dişini başı altına koysa ayruk ağır basmaya ve kaçan bir 'avrat şarपालansa ve doğurmasa atunkuru tersini anun altına dütiüz dürseler ol 'avrata oğlan doğurmak genez ola ve kaçan bir 'avrat atun kulağı yağın veyahut derin içürseler gebe olmaya ve kaçan bir kişi bevaşir olsa katurun sünüğün yıkasalar kendüye içürseler hoş ola mücerredür ve kaçan bir kişi ağu içse veyahut cüzâma uğrasa eşek etin yedürseler hoş ola ve kaçan bir kişinin gözinde perde olsa ana deve tağarcugından çıkan köpüğü anun gözüne sürme çekse hoş ola ve kaçan ol köpüğü divane olmuş kimesnenün başına sürseler hoş ola ve kaçan bir kişi döseğine işegen olsa devenünkilını alalar ve sol buduna bağlayalar ayruk döseğine işemeye ve her kaçan kim bir kişinin burnu kanamış olsa devenün kuruklığın döğse²⁵⁶*

²⁵⁵ Cerrâh Mes'ûd, *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* 73b; İlhan Uçar, "Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb Cerrah Mesud", 166.

²⁵⁶ Cerrâh Mes'ûd, *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* 78b; İlhan Uçar, A.g.e., 171.

Müellif burada hayvanlardan gelen faydalar üzerine bahis açmıştır. Ona göre hayvanların bazı uzuvları insanlara fayda sağlamaktadır. Örneğin ağırbaşlı olmak isteyen kimse at dişini yastığı altına koyarsa çözüme kavuşacağına inanılmıştır. Diğer yandan çocuk sahibi olmak isteyip de olamayan bir annenin, atın kuru tersini yani kuru dışkısının üzerine oturursa oğlan çocuğu doğuracağını bildirmiştir. Gebe kalmak istemeyen bir kadın atın kulak yağını içerse buna fayda sağladığı gibi basur olan kimse katırın kemiği ile yıkansa ona iyi gelir. Bir başka önerme ise cüzzama yakalanan ve zehirlenen kimseler içindir. Her iki maraza tutulan kimseler eşşek etini yerse fayda bulacağını belirtmiştir.

(82a)hammamdan sonra içseler talagı gide ve her kaçan hüdhüdüün tacını başı ağırın kişinün başında götürse hoş ola ve her kaçan bir kişi cüzâm olsa hüdhüd gözlerin boynında götürse hoş ola ve dilini bir kişi götürse düşmen ana kâr kılmaya ve ol götüren kişinün 'aklı ve fehmi ziyade ola ve dahi yünlerinden bir tane yünni savaş güninde kulağına soksalar düşmene galib ola ve dahi tırnakların yaksalar ve bir 'avrata içürseler derhal gebe ola fasl her kaçan bir kişinün dişleri ağrısa gerekdür ki bir ulu ademün dişini götürse hoş ola ve her kaçan bir oğlanı sünnet eyleseler ve ol et pâresin alsalar ve müşk ile karışdursalar ve cüzâm olmuş kişiye içürseler hoş ola ve her kaçan bir kişi 'aşık olsa gerekdür ki kendünün cemi tırnakların yaksa ve ma 'şukına bir tarihle içürse derhal 'aşık ola feamma ma 'şük bulmak gerekdür fasliçün insanun fa'idelerin bildük bilmek gerekdür ki insana fa'ide verenleri dahi bilesin²⁵⁷

Bir kişi cüzzam hastalığına yakalansa hüdhüd kuşunun gözlerini boynunda taşırsa hastalığı iyileştiği gibi bu kuşun dilini yanında taşıyan düşmana karşı galip gelir, akli selim olur. Hüdhüd kuşunun tırnaklarını yakarak anne olmak isteyen birine içirseler o kişi gebe kalır. Diğer yandan sünnet olmuş bir çocuğun paresini kurutup cüzzamlı kişiye içirseler hasta şifa bulur. Âşık olan kimse tırnaklarını yakarak sevdiği kişiye içirirse onu kendine aşık eder.

²⁵⁷ Cerrâh Mes'ûd, *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* 82a; İlhan Uçar, *A.g.e.*, 174.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XVI. YÜZYILDA OSMANLI TIP ESERLERİNDE CÜZZAM HASTALIĞI

Bir kurum olarak Osmanlı hastaneleri XVI. yüzyılda çok daha iyi seviyelere gelmiş ve bu dönemde çok sayıda tıp eserleri veren hekimler yetişmiştir. Bu bölümde XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan tıbbi gelişmeler değerlendirilmiş olup buna bağlı olarak hekimlerin kaleme aldıkları klasik dönem tıp yazmalarının genel literatürü verilmiştir.

4.1. XVI. Yüzyıl'da Osmanlı'da Tıbbi Gelişmeler

Osmanlı tıbbının kökenleri birçok medeniyet tarafından oluşturulan tıp ilminin birikmesi sonucu meydana gelmiştir. Anadolu'da antik zamanlardan beri tıp ilmi varlığını ortaya koymuş ve Antik Yunan kolonistlerinin katkılarıyla da bu ilmi birikim hız kazanmıştır. Hemen arkasında bilinen dünyaya hâkimiyet kuran Pers Akhamenid hanedanlığı ve Büyük İskender'in bu hanedanlığı yıkması sonucu ortaya çıkan Helenizm ile beraber Hipokrat'ın ön plana çıktığı görülmektedir. Daha sonra bu birikim Bergamalı hekim Galen ile Roma döneminde varlığına devam etmiş, Roma'nın devamı olan Bizans'ta da bu gelenek hız kesmeden sürmüştür. Tam olarak bu dönemlerde Ortadoğu da ortaya çıkan İslam dini ile beraber bu birikim, Ali bin Abbas, İbn Sînâ ve İbnü'n Nefîs gibi önemli alimler tarafından yeni bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde Tıbb-ı Nebevî kavramı ortaya çıkmış, günümüz İspanya'sında var olan Endülüs'te de Zehrâvî gibi isimler ön plana çıkmıştır. Bu iki geleneğin yanı sıra Türklerin özellikle 10. Yüzyıldan itibaren İslam dinine girmeleri ve İslam idealleri için bayraktarlık yapmalarıyla beraber İslam tıbbı Türklerin eski Şaman dinlerindeki tıp birikimi ve Uzak Asya'daki tıp birikiminde İslam tıbbına entegre olmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Selçuklularla beraber bu gelenek Anadolu İslamına aktırılmış ve en son olarakta Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi has bir tıp ilmî geleneğinin oluşmasına olanak sağlamıştır. Klasik dönem Osmanlı tıbbında (1450-1730) daruşşifalar, cüzzamhaneler, akıl hastaneleri, hekimbaşılık, cerrahlar,

kenhaller, danışman hekimler, ecza dolapları, hıtlar teorisi başlıca konuları oluşturmaktadır.²⁵⁸

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemidir. Devletin en geniş sınırlara ulaştığı, siyasi, ekonomik ve bilimsel alanda önemli gelişmelerin yaşandığı bu yüzyılda Osmanlılar sağlık alanında ilerlemeler kaydederek darüşşifalar kurmuşlardır. Bu dönemde ortaya çıkan sağlık kurumu olan darüşşifalarda birçok öğrenci usta-çırak ilişkisi ile eğitilmiş ve bu sayede birçok hasta tedavi edilmiştir. Örneğin, XVI. yüzyılda Kanunî tarafından yaptırılan Süleymaniye Külliyesi'nin bir birimi olan Tıp Medresesi, tıp ilminin teorik kısmına ağırlık verilmiş bir kurumdur ama diğer yandan darüşşifalar ise daha çok pratik uygulamaların yapıldığı hastahanelerdir. Tıp medresesinde teorik, darüşşifada ise hasta başında uygulamalı eğitimler yapılmıştır.²⁵⁹ Söz konusu yüzyılın önemli sağlık kurumlarına baktığımızda, Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası'nı örnek vermek mümkündür. Darüşşifanın yapımı 1539 yılında tamamlanmış olup kuruluşundan itibaren 10 sağlık görevlisi, 12 yardımcı hizmetli, 3 kişi de idari görevli olmak üzere toplam 25 kişiden oluşan personel ile faaliyet göstermiştir. Bu durumda Hafsa Sultan Darüşşifası'nın XVI. yüzyılda Manisa halkının ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olduğu söylenebilir. Dikdörtgen planlı yapının, dört büyük odası mevcut olmuş ve tedavi işlemleri buralarda yapılmıştır. Yatakta tedavi edilmesi gereken diğer hastalar için ise kare planlı, yaklaşık 16 metre kare büyüklüğünde olan diğer beş oda kullanılmıştır. Ayrıca Hafsa Sultan Dârüşşifası tıp eğitiminin verildiği bir uygulama hastanesi görevi görmüştür.²⁶⁰

Döneme ait bir diğer hastane örneği ise Haseki Hürrem Darüşşifası'dır. Kanunî Sultan Süleyman'ın eşi ve II. Selim'in annesi Haseki Hürrem Sultan (d. 1502-ö. 1558) adına, günümüzde Haseki Hastanesi'nin bulunduğu Avratpazarı mevkiinde 1550 yılında kurulmuştur ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a burada bir külliye inşa ettirmiş olup içinde cami, medrese, imaret, sıbyan mektebi ile bir de darüşşifainşa

---

²⁵⁸ Tuncay Zorlu, *Osmanlı Tıbbına Bakış*, Sunum, Beşikçizade Tıp ve İnsani Bilimler Merkezi, <http://betim.org.tr/osmanli-tibbina-bakis/>[30.05.2022].

²⁵⁹ Nuran Yıldırım, "Klasik Dönemde Osmanlı Darüşşifaları", *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. IV, (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2015), 140.

²⁶⁰ Mustafa Alkan, "Manisa'da Hafsa Sultan Dârüşşifası (Bîmarhanesi)", *Türk Tıp Tarihi I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi*, (Konya: 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-24 Mayıs 2008): 23.

edilmiştir. Darüşşifa, sekizgen bir avlunun etrafındaki ocaklı, pencereli ve kubbeli on iki odadan ibaret olmuştur. Vakfiyesinde, tüm hastalara bakıldığı ifade edilmiştir. Yirmi sekiz kişilik personeli arasında; iki hekim, bir kehhal (göz hekimi), bir cerrah, bir eczacı, dört hastabakıcı ile idrar şişelerine bakan iki hizmetli bulunmuştur. Burada görev alacak tabiplerin; işinin ehli, zeki, nazik, güler yüzlü, tıp ve hikmet kanunlarına vâkıf, ilaç yapımında beceri sahibi olması istenmiştir. Ayrıca ilaç, şurup ve çorbaların hastaların ihtiyaçlarına göre dağıtılması ve yatan hastalar dışında hiç kimseye şurup ve macun verilmemesi şartı öne sürülmüştür. Ancak pazartesi ve perşembe günleri tabipler, darüşşifaya başvuran hastalara şurup ve macun verecekti. Kırk-elli yatak kapasiteli darüşşifanın 1558 yılında görevlilerin ücretleriyle birlikte gideri 114.550 akçeyi bulmuştur.²⁶¹

Süleymaniye külliyesi içinde, yer alan darüşşifa 1556'da faaliyete geçmiştir. Vakfiyesinde hastaneye ihtiyacı olanlar için ve ilaç hazırlanmak üzere vakfedildiği belirtilmektedir. 40-50 yatağa sahip darüşşifaya başvuran her hasta burada tedavi görmüştür. Diğer Osmanlı darüşşifalarından farklı olarak ayrı bir asabiye servisi mevcut olup hastalara Edirne Darüşşifası'nda olduğu gibi müzikle tedavi uygulanmıştır. Bir diğer özelliği de *darü'l-akakir* adı verilen büyük bir ecza deposunun bulunmasıdır. 1845'te darüşşifanın hastaları Bezmialem Valide Sultan Gureba Hastanesi'ne nakledilmiş, 1873'e kadar sadece akıl hastalarına hizmet vermeye devam etmiştir. 1873'ten sonra bir süre saraçhane olarak kullanılmış, 1887'de Harbiye Nezareti'ndeki askeri matbaa buraya taşınarak 1972'ye kadar faaliyetini sürdürmüştür. 1974'ten itibaren yatılı kız kuran kursu olarak kullanılmaktadır.²⁶²

Toptaşı Bimarhanesi de XVI. yüzyılın dikkat çeken hastaneleri arasındadır. Üsküdar ilçesinde, Atik Valide Külliyesinde yer almaktadır ve III. Murat'ın annesi Nurbânu Sultan tarafından 1582 tarihinde yaptırılmıştır. 1873'te Süleymaniye Darüşşifası'ndaki salgın hastalık sebebiyle akıl hastalarının başka bir yere nakli

---

²⁶¹ Nuran Yıldırım, "Klasik Dönemde Osmanlı Darüşşifaları", 141.

²⁶² *Süleymaniye Darüşşifası*, <http://sifahane.org/suleymaniye-darussifasi/> [30.05.2022].

gerekinde en uygun mekânın Toptaşı olduğuna karar verilmiş ve aynı yıl bütün deliler buraya taşınmıştır.²⁶³

XVI. yüzyılın öne çıkan hekimlerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

Merkez Muslihuddin Efendi (1463-1552): Denizlili olup Manisa’da Hafsa Sultan Darüşşifası’na başhekim olmuştur. Mesir denilen Nevruz macununun yapılmasını da sağlamıştır.²⁶⁴

Hekim Nidâî (d.1512): Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim zamanlarında yaşamıştır. En önemli eseri insana yararlı olan şey anlamına gelen *Menâfi ün-Nas*’tır. Diğer eserleri *Rebiü’s-Selame* ilaçlarla ilgilidir. *Mu’âlece-i Zahmet-i Frenk*, frengi hastalığı ve tedavisini ele alır, *Tenbihnâme*; ahlakla ilgili eseridir. *Esrâr-ı Genc-i Ma’nâ* 1543’te telif edilen tasavvufa dair eseridir. *Tercüme-i Nazm-ı Lokman Hekim* ise *Menâfiü’n-nâs*’ın tedaviyle ilgili bölümündeki ‘*Ma’cûn-i Câvidân*’ başlıklı otuz beyitten oluşmaktadır.²⁶⁵

Ahî Çelebi (1432-1524): Ahî Çelebi, tıp eğitimini ilk olarak babasından öğrenmiştir. Sonrasında devrin büyük hekimleri Kutbüddin ile Altunîzâde’den ders almış ve önce Fâtih Dârüşşifası’na hekim, sonra da başhekim olmuştur. II. Bayezid’in saltanatı sırasında, hekimbaşılık görevini üstlenmiş, kaynakların belirttiğine göre, yaşı doksanı geçmiş olduğu halde, hacdan dönerken Kahire’de ölmüş ve İmam Şâfiî’nin kabri civarına defnedilmiştir.”²⁶⁶

Osmanlı nüfusu ve coğrafyası dikkate alındığında tıbbi gelişmeler oldukça hız kazanmış olduğu ve hekimlerin dönemin ihtiyaçlarına ithafen çeşitli eserler de kaleme aldıkları görülmektedir. Diğer yandan Osmanlı darüşşifalarının toplumsal alanda fayda sağlamak üzere vakıf temelli kurulduğunu, her kesimden insana hizmet vermeyi amaçladığını söylemek de mümkündür.

²⁶³ Rüya Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Deliliğin Tarihi: Toptaşı Örneği”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 67, (Ankara:2013): 110.

²⁶⁴ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, C.4, İstanbul: Matbaa-i Âmire, (1308-15), <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/merkezi-seyh-musa-merkez-muslihiddin> [30.05.2022].

²⁶⁵ Sadettin Özçelik, “Nidâî”, *DİA*, C. 33, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 77.

²⁶⁶ Ali Haydar Bayat, “Ahî Çelebi, Mehmed”, *DİA*, C. 1, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 528.

4.2. XVI. Yüzyıl'da Osmanlı Tıp Eserleri

XVI. yüzyılda öne çıkan tıp eserlerini incelemek dönemin tıbbi gelişmeleri açısından önem arz etmektedir. Bu dönemde ön plana çıkan en önemli şahsiyet Şah Muhammed el-Kazvîni'dir. Kazvîni'nin *Şerhu'l-Mûcezzî't-tıb* isimli kitabı İbnü'n-Nefis'in *el-Mûcezzâd* adlı kitabın şerhidir.²⁶⁷ Bu dönemde ön plana çıkan bir diğer hekim ise Ahî Çelebi'dir. II. Bayezid devrinde Türkçe olarak kaleme aldığı, böbrek ve mesane taşlarına ait on bölüm halindeki *Risâle-i hasâtü'l-kilyeve'l-mesâne* adlı eseri ile Farsça yazdığı *el-Fevâdü's-sultâniyyefi'l-kavâ'idit-tıbbiyye* ile *Risâle fi't-tıb* ve *Mesnevî fi't-tıb* adlı iki Türkçe eseri daha bulunmaktadır.²⁶⁸ *Düstürü'l-bîmâristânât* adlı eser Kaysûnîzâde Bedreddin Muhammed tarafından ilaçların nasıl yapılacağını anlattığı özet bir çalışma olup *Tuhfetü'l-muhib fi sinâ'atit-tıb* ise tıpla ilgili genel bilgilerin yer aldığı bir eserdir. *Et-Tezkiretü'l-hâdiye* adlı eser, İbnü's-Süveydî'nin (İbn Tarhan) tarafından *Muhtaşarü't-Tezkiresi* kitapta özet olarak ele alınmıştır.²⁶⁹

XVI. yüzyıl ulemaları arasında yer alan Atûfî, birçok alanda birçok eser kaleme almıştır. Tefsir, hadis, tıp, mantık ve kelâm ilimlerine dair çoğu şerh ve hâşiye mahiyetinde olmak üzere on beş kadar kitap yazmanın yanı sıra *Akrabâzîn* adlı eserinde de ilaç kodeksi tarzında bir tıp eseri yazmıştır. *Kitâbu'l-'Utâsfi'l-Nef' li-Camî'ü'n-Nâs*, hapsirmanın tıbbi yönünün ele alınırken, *Ravzu'l-İnsân fi Tedâbir Sıhhati'l-Ebdân* adlı eserde de Hazret-i Peygamber'in sağlıkla ilgili hadislerini toplamıştır. *Zuhru'l-'Atşân fi Tıbbi'n-Nebevî*, Hazret-i Peygamber'in su içme adabı üzerine kaleme alınmış ve bu eserde Atûfî “suyu üç nefeste içmek daha lezzetli, daha şifalı, daha iştah açıcı ve daha faydalıdır” ve “kaplara üflenmez” hadislerinin şerhini yapmıştır. *Hıfzî'l-Ebdân min Tagayyurâti Mizâci'l-İnsân* adlı eseri ise insanın mizaçlarından bahseden bir kasidedir.²⁷⁰ Yine bu yüzyıla ait eserler arasında Davud-ı Antaki'ye ait tıp ilminin önemini ve ilaç terkiplerini anlattığı *Tezkiretü'l-elbâb ve'l-*

²⁶⁷ Eyyüp Sabri Fani, “Hakîm Şah el-Kazvîni”, *DİA*, C. 15, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 194.

²⁶⁸ Ali Haydar Bayat, *A.g.e.*, 529.

²⁶⁹ Ahmet Özel, “Kaysûnîzâde”, *DİA*, C. 25, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 106.

²⁷⁰ Ahmet Özdiç, “Atûfî'nin Hıfzu'l-Ebdân Adlı Tıbbi Kasidesi ve Hıfzıssıhha”, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, C. 24, S. 3, (2019): 220.

câmi 'li'l-'acebi'l-'ucâb ile *en-Nüzhetü'l-mübhice fi teşhîzi'l-ezhân ve ta'dîli'l-emzice* patolojiye dair eserlerdir.

4.3. XVI. Yüzyıl'da Osmanlı Tıp Eserlerinde Cüzzam Hastalığı ve Tedavisi

Alâim-i Cerrâhîn, 1505 yılında İbrahim b. Abdullah tarafından yazılan aslında Mora seferi sırasında bulunan Yunanca ve Süryanice yazılmış *Çindâr* adlı kitabın tercümesidir. *Menafi'u'nNâs*, Kaysûnîzâde Şaban Nidâî'ye aittir. XVI. yüzyıla ait *et-Teshil fi't-Tib*, Süleymaniye Kütüphanesinin Fatih bölümünde 3543 demirbaş numarasıyla yer almaktadır. Celaledin Hızır b. Ali el-Konevi el-Aydîni tarafından yazılmıştır. Söz konusu eserlerde cüzzamın alametleri ve tedavileri bildirilmiştir.

4.3.1. Alâim-i Cerrâhîn (1505)

Bu eser, 568 demirbaş numarası ile Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa kısmında bulunmaktadır. Eserin bilinen yedi nüshası vardır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüsha 294 varak yirmi iki bölümden oluşmaktadır. Alâim-i Cerrâhîn Mora seferinde müellif tarafından bulunan Yunanca ve Süryanice yazılmış “*Çindâr*” adlı kitabın tercümesidir. 1505 yılında İbrahim b. Abdullah tarafından yazılmıştır. İçerisinde Galen, Eflâtun, İbn-i Sînâ gibi çeşitli hekimlerin görüşlerinin haricinde Şirvanî, Hacı Paşa, Sabuncuoğlu gibi Türk hekimlerin de ilaç terkiplerini ele almaktadır. Cerrahnâme, Türk tıp literatüründe ateşli silahlardan oluşan yaralar ve frengiden bahseden ilk eserdir.²⁷¹ Ayrıca yara, kırık çıkık, şarbon, dolama, frengi, cüzzam gibi hastalıkların yanı sıra ‘*teşrih*’ ifadesiyle XVI. yüzyıl Osmanlı tıbbında otopsinin yapıldığını göstermektedir.²⁷²

(89b) *Yüzde badişnâm olsa sebab-i nişanı, ilacı: Kanın fesadından olur, yüzde kızıl ve yumrucak, tamam yüzi azdurur, cüzâma döndürür. Tedbiri: Evvel burnundan üç yerden kan alalar ve hacamat dahi edeler, çok kan dahi akıdalar. Zernih, hardal, şaytarac, kızılboya; bunları dögeler, acı sayagıla*

²⁷¹ Nuran Yıldırım, “İbrâhim b. Abdullah”, *DİA*, C. 21, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 284.

²⁷² İbrahim Bin Abdullah, *Alâim-i Cerrâhîn* Süleymâniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa No:568, 89b; Metin Gürlek, “İbrahim Bin Abdullah’ın Cerrâh-Nâme (Alâ’im-İ Cerrâhîn) Adlı Eseri (Giriş-Metin-Sözlük)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2011), 8.

karışduralar. Evvel yüzünü ılıcak tuzlu suyula yuyalar ve sileler dahi bu merhemi kına gibi dürteler ve gözüni sakınalar, gece yata; ol cildi koparur, şoyar. Andan merhem-i kâfurı dürteler ya sirke merhemin dürteler, eger ki gitmezse her yanağına dörder sülük vuralar, kanın çekeler. Bakıla unı, nohudunı, beneşşe, kızıl gül, nilüfer, arpa unı, yaş turınckabı; bunları döğeler, koruksuyula sirke karışduralar, gece evde dürteler, sabah kepek suyula yuyalar ve gece birkaç kez itrifil ya ayaricyeye, dimağı tenkiye edeler²⁷³

İbrahim b. Abdullah, bu pasajda yüzde oluşan kırmızı lekelerin sebebi ve ilacını belirtmiştir. Eski hekimler vücutta beliren kızıl lekeler için badişnâm adını vermişler bunun cüzzamın ilk evresi olduğuna inanmışlardır. Ancak bu hastalık cüzzamdan farklı olarak ortaya çıkar. Badişnâm, kanın bozulmasından kaynaklıdır ve yüzde kızıl ve yumru şeklinde belirir. Hastalığın ilerlememesi için burnundan üç yerden kan aldirmek gerekir, hacamat yaptırarak kan akıtmak gerekmektedir. Badişnâmın tedavisi için müellif şu terkibi önermiştir. Zernih (arsenic), hardal, şaytarac²⁷⁴ ile kızıl boya iyice dövülmeli acı tereyağı ile karıştırılmalıdır. Ardından hasta kişinin yüzü ılık ve tuzlu su ile yıkanır. Hazırlanan bu merhem kına haline gelince cüzzamlının yüzüne sürülür ve bir gece bu merhemle hasta uyursa yüzündeki lekeler dökülmeye başlar. Eğer ki yüzdeki yaralar yine gitmemişse bu kez müellif cüzzamlı kişinin yanaklarına dörder adet sülük takılmasını önerdiği gibi bakla unu, nohut unu, menekşe, kırmızı gül, nilüfer, yaş turunçu karıştırıp dövmeyi bunları sirkeli koruk suyu ile harmanlayarak, gece vaktinde hastaya sürülür. Ayrıca sabah uyandığında hasta kepel suyu ile yıkanmalı ve gece birkaç kez *itrifil*²⁷⁵ ya da *ayaric*²⁷⁶ yemelidir. Bu terkip cüzzamın ilk evresi olarak yorumladıkları badişnamı iyileştirmeye yönelik gibi dursa da cüzzamın birebir tedavisidir. Çünkü lepranın başlangıcı olarak tanımladıkları bir hastalığın reçetesini çeşitli müelliflerin meczum kimseler için kullandıkları görülmektedir.

---

²⁷³ Metin Gürlek, *A.g.e.*, 9.

²⁷⁴ *Şaytarac*: Serkile otu ve kökünden elde edilen bir ilaç. Bkz. Metin Gürlek, *A.g.e.*, 433.

²⁷⁵ *Itrifil*: Kabûlî helile ile yapılan bir preparat. Bkz. Metin Gürlek, *A.g.e.*, 333.

²⁷⁶ *Ayaric*: İlaç olarak kullanılan bir grup macuna verilen Ad. Bkz. Metin Gürlek, *A.g.e.*, 244.

(108b) Fasl: Bahak renci kim ol dahı **cüzzâm** (109a) cinsidür, iki dürlüdür. Bunun sebab-i nişanı, 'ilacı: Kan ve safra göyünmekden vaki 'olur, biri ak ve biri kara pul gibi olur, gevdedeyayılır. Tedbiri: Evvel matbuh-ı efitmun-ıla vuralar. Eger ak ise balgam giderici matbuh vereler ve da'im itrifil vereler. Şaytarac, 'akırkarha, turb tohmı, kündüs, hardal, türmüs; beraber sahk edeler, güneşe karşı dürteler, ayda bir kez kan alalar, amma çok akıtmayalar. Eger akçıl bahak olursa harbak, kara zernihhem kızıl kibrit, kündüs, kat rezene tohmı bunlardan beşer dirhem; bunları dögelere, soğan suyuyla yasabunsuyuyla yoğuralar, hammamda dürteler, bir zaman tura, andan çıka. Yaş köz kabıyla dögelere, hammamda dürtüneler, müfiddür, şifa ola²⁷⁷

Eserin bu bölümünde behak hastalığı cüzzamın bir türü olarak bildirilmiştir. Bunun nedeni İslam alimlerinin behakı “alacalı cüzzam” olarak tanımlamalarıdır. Behak vücutta beyaz benekler şeklinde beliren bir cilt hastalığıdır ve beyaz-ı ebyaz, ak behak olarak da geçmektedir.²⁷⁸ Ancak cüzzam ve behak ayrı hastalıklardır. Osmanlı hekimlerinin bazıları, İslam tababetinden miras olarak aldıkları bilgiler neticesinde cüzzamı baras ile karıştırmışlardır. Bu yanılsamadaki temel sebep ise Kuran-ı Kerim’de adı geçen ‘baras hastalığının’ behak ve cüzzam ile bağdaştırılıp karıştırılmasından dolayıdır.

4.3.2. Menâfiu'n- Nâs (XVI. Yüzyıl)

Bu eser, Kaysûnîzâde Şaban Nidâî tarafından yazılmış olup Milli Kütüphane’de 06MilYZA576 envanter numarasıyla kayıtlıdır (Resim 4.1). Nidâî’nin 1509’da doğduğu tahmin edilmekte olup daha sonraki yıllarda Kudüs şehrinden ayrılıp Ankara şehrine yerleştiği tarihi kayıtlardan bilinmektedir. Eserin giriş kısmında yazar, bu eserin Sâhib Giray tarafından itibar gördüğünü yazmaktadır. Eserin yazarı Nidâî, daha sonraları elçi olarak Kanunî’ye gönderilmiş ve burada bir iftira sonucu yedi yıl hapis de yaşamıştır. Zindan hayatında kendisini tasavvufa veren Nidâî, hapis

²⁷⁷ İbrahim b. Abdullah, *Alâim-i Cerrâhîn*, Süleymâniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa, İstanbul, No. 568, 109A; Metin Gürlek, *A.g.e.*, 111.

²⁷⁸ Bkz. Zafer Önler, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ II Sözlük*, (İstanbul: Simurg Yayıncılık, 1999), 83.

hayatı bittikten sonra Hz. Peygamber'in soyundan bir kişiden tıp ilmini öğrendiğini ve tasavvuf ile ilgili 22 şiir yazdığını aktarmaktadır. Müellif 1566 yılında eserini kaleme almış, altmış bölümden oluşturmuştur. Kitabın Türkiye kütüphanelerinde doksan yedi adet nüshası vardır.²⁷⁹ Menafi' u'n Nâs'da cüzzam ibaresi şu şekilde geçmiştir:

Resim 4. 1: Menâfiu'n- Nâs Adlı Eserin İlk İki Sayfası²⁸⁰

(61a)'amel-i kabak yağı tariki budur ki yaş kabağ idöğüp suyundan yüz dirhem ve şir-rügan yağı iki yüz dirhem cümle'ikaynadasin tâki su gide yağ kala (61b) alameti oldur ki bir ağac ucuna penbe bağlayasın dahi ol yağa baturup oda dutasın çırçır demese tamamdur eger turp yağı ve eger gayrı her ne varisa yağları böyle çıkar ameli amma keremid yağı böyle çıkar ki diledüğün kadar eski keremidi kor üstüne kızdurup zeyt yağına koyasın yedi kere böyle eylesen tamamdur sonra sarı belig idesin bir kırmızı yağolur ağırlara ve sızılara ve mefasillar ağrısına ve kulunç ve baş ve omuz ve bilekler ağrısına nâfi'dur diğەر ahcârdan ve emâhdan yağü çıkarmak dilesen tariki budur ki her hangısın murad idiniürsen hazır kılasın cümleden biri kükürtdür ki hükemâ ana 'akrebdircemi'i dertlere devadur amma bunun iki tarikıvardur biri etibba 'amelidür ve biri hükema tarikıdur ki onlar onunıla'akd-i zibakidüp erkan-ı hücre sarf iderler amma etibba 'ameli oldur ki yüz dirhem sahkolonmuş'akreb ve iki yüz dirhem zeytin yağını aheste ateşile

²⁷⁹ Sadettin Özçelik, "Nidâî", *DİA*, C. 33, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 78.

²⁸⁰ Kaysûnîzâde Şaban Nidâî, *Menâfiu'n- Nâs*, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 576.

ki muttasıl kaynaya ateşin tiz idüp yakmayasın gâhi karışdurasın tamam üç gün mikdarı andan süzüp yağını saklayasın ağrılara ve sızılara ve cüzâma ve fireng zahmetine ve her dürlü derde devâdur bi-izni'llahiTealâ²⁸¹

Kaysûnîzâde Şaban Nidâî'ye göre kabak yağının türlü faydaları vardır. Bu yağın terkibi ise şu şekildedir. Kabağı dövüp suyundan yaklaşık 300 gr. çıkartılır, susam yağı ile kaynatılır. Bir dala pamuk bağlanır ve hazırlanan yağa batırılıp ateşe tutulur eğer dal yanmaz iyice kızmadıysa hazırdır. Bu yöntem ile çeşitli yağlar elde edilebilir. Ancak kiremit yağı çıkarmak için kiremitin zeytinyağında kızdırılması gerekir ve iyice ezildikten sonra kırmızı bir yağ elde edilir bu yağ tüm ağrılara şifadır. Müellif yağları anlatırken taş (ahcar) ve tuzlardan (emlah) elde edilen yağları da ele almıştır. Örneğin halk arasında akrep olarak da bilinen kükürt yağı öncelikle yaklaşık 300 gr. dövülmüş kükürt yaklaşık 600 gr. zeytinyağı ile ateşte karıştırmak suretiyle ısıtılır. Hazırlanan karışım süzülür ve yağı çıkarılır bu yağ cüzâma ve frengiye fayda sağlar.

Osmanlı devletinde yağların özel bir yeri olmuştur. Tıbbi alanda kullanılan yağların özel yöntemler ile üretildiğini görmekteyiz. Bilhassa tedavi ve güzellik alanlarında kullanılan yağlardan gül yağı, zeytinyağı, susam yağı, pelesenk yağı öne çıkmaktadır. Örneğin gül yağı Osmanlı hekimleri tarafından mübarek yağ olarak anılmış, başta akıl hastaları olmak üzere pek çok hastalığa şifa olmak üzere kullanılmıştır.²⁸²

(69a) oğlan malını haram yirlere sarf ider ola ve aya ve güneşe karşı itmeye kim oğlan doğarken anasın öldürür ve cima'iderken'avratun fercine bakmaya kim oğlan doğarsa gözsüz olur ve kim hayızda cima' itmeye doğan oğlan cüzâm olur²⁸³

Menafi'ün Nas adlı eserde cüzâmın sebebi hayızdan arınmayan kadınla cima etmeye bağlanarakbu durum sonundadoğan çocuğunun cüzâmlı olabileceği belirtilmiştir. İncelediğimiz tıp yazmalarının bir kısmında cüzâmın sebebi hayızlı kadın ile cima etmeyle ilişkilendirilmiş üstelik cüzâmlı doğan çocuğun da erkek olduğu ileri sürülmüştür. Bu düşünce kalıtsal yolla hastalığa sahip olanların genelde erkekler

²⁸¹ Kaysûnîzâde Şaban Nidâî, *Menâfiu'n- Nâs*, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 576, 61a.

²⁸² Ayten Altıntaş, *Osmanlı Tıbbında Gül*, <http://ztbb.org/festival/geleneksel-tip-festivali-2007/osmanli-tibbinda-gul/> [29.07.2022].

²⁸³ Nidâî, *Menâfiu'n- Nâs*, 69a.

olduğunu düşündürmekte bulaş yoluyla daha çok kadına geçtiği izlenimini vermektedir.

*(85b) diğ̈er dilkünün ödün̈ü delünün başına tıla itseler hoş ola (85b) diğ̈er göze kara su inse dilküödin sirke ile karışdurup göze çekseler def' ola diğ̈er etini **cüzâma** yedürseler hoş ola diğ̈er eger yağını bir enar ağacına sürseler evde kosalar cemi'i püreler an'a üşe diğ̈er derisini semüz kişi geyse arık ola diğ̈er kuyruğın bir kişi götürse mekirde emin ola²⁸⁴*

Metinde tilkinin ödünü delinin başına sürmek delinin aklını başına getirdiği gibi tilki etini cüzamliya yedirmenin hastayı iyileştireceği bilgisi verilmiştir.

*(86b)elli ikinci bab bu babda menafi'ituyûri bildürelüm kim Hak Teâlâ her birinde ne haşiyet komışdur cümleden biri hüdhüd (87a) dür kim her a'zasında bir hassa vardureger tacını başı ağırır kimesne götürse ağrısını gidere eger gözlerini her kimün başı altına kosalar gözlerine uyku gelmeye eger gözlerini bir **cüzâm** götürse şifâ bula²⁸⁵*

Eserin elli ikinci bâbında 'menafi'ituyûri' yani kuşların faydaları bildirilmiştir. Kuşlar Osmanlı tıbbında ilaç görevi de görmüşlerdir. Hekimler kendilerinden önceki İslam tıbbının getirdiği bilgiler doğrultusunda besinleri yararlı ve zararlı olmak üzere ikiye ayırmışlar hayvansal ürünleri de tedavilerde kullanmışlardır. Bu ürünlerin ilaç olarak kullanılmasının yanı sıra hastalıkları koruyucu özellikleri olduğuna da inanılmıştır. Pasajda kuşların yararları anlatılırken hüdhüd kuşunun faydalarına değinilmiştir. Bu durumda her kim hüdhüd kuşunun tacını başı ağrıyan kişiye verirse hastanın baş ağrısının dineceğini, eğer cüzamli hastaya hüdhüdün gözleri yedirilse hastanın şifa bulacağını bildirmiştir (Resim 4.2).

---

²⁸⁴ Nidâî, *Menâfiu'n-Nâs*, 85b.

²⁸⁵ Nidâî, *Menâfiu'n-Nâs*, 86b.

Resim 4. 2: Hühüd Kuşu (İbibik- Upupa Epops)²⁸⁶

Müellife göre cüzzamın tedavisi zor olsa da kendisi bu derde devâyı Allah tarafından, ilham yoluyla bulmuştur. Cüzzamlı hasta frenk hapı adını verdiği ilacı gece üç, sabah iki adet içmelidir. Beş on gün sonra müşil verilir ve hasta ishal olur. Eğer mizacı zayıf ise ilaç sayısı ikişer taneye düşürülmelidir. Hasta ekşi yiyeceklerden uzak durmalıdır. Kırk gün bu tertip yapılır, kırk günün sonunda hastanın rengi eski haline döner ve iyileşir. Nidaî bu terkip ile pek çok kişinin iyileşmesine vesile olduğunu bildirmiştir.²⁸⁷

4.3.3. et-Teshil fi't-Tıbb (XVI. Yüzyıl)

XVI. yüzyıla ait *et-Teshil fi't-Tıbb*, 3542 numaralı envanter ile Süleymaniye Ktp. Fatih Fatih kısmında bulunmaktadır. Bu eser, Celâleddin Hızır b. el-Aydini tarafından yazılmıştır. Bu eser 114 varak, üç bölümden oluşmaktadır ve ilk bölümünde tıp ilminin önemi bildirilmiş, ikinci bölümünde gıdalar ve şerbetleri, üçüncü bölümünde hastalıklara karşı tedaviler ele alınmıştır. *Et Teshil fit- Tıbb*'dayalnızca iki yerde cüzzamın adı geçmiş ve tedavilerinden bahsedilmiştir (Resim 4.3).

²⁸⁶ <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/yerbilim-gokbilim/turkiyenin-ibibik-kusu> (01.10.2022)

²⁸⁷ Mahmut Tokaç, “İlk Dönem (XVI-XV Yüzyıllar) Türkçe Tıp yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2000), 64.

Resim 4. 3: et-Teshil fi't-Tıbb Adlı Eserin İlk İki Sayfası²⁸⁸

(9b)ya bıkr kız oğlan ya çirkin avret ya bıkr ya gönli dilemediği kişiye cima itmek key yavuzdur ol cima yaramaz zaif eyler...hayz avret ya lohusa ya cima itmek key yavuzdur ol cimadan toğan oğlan **mezzum** olur²⁸⁹

Celâleddin Hızır b. el-Aydını de diğer müellifler ve ulema ile ortak görüşe sahip olarak cüzzamın sebebi hayızlı kadından doğan çocuğa bağlanmıştır.

(72a)yani demregü irligidür ki gövdede hasıl olur rengi kızılığa ve karalığa mail olur olur ki kazıyıcak balık pulı gibi nesne dökilür sebebi ahlat göyünüp sevda galib olmaktadır **cüzâmun** mukaddimesidür ilaç kan almak ve bedeni sevdadan müşhilile tenkiye eylemekdür eger yufka olursa açla ağız yerin ve turunç ve acı badem yağı ve sirke ve kesire ve kere yağı ve tavuk yağı ve sayığı ve kaz yağı dürtmegile zail olur eger kalınisa bedeni tenkiye itmekden sonra bahak-ı ebyaz için didüğümüz tılayı isti'mal eylemek gerek ve sülük urmak gerek bu marazda mürettibat çok itmek gerek sayığıve kere yağı çok yimek gerek safa başdur başda çıkar sulanur kaymaklanur yahud kuru olur ki uvacuk kepek gibi nesne dökilür yaşının sebebi fâsid müteaffin olmuş hıltlardur kurusunun sebebi sevdâdur ki tiz hılt karışur ilac evvel kîfâlden kan

²⁸⁸ Celâleddin Hızır b. Ali el-Konevi el-Aydını, *et-Teshil fi't-Tıbb*, Süleymaniye

Kütüphanesi Fatih, İstanbul, No: 3543, 9B.

²⁸⁹ el-Aydını, *a.e.*

*almak ve hacamat eylemek andan ve tatlu nesneden ve tiz nesnelere perhiz eylemek cevâv ve nuküz-ı hamız ve nukü-ı müşhil ve matbuh-ı fakihe ve habbu's-sabr içmek gerek*²⁹⁰

Eserde cüzzam hastalığı temrenin daha iri hali olarak belirtilmiş, cüzzamlı hastanın vücudunda oluşan kızıl lekelerin cillte siyahımsı bir renk bıraktığı ve derinin tıpkı bir balık gibi pul pul döküldüğü bildirilmiştir. Cüzzamın sebebi ise vücuttaki sevda hiltının artması olarak görülmüştür. Müellife göre cüzzamın tedavileri arasında kan aldirmek, bedeni kara safradan arındırmak için bir şırınga yardımıyla bağırsağa ilaç vermektir. Hasta bu durumda iyileşme gösterirse aç karnına turunç, acı badem yağı, sirke, kaz yağı, tavuk yağı ve even dikeninden çıkarılan bir tür zamk olan kesire, tereyağı karıştırılıp hastaya sürülmelidir. Bunların haricinde behak hastalığı için uygulanan yöntemler de cüzzam için uygun bulunmuştur. Ayrıca şahdamardan kan almak, hacamat olmak, tatlı besinlerden uzak durmak da cüzzamın tedavileri arasındadır.

---

²⁹⁰ el-Aydmi, *et-Teshil fi't-Tıbb*, 72A.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Türk tıp tarihinde önemli bir yere sahip olan Osmanlı tâbabeti, araştırma ve incelemeye değer bir muhtevaya sahip olup Osmanlılar'ın kendilerinden önceki medeniyetlerden devraldıkları birikim ile köklü ve zengin eserler ortaya koymayı başarmış, toplumun sağlık ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tedavi usülleri geliştirmiş ve sağlık müesseseleri oluşturmuşlardır. Buna etken klasik dönem Osmanlı tıbbının, Anadolu Selçuklu tıbbî gelenekleri ile X. yüzyıldan itibaren XIV. ve XV. yüzyıllara kadar telif edilen İslam tıbbına dair klasik eserleri tercüme ederek gelişme göstermesi olmuştur.

Osmanlı tıp eserlerinde cüzzamın gerek ayrı başlıklar altında gerekse ilaç terkiplerinde adı sıkça geçmektedir. Bu durum hekimler içerisinde hastalığın ciddiye alındığını göstermektedir. Araştırmamızın konusuna dâhil olan XV. ve XVI. Yüzyıllara ait Osmanlı tıp eserlerinde cüzzamın sebebi bazı müelliflere göre salgı teorisi (*humoral patoloji*) ile açıklanmıştır. Teoriye göre cüzzam, vücutta var olduğuna inanılan anasır-1 erbaa adındaki dört hıltın bozularak kara safranın vücuda galip gelmesiyle oluşmuştur. Müelliflerin çoğu bu hususta fikir birliğine sahip olmuşlardır. Doğu hekimlerinin anasır-1 erbaa olarak adlandırdıkları teoriyi Hipokrat'tan öğrendikleri bilinmektedir. Osmanlı hekimleri de söz konusu anlayışa sahip oldukları için uyguladıkları tedavilerde, atardamardan ve şah damarından kan aldırarak, kusturmak, lavman yapmak, idrar söktürmek, hacamat yaptırmak gibi boşaltıcı tedavi yöntemlerini kullanmışlardır. Bu tedaviler daha çok *Hazâ Kitab-ı Hulâsa-i Tıbb'*, *Müntahab-ı Fit't-Tıbb*, *Yadigâr-ı İbn-i Şerîf* gibi eserlerde daha çok göze çarpmaktadır.

Bazı Osmanlı hekimlerine göre ise cüzzamın ortaya çıkış sebebi, galiz (zararlı) beslenme dedikleri durumdan kaynaklanmıştır. Örneğin, *Hazâ'inü's-Sa'âdât* ve *Sultâniyye*'de süt ile balığı, *Yadigâr ı İbn-i Şerîf*'de soğan, sarımsak ve hardalı birlikte yemek, *Müntehab-ı Şifâ*'da iç yağını fazlaca tüketmek, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece*'de ise sığır eti, deve eti ve yoncayı yemek cüzzama sebep olmaktadır.

Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf, Müntahab-ı Şifâ, Menâfiu'n- Nâs, et-Teshil fi't-Tıbb'ta ise müellifler cüzzamın sebebini hayızlı kadından doğan çocuğa bağlamışlardır. Eserlerde cüzzamın bir diğer sebebi salgı teorisine bağlanmıştır. *Hazâ'inü's-Sâ'dât*'ta cüzzam sevda hıltının artmasıyla oluşurken, Müntehab- fit tıbb'ta kanın bozulması ve donması olarak yorumlanmıştır.

Tıp yazmalarında cüzzamın tedavi usullerini, bitkisel, hayvansal ve madensel kaynaklı ürünler olmak üzere üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bitkisel kaynaklı ürünlerde macunlar, tiryaklar ve haplar öne çıkmaktadır. Bu ön plana çıkan macunlarda ayaric-i luğaziya, macun-ı inkarziya, ferahlatıcı macun, dikkat çekerken, tiyaklarda ise Tiryak-ı faruk'un adı çokça geçmiştir. İlaç terkiplerini vermede öne çıkan eser daha çok *Terceme-i Akrâbâzin*'dir. Söz konusu eserde cüzzamın tedavisi için tiryak-ıfaruk, sıfat-ı macun inkarziya, deva'ülmülük, ayaric-ifaykara ve sıfat-ı habbin adları geçmiş detaylı olarak bu ilaçların hazırlanışları ele alınmıştır.

Cüzzama iyi geleceğine inanılan hayvansal kaynaklı ürünlerde ise *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf*'te hüdhüd kuşunun gözünü yemek, leylek eti tüketmek, tilki eti yemek ve engerek yılanı yemenin bahsi geçerken, *Müntahab-ı Şifâ*'da tatar kurdunun cüzzama faydalı olacağı, *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yıTertîb-i Mu'âlece*'de çulluk kuşu ve tilki etini tüketmenin, *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb*'ta ise eşek etini yemenin cüzzama iyi geleceği üzerinde durulmuştur.

Madensel kaynaklı ürünlere gelince; *Mâddeü'l Hayât*'ta değerli taşlar üzerine bir bölüm açılmış ve yakutun cüzzama fayda sağlayacağı bildirilmiştir. *Kitâb-ı Tıbbı Latîf* ve *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yıTertîb-i Mu'âlece*'de zebercet taşını kaynatarak içmenin cüzzam hastalığına iyi geldiği belirtilmiştir.

Bunların dışında cüzzamlıya iyi geleceğine inanılan tedavi usulleri arasında hamama girmek, anne sütü içirmek, sünnette kesilen deri parçasının kurutularak hastaya yedirmek ve koyun sütü içmek, okunmuş sular ile şifa bulmak sayılabilir. Şifalı sular üzerinden manevi anlamda hastalığa tedavi arayanlara yönelik diğer eserlerden farklı olarak göze çarpan İbn-i Şerif'inYadigârı'nda yeni doğan bebeğin nikabını ayetler ile okuyarak cüzzamlı kişiye suyunun içirilmesidir. *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yıTertîb-i Mu'âlece*'de ise olarak Süleyman peygamber ağacının dalını bir köpeğin boynuna bağlayarak cüzzamlı hastayı iyileştirmeye çalıştığı oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca bu

eserde astronomik olaylarda zamanlamaya dikkat ederek cüzzamın tedavilerine yer verilmiştir.

Eserlerde cüzzamla ilişkilendirilen çeşitli hastalıklar göze çarpmaktadır. Çoğunlukla cüzzam 'baras' hastalığı ile karıştırılmış, bazı yerlerde ise 'behak ve badeşnâm' olarak kabul edilmiştir. Örneğin İbn-i Şerif'in *Yadigâr*'ında cüzzam "badeşnâm" olarak geçmiş ve bu hastalığı cüzzamın başlangıcı olarak belirtirken, *Alâim-i Cerrâhîn*' de 'behak' hastalığı, cüzzamla aynı anlamda kullanılmıştır. *et-Teshil fi't-Tıbb'ta* ise cüzzamın başlangıcı 'temre' olarak görülmüştür. Cüzzamın modern adı lepra veya Hansen hastalığı iken, eski zamanlarda insanların bu terimleri sadece Hansen hastalığına atıfta bulunmak için kullandıkları dikkat çekmektedir. Bu hastalık adlandırmalarının arka planına gelince, Kuran-ı Kerim'de geçen baras hastalığı, cüzzama benzeyen bir cilt hastalığı olarak düşünülmüş ve bunun yanında bir kertenkele türü olan Geko, Arapça'da 'abras' olarak adlandırıldığından, eski Arapların, bu sürüngenin cüzzam hastalığına neden olduğuna dair bir batıl inanca sahip oldukları düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde XV. ve XVI. yüzyıllarda çok sayıda cüzzamı barındıran eserler kaleme alınmıştır. Osmanlılar'da cüzzamla ilgili algıyı tanımlamak için Cüzzamlı gerçekten de Osmanlı toplumu için Avrupa'da olandan farklı olarak alay konusu ve şaka malzemesi olmaktan çıkmış mıdır? sorusuna cevaben İslamın toplumsal dışlama ve ötekileştirmeyi reddettiği, Hz. Peygamberin hastalığa ve cüzzamlı hastaya karşı tutum ve davranışları müslüman toplumlara örnek olduğu görülmüştür. Buradaki açık mesaj "*Allah Teâlâ sizin yüzlerinize ve mallarınıza değil, kalblerinize ve amellerinize bakar*"²⁹¹ hadisinden yola çıkarak müslümanların, cüzzam gibi hem şekil bozukluğuna hem de sakatlığa yol açabilen bir hastalıkla yaşama deneyimi hakkında iki temel ve güçlü noktayı göstermektedir: Onlara göre cüzzam ne ilahi bir ceza ne de ilahi bir lanettir. Yalnızca bulaşıcı riski olduğundan prevelansını düşürmek üzere çaba sarf edilen bir hastalıktır. Bu anlayış, İslam toplumları arasında oluşturulan miskinhanelerin cüzzamlıya karşı olumlu tutumları göz önüne alındığında İslami değerlerin cüzzamlı hastalar üzerinde oynadığı rolleri keşfetmek için ideal bir başlangıç noktası sunmaktadır. Tarihsel süreçte cüzzam hastalığının varlığı medeniyetleri korkutmuştur ancak Osmanlı devleti İslamın getirdiği hastaya ve

²⁹¹ Müslim, *Birr*, 34; İbni Mâce, *Sünen*. 9.

hastalığa karşı merhamet tutumunu ön planda tutarak, cüzzamlıları toplumsal alandan soyutlamaktan kaçınmıştır. Bu nedenle Osmanlılar, cüzzam hastalığının şifası için cüzzamhaneler, miskinler tekkesi, meczumin zaviyesi adını verdikleri kurumları ihdas ederek hastalığın yayılmasına engel olmuşlardır.

Çalışmanın temel amacı Osmanlıda cüzzamın ve meczumun durumunu tarihsel bağlamda oturtarak, tıbbi bir kavram olarak cüzzamın tedavisinin devlet içerisinde kurumsallaşmasıyla, Osmanlı tıp eserleri üzerinden hastalığın tedavi yollarını ortaya koymak olmuştur. Bu doğrultuda çeviri eserlerde tedavi usullerinde geçmiş metodların devamı olduğu görülse de zaman içinde kendine has birtakım yeni usullerin oluşturulduğu da göze çarpmaktadır. XV. ve VXI. Yüzyıllarda Osmanlıların birçok hastalık gibi cüzzamı da tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak gördükleri hem hastanın hem de halkın korunması gerektiği fikri üzerinden devam etmiştir.

XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı tıp eserlerinde cüzzam hastalığı açık şekilde tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak ele alınmış ve hastalığın ciltte bıraktığı görünüm nedeniyle cüzzamlı söz konusu dönemde Osmanlı toplumu ve devleti tarafından dışlanmamış ve hekimler cüzzamın temel nedenini salgı teorisine bağlayarak sevdanın vücutta çoğalmasına dayandırmış, tedavilerinde ise genellikle bitkisel kaynaklı ürünleri kullanmış ve bu ilaçların terkiplerini çağdaşlarına dayanarak veya kendilerinden önceki hekimlerden öğrendikleri usüller ile vermişlerdir. Genel olarak incelemeye aldığımız eserlerde müellifler hastalıkların etkenlerini dikkate almış, tedavileri için bitkisel kaynaklı ilaçlar hazırlamış, zamana zaman mistik ve batıl kılığlara dayanarak hastalığı tedavi etmeye çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

- Abdulvehhâb bin Yusuf. *Müntahab-ı Fit't-Tıbb*. Manisa İl HalkKütüphanesi.
- Abdülvehhab bin Yusuf ibn-i Ahmed el Mardani. *Kitabu'l-Müntehabfi't Tıp*.çev. Ali Haydar Bayat, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2005.
- Abu Salih. *The Churches and Monasteries of Egypt*. çev. B.T.A. Evetts. London: Oxford University Press, 1969.
- Ağırakça, Ahmet. *İslam Tıp Tarihi: Başlangıçtan VII. / XIII. Yüzyıla Kadar*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2004.
- Ağırakça, Ahmet. *Osmanlı Tıbbının Kaynakları ve Osmanlı Tıbbına Giriş*. http://ahmetagirakca.com.tr/uploads/default/articles/5Osmanli_Tibbinin_Kaynaklari_ve_Osmanli_Tibbina_Giris.pdf.(09.06.2022).
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. trc. Rıfat Oral. C.1. Konya: Ensar Yayıncılık, 2003.
- Ahmed Eflâki. *Ariflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- Ak, Bilal. "Osmanlılarda Sağlık ve Hastane Yönetimi", *Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu*. Ankara, 2000.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II. Bayezid Devri Kanunnameleri*. İstanbul: Fey VakfıYayınları, 2010.
- Akkor, Aybars. *Osmanlılarda Tıp ve Eczacılıkta Kullanılan Materyaller*. Şubat 2014.
- Akpınar, Cemil. "HacıPaşa", *DİA*. C. 14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Aksoy, Şahin. *Tıp Tarihi Ders Notları*. Urfa: Harran Üniversitesi TıpFakültesi, 2010.
- Akşemseddin. *Maddetü'l Hayât*. Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Bölümü, No. 3489.
- Alkan, Mustafa. "Manisa'da Hafsa Sultan Dârüşşifası (Bîmarhanesi)", *Türk Tıp Tarihi I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi*. Konya 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-24 Mayıs 2008.

- Atak, Seyhan. *Selçuklu ve Bizans Dönemlerinde Tababet (Karşılaştırmalı Bir Çalışma)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019.
- Atmaca, Veli. *Tıbb-ı Nebevi*. <http://www.islamtarihi.net/2016/03/tbb-nebevi.html> (07.06.2020).
- A History of the County of Hertford*. ed. William Page. C. 4. London: Victoria County History, 1971.
- Baş, Eyüp. *İslam Kurumları Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Başer, Sevim. *Başlangıcından Bugüne Kadar İstanbul'da Kurulan Lepra Hastaneleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 1992.
- Bayat, Ali Haydar. "Ahî Çelebi, Mehmed", DİA. C.1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Bayat, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*. İzmir: Sade Matbaa, 2003.
- Bekmez, Hasan. *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (72b-151b) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya: 2009.
- Beratlı, Nazım. *Kıbrıs Miskinhanesi Cüzam ve Kıbrıs (1830-2001)*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2013.
- BOA. 29 – 402 Dosya Ek, Belge Tarihi: H-25-11-984.
- BOA. 29 – 415 Dosya Ek, Belge Tarihi: H-29-11-984.
- BOA. 45 – 3580, Belge Tarihi: H-09-10-989.
- BOA. 72 – 715 Dosya Ek, Belge Tarihi: H-01-08-1002.
- BOA. A. {DVNSMHHM. d.
- Bölükbaşı, Mehmet. "Cahiliye Devrinde Araplarda Kehanet", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*. C. 18, S. 47. Ankara, 2018.
- Buhari. *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*. trc. Mehmed Sofuoğlu. C. 7. İstanbul: ÖtükenNeşriyat, 1987.

- İbn Sînâ el-Buhari. *İbn Sina'nın Küçük Tıp Kanunu = Kitap el-kanun el-sagirfi't-tbb*. haz. H. Kadircan Keskinbora. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, 2013.
- Canpolat, Mustafa. "XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri: Edviye-i Müfrede", *Türkoloji Dergisi*. C. 5, S. 1. 1973.
- Cantay, Gönül. *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1992.
- Cavlazoğlu, Ahu. *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (1a-72a) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Celâleddin Hızır b. Ali el-Konevi el-Aydîni. *et-Teshil fi't-Tıbb*. Süleymaniye Kütüphanesi, No. 3543.
- Celâleddin Hızır Paşa. *Müntehab-ı Şifâ*. çev. Zafer Önler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1990.
- Cerrâh Mes'ûd. *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb*. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesinde, No. 05 Ba 1947.
- Charitos, Ioannis Alexandros. "Mycobacterium Leprae: A Historical Study of The Origins and Social Stigma of Leprosy", *İnfaz Med*. C.29, S.4. 2021.
- Çakmak, Fevzi, vd. *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*. Ankara: Gece Yayınları, 2018.
- Dâî İbrahim b. Muhammed. *Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertib-i Mu'âlece*. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi.
- De Joinville, Jean. *Bir Haçlı'nın Hatıraları*. çev. Cüneyt Kanat. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Dilekçigil, Özlem. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Miskinler: Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sosyal ve İktisadi Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Doğan, Ahmet Turan. "Türklerin Dünyasından Uzaklaşan Türkçe Tıp Terimleri: Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine", *SUTAD*, S. 42.

- Dols, Michael W. "The Leper in Medieval Islamic Society", *Spekulum*. C. 58, S. 4. 1983.
- Dols, Micheal W. *Mecnun: Ortaçağ Toplumunda Deli*.çev. Didem Gamze Dinç, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2013.
- Dönmez, Mustafa. "Ebû Nuaym ve Et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine", *T.C. Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. C. 16, S. 1. Bursa: 2007.
- Ebu Davud. *el-Kütübü's-sitte ve Şüruhuha: Sünenu Ebi Davud 2*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Eco, Umberto.*Ortaçağ Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*. çev. Leyla Tonguç. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Edib Ahmed Yükneki. *Atebetü'l-Hakayık*.trc. Reşit Rahmeti Arat. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1951.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan. "Ahlât-ı Erbaa", *DİA*. C. 2, İstanbul, TDV Yayınları, 1989, 24.
- Esad, İbnu'l Emin Mahmut. *Tarih-i Din-i İslam Tarihi*.çev. Ahmet Lütfi Kazancı, İstanbul: Osman Kazancı Marifet Yayınları, 1995.
- Eser, Sezer. "Osmanlılar Döneminde Bursa'da Kurulan Hastahaneler", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 2, S. 19. 2010.
- Eşref bin Muhammed. *Hazâ'inü's-Sa'âdât*. Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi.
- Eyice, Semavi. "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", *DİA*. C. 6, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Eyice, Semavi. "Fâtih Camii ve Külliyesi", *DİA*. C. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Fani, Eyyüp Sabri. "Hakîm Şahel-Kazvînî", *DİA*. C. 15. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gedük, Serkan. "Suyun İyileştirici Gücü ve Şifa Kapları", *Mevsimlik Tematik Dergi*, S.2. 2017.
- Gökçay, Cevdet. "Ayın Eskisi ve Yenisi", *İnsan ve Hayat Dergisi*. <https://insanvehayat.com/ayin-eskisi-ve-yenisi/> (11.08.2022).

- Görgeç, Celâl. “Manavgat Yöresinde Halk Hekimliği Uygulamaları”, *SUTAD*. Ağustos 2019.
- Gümüşatam, Gürkan. *Haza Kitab u Hükkema-yı Tertib-i Mu’alece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin-Terimler Sözlüğü)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Gürlek, Metin. *İbrahim Bin Abdullah’ın Cerrâh-Nâme (Alâ’im-i Cerrâhîn) Adlı Eseri (Giriş-Metin-Sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2011.
- Güven, Meriç. *Abdulvehhâb bin Yusuf’un Müntahab-ı Fit’t-Tıbb’ı (Dil İncelemesi)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Harman, Ömer Faruk ve Kurnaz Cemal. “Hüdhüd”, *DİA*. C.18, İstanbul, 1998, ss. 481-462.
- Haskan, Mehmet Mermi. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. C.1. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, Temmuz 2001.
- Hope, Robert Charles. *The Leper in England: With Some Account of English Lazar Houses*. S. 19. Gutenberg E Book.
- Hot, İnci. “Ortaçağ Avrupası’nda Salgınlar”, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*. S. 23, Haziran-Temmuz-Ağustos 2011-2012.
- Isaacs, H.D. *A Medieval Arab Medical Certificate*. C. 2, S. 35. 1991.
- İbn’üt Tıktaka. *El Fahri: Devlet İdaresi, Halifeler Vezirler Tarihi*. çev. Ramazan Şeşen Bige. İstanbul: Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- İbni Mace. *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*. trc. Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982.
- İbrahim b. Abdullah. *Alâim-i Cerrâhin*. Süleymâniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa, No. 568.
- İlhan, Nadir. *Eşref bin Muhammed Hazâ’inü’s-Sa’âdât (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

- İlkılıç İlhan ve Abdullah Uçar. *Süt Akrabalığı ve Süt Bankası*. İstanbul: İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları, 2016.
- Kallek, Cengiz. “Miskin”, *DİA*. C. 30, Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Karabulut, Ali Rıza. *Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi*. C. 1. Mektebe Yayınları.
- Karaimamoğlu, Tolgahan. *Ortaçağ'da Salgın Hastalıklar*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Karakaya, Enis. “Miskinler Çeşmesi”, *Türk Ansiklopedisi*. C.11. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963.
- Kaysûnîzâde Şaban Nidâî. *Menafî 'u'n Nâs*. Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 576.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2020.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Yerel Yönetim*, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2003
- Kılıç, Rüya. “Osmanlı Devleti'nde Deliliğin Tarihi: Toptaşı Örneği”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 67. Ankara, 2013.
- Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf*. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Kocaoğlu, Burak. Osmanlı Devleti'nde Fıtık Hastalığı (1789-1912), *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. C.2, S.5. 2020.
- Köktekin, Kâzım. “Hazâinü's-Saadât'ta Geçen Tıp Terimleri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 35. Erzurum: 2007.
- Köprülü, Orhan F. ve Mustafa İsmet Uzun. “Akşemseddin”, *DİA*. C.2. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Le Goff, Jacques. *Ortaçağ Batı Uygarlığı*. çev. Hanife Güven, Uğur Güven. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021.
- Mehmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmânî*. C.IV. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308-15. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/merkezi-seyh-musa-merkez-muslihiddin>. (30.05.2022).
- Muhammed b. Mahmud Şirvanî. *Sultâniyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, No. 2071/1.

- Murad, Sibel. "Terceme-i Akribâdîn'de Terkipler ve Adlandırılmaları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. C.12, S. 2. 2011.
- Müttakiel-Hindî. *Kenzü'l-'ummâl*. C. 10.
- Nikiforuk, Andrew. *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. çev. Selahattin Erkanlı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Nûreddinel-Heysemî. *Mecmau'z-Zevaid*. C. 5.
- Okumuş, Necdet. "Şirvânî, Muhammed b. Mahmûd", *DİA*. C. 39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Önler, Zafer. Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ II Sözlük. İstanbul: Simurg Yayıncılık, 1999.
- Özcan, Hatice. *Kaysunizade Nidai Muhammed Çelebi El-Ankaravi'nin Menafi'una adlı Eseri (Metin-Dilözellikleri-Dizin) (57a-99b)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi. Konya: 2007.
- Özçelik, Sadettin. "Nidâ", *DİA*. C. 33. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özdingç, Ahmet. "Atûfî'nin Hıfzu'l-Ebdân Adlı Tıbbi Kasidesi ve Hıfzıssıhha", *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*. C. 24, S. 3. 2019.
- Özel, Ahmet. "Kaysûnîzâde", *DİA*. C. 25. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Palalı, M. Zeki. "Cüzzam", *DİA*. C. VIII, İstanbul: TDV Yayınları 1993.
- Patlagean, Evelyne. "Yoksullar", *Cogito Dergisi – Bizans*. çev. Elif Özsayar. S.17. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2012.
- Risse, Guenter B. *Lepra Evleri*.
file:///C:/Users/XcH/Downloads/Leperhouses.Pdf.(02.01.2022).
- Sabuncuoğlu Şerefeddin. *Terceme-i Akribâzin*. Süleymaniye Kütüphanesi, No: 3536.
- Sarı, Nil ve Arif Bilgin, Özge Samancı. *Osmanlı Tıbbında Besinlerle Tedavi ve Sağlıklı Yaşam, Türk Mutfağı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008.
- Sarı, Nil. "Üsküdar Miskinler Tekkesi", *Üsküdar Sempozyumu IV. Üsküdar*. İstanbul 3-5 Kasım 2006.

- Süleymaniye Darüşşifası.* <http://sifahane.org/suleymaniye-darussifasi/>.(30.05.2022).
- Süyûtî. *Camiü's-sagir: Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi.* haz. İsmail Mutlu, Şaban Döğen, Abdulaziz Hatip. C. 2. İstanbul: Yeni AsyaYayımları, 1996.
- Süyûtî. *ez-Ziyâdâtale'l-mevzûât ve yüsemma "Zeylü'l-âlî'l-masnûa"*.thk. Ramiz Halid Hac Hasan. C. 2. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2010.
- Şenel, Abdülkadir. "Muaykıb b. Ebû Fâtıma", *DİA*. C. 30, Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Tabîb İbn-iŞerîf. *Yadigâr*.çev. Orhan Sakin vd. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2017.
- Tabîb İbn-i Şerîf. *Yadigâr*. Topkapı Sarayı Revan Köşkü, No.1684.
- Tat, A. Lütfî, vd. *Deri ve Zührevi Hastalıklar Ders Kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 1972.
- Tokaç, Mahmut. *İlk Dönem (XVI-XV Yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2000.
- Uçar, İlhan. *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-ı Tıbb Cerrah Mes'ud*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Ülgen, Pınar. "Geç Ortaçağda İslam Tıbbı ile Batı Tıbbının Etkileşimi", 5. *Uluslararası İslam Tıp Tarihi Cemiyeti Kongresi*. İstanbul: 25-28 Ekim 2010.
- Ünver, Süheyl. Cüzâm Hastalığına Dair Arşiv Kayıtları ve Kayseri Leproseri'si", *Dirim Dergisi*. C.11, S. 3. İstanbul: 1936.
- Yabalak, Halit. "Sanatçının Esin Kaynağı Olarak Salgın Hastalık ve Hastalığın Resim Sanatına Yansıması", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Van, 2020.
- Yıldırım, Nuran. "İbrâhim b. Abdullah", *DİA*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yıldırım, Nuran. "Klasik Dönemde Osmanlı Darüşşifaları", *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 4. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2015.

- Yıldırım, Nuran. “Misikinler Tekkesi”, *DİA*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yıldırım, Nuran. “Sabuncuoğlu Şerefeddin”, *DİA*. C. 35. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yıldırım, Nuran. *İstanbul’un Sağlık Tarihi*. İstanbul: Düzey Matbaacılık, 2010.
- Yıldız, Abdullah. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitime Geçiş”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*. C. 70, S. 3. Ankara 2017.
- Zorlu, Tuncay. *Osmanlı Tıbbına Bakış*. Beşikzade Tıp ve İnsani Bilimler Merkezi. <http://betim.org.tr/osmanli-tibbina-bakis/> (30.05.2022).

ÖZGEÇMİŞ

ÖĞRENİM DURUMU VE AKADEMİK YETKİNLİKLER

- 2007/2011 İZMİT ANADOLU İMAM HATİP LİSESİ
- ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT (2022-...)
- 2013/2017 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ
  - ✓ Sakarya Üniversitesi Tarihi Kulübü Kuruculuğu, Yürütücülük (2015-2017)
  - ✓ Onur Öğrenciliği Belgesi
  - ✓ Prof. Dr. Lütfi Şeyban danışmanlığında, “Mahmut Şevket Paşa’nın Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafetleri Adlı Risalesi’nin Osmanlıca’dan Günümüz Türkçesine Transkripsiyonu” adlı tez çalışması
- “Mehmed Nazım’ın Ahd-i Şehriyâri Adlı Risalesinde II. Abdülhamid’in Eğitim Politikası” üzerine Ulusal Bildiri
- İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı YL- (2020-2022)
Prof. Dr. Ziya Kazıcı danışmanlığında, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Tıp Eserlerinde Cüzzam Hastalığı” adlı tez çalışması (2021-2022) İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

DİLLER

- Osmanlıca Matbu ve Rika düzeyde okuma
- B2 İngilizce

İŞ TECRÜBELERİ

- ✓ (2016-2017) Sakarya Figen Sakallıoğlu Anadolu Lisesi Stajyer Tarih Öğretmeni
- ✓ (2019-2020) Albay İbrahim Karaoğlanoğlu Ortaokulu İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretmeni
- ✓ (2019-2021) İbn-i Sina İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler Öğretmeni / İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretmeni

- ✓ (2021- 01.23.2022) İbn-i Sina İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler Öğretmeni / İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretmeni
- ✓ (2022) Kocaeli/ Körfez Belediyesi Bilgi Evleri İdari Müdürü

PROJE ÇALIŞMALARI

- (2015) Sakarya Üniversitesi Balkanların Kültür Mirası ile Tanışma Projesi (YTB Destekli Proje- Proje Koordinatörü)
- (2016) Sakarya Üniversitesi Balkanların Kültür Mirası ile Tanışma Projesi (YTB Destekli Proje- Proje Koordinatörü)

SERTİFİKALAR

- ✓ (2017) Sakarya Üniversitesi Pedagojik Formasyon Sertifikası
- ✓ (2017) KOSGEB Girişimcilik Belgesi
- ✓ (2019) Gençlik ve Spor Bakanlığı Proje Yazım Sertifikası
- ✓ (2020) Yeşilay Bağımlılıkla Mücadelede Eğitimci Eğitimi Sertifikası
- ✓ (2018) Girişimcilik Sertifikası
- ✓ (2018) Beden Dili ve Diksiyon Sertifikası
- ✓ (2018) Topluluk Önünde Konuşma ve Hitabet Sanatı Sertifikası
- ✓ (2018) Mülakat, Kazandıran Taktikler ve Liderlik Sertifikası
- ✓ (2015) Balkanlar'ın Kültür ve Mirası ile Tanışma Projesi Katılım Belgesi
- ✓ (2016) Balkanların Kültür ve Mirası ile Tanışma Projesi Katılım Belgesi

YETKİNLİKLER

- ✓ Ulusal ve Uluslararası Destek Programlarına proje formülasyonu oluşturma, projeyi hayata geçirme ve koordine etme konularına hâkimim.
- ✓ Çeşitli STK ve gençlik merkezlerinde kadın, aile ve gençlik üzerine çalışmalar yürütmekteyim.
- ✓ TÜGVA KOCAELİ yönetim kurulunda İl Lise Koordinatörü. (2019-2020)
- ✓ TÜGVA Körfez Kadın ve Aile Koordinatörü (2022)
- ✓ KÖHİZDER Kadın Kolları Başkanı (2023)